

“Pruisenhoeren en zwartlappen”

Verklikking tijdens de Tweede Wereldoorlog in Tongeren en omstreken.
Een kwalitatieve microstudie van strafdossiers

Masterproef ter behaling van de graad van Master in de Geschiedenis

Augustus 2011

Rebecca Castermans (00703564)
Master Geschiedenis
Universiteit Gent
Academiejaar 2010-2011
Masterproef
Promotor: Prof. Dr. Bruno De Wever

Bedankt...

Deze masterproef was er nooit gekomen zonder de hulp en steun van de volgende personen. Eerst en vooral wil ik Bruno De Wever bedanken, voor het aanreiken van dit fascinerende onderwerp, en de hulp die hij heeft geboden bij de zoektocht naar de geschikte bronnen.

Ook Rudi Van Doorslaer zou ik willen bedanken voor een zeer boeiend gesprek waarbij nieuwe, verfrissende inzichten tot stand zijn gekomen.

Verder is er nog de heer griffier Maryn van de Dienst Archieven van de militaire rechtscolleges – incivisme, die altijd tijd had voor een woordje uitleg of een vriendelijke babbel.

Ook mijn ouders en vrienden verdienen het hier vermeld te worden: mijn mama, die altijd klaar stond met een bemoedigend woord, Veronique, die mij altijd kon opbeuren, Goedele, die mij vanuit het verre West- Vlaanderen aanspoorde en An, die mij in het heetst van de strijd uit de nood heeft geholpen. Bedankt voor het begrip, de steun en de liefde die ik van jullie heb gekregen.

Inhoudsopgave

Bedankt.....	1
Inhoudsopgave.....	3
DEEL I: Verklikking, een nieuw onderzoeksveld	6
Inleiding	6
Kristallisatie van een onderwerp	6
Relevantie van het onderzoek	8
Probleemstelling.....	10
Literatuur.....	13
Definitie	16
Context	21
Motief.....	26
Identiteit.....	30
Tijdsperspectief	33
Besluit: status quaestionis van het historisch onderzoek naar denunciatie	36
Bronnen	37
Mogelijkheden en limieten van gerechtelijke archieven	37
Selectie van de dossiers.....	42
Onvrijwillige selectie	42
Eigen selectie.....	43
Structuur van de strafdossiers	46
Vormstukken.....	46
Stukken van het onderzoek.....	47
Stukken betreffende de voorlopige hechtenis.....	48
Stukken van de terechtzitting	48
Stukken van epuratie.....	48
Stukken van beroep.....	49
Stukken van Cassatie.....	49
Stukken van strafuitvoering	50
Methodologie	51
Theoretisch kader.....	52

Methodologische aspecten.....	60
DEEL II: Verklikking in Tongeren en omstreken tijdens de Tweede Wereldoorlog	65
1. Situering: België tijdens de Tweede Wereldoorlog.....	65
1.1 De bezetting van België: “organisierte chaos”	65
1.1.1 Nationaal beleid	66
1.1.2 Lokaal beleid.....	68
1.2 Limburg: een geval apart?	70
1.2.1 Politiek bestuur	70
1.2.2 “Een kleine burgeroorlog”	71
2. Definitie	74
2.1 Artikel 121bis SWB	74
2.2 Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick: een passende definitie?.....	76
3. Context	85
3.1 De mogelijke ‘ontvangers’ van denunciaties.....	85
3.1.1 De ordediensten en hulptroepen van de Duitse bezetter	85
3.1.2 De Belgische ordediensten	87
3.2 Het intermediaire niveau: burgemeesters en tussenpersonen.....	89
3.3 Een ‘self-policing society’?.....	94
4. Identiteit.....	96
4.1 Een ongewoon profiel van ‘de verklikkers’ tijdens de Tweede Wereldoorlog.....	96
4.2 Eens een verklikker, altijd een verklikker?.....	97
4.3 De “permanente inlichtingsagenten”	105
4.3 Sociale achtergronden.....	106
5. Motief.....	108
5.1 “Pruisenhoeren en zwarte rotzakken”	108
5.2 Instrumentele vs. affectieve motivering	112
5.2.1 Familievets	113
5.2.2 Echtelijke conflicten.....	116
5.2.3 Ideologische overtuigingen?.....	117
6. Tijdspectief	118
Besluit	120
Bibliografie	123
Onuitgegeven primaire bronnen	123

Boeken en periodieken	124
Online bronnen	130
Bijlagen.....	132
Inhoudelijke samenvattingen van de strafdossiers.....	132

DEEL I: Verklikking, een nieuw onderzoeksveld

Inleiding

Kristallisatie van een onderwerp

Al zolang ik mij kan herinneren ben ik gefascineerd geweest door het verleden van de Tweede Wereldoorlog. Ik verslond zowat alle boeken uit de plaatselijke bibliotheek die ook maar iets met het onderwerp te maken hadden en ik zorgde ervoor dat ik geen enkele reportage op tv miste. De verantwoordelijkheid voor deze interesse ligt grotendeels bij mijn grootouders. De verhalen die ze mij van kleins af aan op regelmatige basis vertelden, prikkelden mijn fantasie en mijn nieuwsgierigheid. Sommigen waren spannend en leken – voor mij alleszins – erg avontuurlijk. Mijn grootvader was lid van het verzet en fungeerde als koerier. Het was zijn taak om wapens voor het verzet voorbij verschillende controleposten te smokkelen. Andere verhalen waren beangstigend, treurig of ontroerend. Van mijn grootmoeder herinner ik me vooral die verhalen die een beeld schetsten van het ‘gewone leven’ onder de bezetting en onmiddellijk daarna: haar angst voor het geluid van marcherende laarzen op de straatstenen, het aanhoudende voedseltekort, de oudere Duitse soldaat die in het huis van haar familie was ingekwartierd en haar foto’s liet zien van zijn vrouw en kinderen in Duitsland, terwijl hij meewarrig zijn hoofd schudde en “Krieg, nicht gut” bleef mompelen, haar vreugde bij de aankomst van de ‘Engelsen’, de smaak van haar eerste hap chocolade... Het beeld dat haar in die al die jaren het meest was bijgebleven, vertelde ze mij, was dat van het mooiste meisje van het dorp, wiens lijk na de oorlog op een ladder werd tentoongespreid en rondgedragen door de straten. Een waarschuwing voor iedereen die al te vriendelijke zou zijn omgegaan met de Duitsers tijdens de bezetting.

Deze initiële nieuwsgierigheid en specifieke belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog, leidde uiteindelijk tot een bredere belangstelling voor het verleden. Tijdens mijn studie Geschiedenis verdween het thema even naar de achtergrond, maar in mijn derde jaar kreeg ik opnieuw de kans om te werken rond de Tweede Wereldoorlog. In de lessen kwantitatieve wetenschappen volgde ik de module ‘prosopografie’, waarin we de opdracht kregen een paper te schrijven die als voorbereiding zou kunnen dienen voor een volwaardige prosopografische analyse. Deze onderzoeksmethode houdt in dat er een ‘collectieve biografie’ wordt opgesteld van een bepaalde groep mensen met gemeenschappelijk kenmerken, om zo inzicht te verwerven in de samenstelling en achtergrond van bepaalde sociale categorieën en in de rol die zij spelen in een

bredere sociale, politieke en culturele context. De studenten werden individueel geacht een populatie af te bakenen, een verkennend literatuuronderzoek uit te voeren en een strategie uit te werken. Mijn keuze viel op de vele honderden Vlaamse meisjes en vrouwen die tijdens de oorlog zich vrijwillig hadden opgegeven om in dienst te gaan bij het Duitse Rode Kruis, de zogenaamde ‘DRK-verpleegsters’. Tijdens het maken van deze taak raakte ik overtuigd van de voordelen van de prosopografische methode en werd ik verrast door de verfrissende inzichten die je als onderzoeker kon verkrijgen door het hele oorlogsgebeuren vanuit een vrouwelijk perspectief te beschouwen. Omdat ik bovendien voor deze paper een zeer positieve feedback had gekregen, vroeg ik mij af of ik misschien mijn thésisonderwerp gevonden had.

Na een eerste gesprek met mijn promotor Bruno De Wever, werd het echter al snel duidelijk dat een prosopografische analyse van ‘DRK-verpleegsters’ een al te voorspelbare uitkomst zou hebben en van weinig wetenschappelijke waarde zou zijn. Mijn initiële teleurstelling werd getemperd toen mijn promotor voorstelde om in de plaats daarvan een prosopografische analyse van vrouwelijke verklikkers te maken. Zowel de prosopografische methode als de gendergeoriënteerde invalshoek zouden dan behouden blijven, maar nu had ik het voordeel dat het wetenschappelijke onderzoek naar verklikking in een historische context in België nog zo goed als onbestaande was. De keuze voor verkliksters was verder gebaseerd op de hypothese – en een kwantitatieve vaststelling van Luc Huyse en Steven Dhondt in hun standaardwerk *Onverwerkt Verleden*¹ – dat verklikken, blijkbaar, iets ‘typisch vrouwelijks’ was.

Uiteindelijk is mijn onderzoek een volledig andere weg ingeslagen. Het gebrek aan wetenschappelijk onderzoek bleek zowel een zegen als een vloek te zijn. Enerzijds was het een zegen omdat ik kon genieten van een grote bewegingsvrijheid wat betreft de precieze uitwerking van mijn onderzoek. Omdat er in België nog niets wezenlijks was gepubliceerd over het onderwerp kon ik in feite alle kanten uit. Anderzijds was er ook maar zoveel dat ik kon doen in de tijd die mij gegeven was. Een uitgebreide prosopografische studie met honderden strafdossiers bleek nagenoeg onmogelijk. En was het werkelijk nuttig om mij enkel toe te leggen op vrouwelijke verklikkers terwijl over verklikken in het algemeen nog geen enkele studie in België was verschenen?

¹ L. Huyse en S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, Leuven, Uitgeverij Kritak, 1991, p. 204. In hun steekproef zitten 289 personen aan wie alleen verklikking ten laste is gelegd, 170 daarvan zijn vrouwen.

Niettegenstaande deze methodologische twijfels, was ik ervan overtuigd dat verklikking als object van historisch wetenschappelijk onderzoek vele mogelijkheden inhield. Mijn vermoeden werd bevestigd bij een eerste verkenning van buitenlandse literatuur omtrent verklikking. Deze onderzoekers leken zich vooral toe te spitsen op regionale of lokale studies waarbij de sociale implicaties van het verklikken en de rol die het speelde in de relationele dynamiek tussen burger en staatsapparaat centraal stonden. De prosopografische methode speelde in deze studies vaak een ondergeschikte of ondersteunende rol, en waar deze wel werd toegepast, gebeurde dat op regionaal niveau. Ik besloot het idee van een grootschalige, prosopografische analyse met de focus op het vrouwelijke perspectief achter mij te laten en te opteren voor een diepgaand kwalitatief onderzoek op lokaal niveau, waarbij zowel mannelijke als vrouwelijke verklikkers werden betrokken.

Relevantie van het onderzoek

In de vijftenzestig jaar die voorbij zijn gegaan sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog in België, heeft het wetenschappelijk onderzoek naar de impact van de Duitse bezetting op onze samenleving een hele weg afgelegd. In die tijd zijn er talloze artikels, monografieën, synthesewerken en afstudeerwerken gepubliceerd en heeft het grote publiek zich een beeld van die tumultueuze jaren kunnen vormen aan de hand van een schier eindeloze stroom tv-reportages, radio-uitzendingen, memoires, romans en tentoonstellingen. En hoewel haast elk aspect van deze periode in de geschiedenis wel tot enige discussie heeft geleid, zijn het de thema's van collaboratie en repressie die het meeste stof hebben doen opwaaien. Het debat hierover is in België dan ook allesbehalve sereen verlopen en woedt tot op de dag vandaag nog altijd voort. Vaak voeren emotionele, en niet rationele argumenten de boventoon, waardoor een genuanceerd en helder beeld van het oorlogsverleden wordt vertroebeld door de vele mythes en halve waarheden die door de publieke opinie in België als feiten worden beschouwd. In de laatste decennia hebben verschillende onderzoekers echter aanzienlijke inspanningen geleverd om deze mythes en clichés te ontcrachten. Hét standaardwerk over de naoorlogse repressie blijft natuurlijk *Onverwerkt verleden* van Luc Huyse en Steven Dhondt, dat grotendeels verder bouwt op het eerder verschenen artikel van John Gilissen uit 1951 dat de statistische gegevens van de repressie in kaart brengt.² Sindsdien is er over elke vorm van collaboratie – en de naoorlogse bestraffing ervan – wel een handvol degelijke publicaties verschenen. Zo zijn er de werken over de

² J. Gilissen, *Etude statistique de la repression de l'incivisme (Extrait de la Revue de droit pénal et de criminologie)*, Leuven, Rega, 1951, 116p.

collaborerende politieke partijen Rex en VNV van respectievelijk Martin Conway en Bruno De Wever³, het onderzoek naar economische collaboratie en de Galopin-doctrine van Mark Van den Wijngaert⁴, of de recentere studie van Nico Wouters die met *Oorlogsburgemeesters*⁵ de politieke collaboratie bestudeert op lokaal niveau.

Net zoals al deze studies hebben bijgedragen tot het voeren van een genuanceerder debat over collaboratie en repressie, door bepaalde clichés en stereotypes op de proef te stellen, bestaat de maatschappelijk relevantie van mijn onderzoek hierin dat het de mogelijkheid biedt om enkele veralgemeningen en vooroordelen die het discours rond verklikking beheersen onderuit te halen. Want niet alleen over collaboratie in het algemeen, maar ook over verklikking in het bijzonder bestaan er vele mythes en vooronderstellingen. Een eerste premisse is de idee dat alle verklikkers, zonder enige uitzondering, elk moreel besef hebben verloren en hun medemens alleen maar aangeven uit winstbejag of jaloezie. Verklikking roept een totale afschuw op en wordt beschouwd als één van de meest brutaalste vormen van collaboratie. Deze negatieve waardering en criminalisering van de praxis van het verklikken is ook vandaag nog een wijdverspreid fenomeen in onze samenleving. Dit gaat van de pedagogische correctie “niemand heeft graag klikspanen” tot het werkelijk straffen van iemand die ‘verraad’ heeft gepleegd ten opzichte van zijn eigen ‘groep’. Denk bijvoorbeeld aan de commotie rond Bradley Manning, de Amerikaanse computeranalist die vandaag nog altijd gevangen wordt gehouden omdat hij in 2007 een video lekte aan Wikileaks waarop te zien is hoe een Apachehelikopterbemanning onschuldige Irakese burgers in koele bloede neerschiet.⁶

Een ander hardnekkig cliché is de veronderstelling dat verklikking iets ‘typisch vrouwelijks’ is. Sluwheid, leugenachtigheid, het achterbaks zijn, roddelen, het verspreiden van geruchten en het heimelijke zijn concepten die meestal met het vrouw-zijn geassocieerd worden. Verklikking past dan ook perfect in deze beeldvorming. Verder wordt verklikking vaak gelinkt aan historische situaties waarbij overheden of gezaghebbende autoriteiten er met de hulp van informerende burgers in slagen om grote delen van de bevolking te terroriseren en zo een sfeer van paranoia en

³ Zie M. Conway, *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*, Groot-Bijgaarden, Globe, 1994, 378p. en B. De Wever, *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945*, Gent, Uitgeverij Lannoo 1994, 701p.

⁴ M. Van den Wijngaert, *Nood breekt wet: economische collaboratie of accommodatie. Het beleid van Alexandre Galopin, gouverneur van de Société Général tijdens de Duitse bezetting, 1940-1944*, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 1990, 172p.

⁵ Zie N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters 40/44*. Lokaal bestuur en collaboratie in België, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 2004, 750p.

⁶L. Schrijvers, “Bradley Manning “ in : www.DeWereldMorgen.be, 16/12/2010, <<http://www.dewereldmorgen.be/blog/luc-schrijvers/2010/12/16/bradley-manning>>, geraadpleegd op 3.4.2011.

wantrouwen creëren, zoals tijdens de vele heksenvervolgingen of de Inquisitie in de 14de en 15de eeuw. Recentere voorbeelden zijn de totalitaire regimes van de 20ste eeuw. Met mijn onderzoek wil ik bewerkstelligen dat de lezer verklikking niet langer ziet als een eenduidig moreel verwerpelijke praktijk, maar als een volwaardig historisch concept *an sich*, dat in al zijn ambiguïteit en complexiteit dient bestudeerd te worden.

Ondanks het feit dat er in België de laatste decennia een inhaalbeweging is geweest wat betreft het wetenschappelijk onderzoek naar zowat elke vorm van collaboratie – de hierboven geciteerde werken zijn daar de bewijzen van – , is verklikking vreemd genoeg al die tijd onderbelicht gebleven. In het buitenland is de situatie nochtans helemaal anders: in Centraal en- Oost- Europa bevindt het onderzoek naar verklikkingpraktijken zich in een vergevorderd stadium. Vanwaar deze aarzeling in de Belgische academische wereld? Is er al die jaren simpelweg overheen gekeken of schuilt er meer achter? Een verklaring kunnen we mogelijk vinden in het feit dat, in tegenstelling tot vele staten in Oost- en Centraal Europa, het westen van Europa grotendeels gevrijwaard is gebleven van gewelddadige totalitaire regimes, met als gevolg dat vele onderzoekers onder de indruk zijn dat verklikking nooit een beduidende rol heeft kunnen spelen in onze samenleving. Na het einde van de Duitse bezetting werden er in België echter maar liefst meer dan 30.000 individuen beschuldigd van verklikking⁷, en hoewel slechts een fractie van deze groep daadwerkelijk is veroordeeld, doet dit cijfer vermoeden dat, tijdens de Tweede Wereldoorlog, het aangeven van medeburgers geen uitzonderlijke gebeurtenis was in België. Deze masterproef kan een aanzet zijn om dit hiaat in het wetenschappelijke onderzoek op te vullen.

De relevantie van mijn onderzoek kan dus op twee manieren worden opgevat: enerzijds heeft mijn onderzoek een *maatschappelijke* waarde omdat het bijdraagt tot een meer gebalanceerd discours over het verklikken. Anderzijds ligt de *wetenschappelijke* relevantie van mijn onderzoek in het feit dat er in België nagenoeg geen wetenschappelijk onderzoek is gevoerd naar verklikking, terwijl andere vormen van collaboratie wél al de nodige aandacht hebben verkregen.

Probleemstelling

De centrale onderzoeksvraag van deze masterproef is de precieze betekenis van de praxis van het verklikken in de context van de Duitse bezetting in België tijdens de Tweede Wereldoorlog.

⁷ J. Gilissen, “Etude statistique de la repression de l’incivisme”, p. 94.

Hiermee doel ik op de concrete werking van de verschillende deelaspecten van het fenomeen ‘verklikken’ in de werkelijkheid. Dit leidt naar enkele voor de hand liggende deelvragen waarvan de antwoorden bij kunnen dragen tot de creatie van een coherent beeld van denunciatie en de rol die het speelde in het breder maatschappelijk bestel, zoals: wie waren deze verklikkers? Hadden zij een aantal dingen gemeenschappelijk? Wat was hun sociale achtergrond? Wat was de band met hun ‘slachtoffers’? En is er een kern van waarheid in de mythe die stelt dat een grote meerderheid van de verklikkers vrouwen zijn? Een andere vraag die onmiddellijk door het hoofd schiet: waarom? Wat waren hun motieven? Zijn persoonlijk gewin en nijd de enige mogelijkheden? En hoewel ik eerder al heb uitgelegd dat ik in deze masterproef geen genderspecifieke invalshoek zal gebruiken, zou ik toch aandacht willen schenken aan de eventuele gendergerelateerde differenties. Of met andere woorden: verklikten mannen en vrouwen om verschillende redenen en in verschillende omstandigheden? Bovendien is het nodig om stil te staan bij de conceptualisering en definiëring van het begrip ‘verklikking’ of ‘denunciatie’. Wat wordt hieronder verstaan? Is er sprake van een eenduidige definitie? Of wordt verklikking net gedefinieerd door dubbelzinnigheid? Zijn er semantische bedenkingen waarmee men rekening moet houden? Is er een discrepantie tussen de rol die verklikking speelt in een totalitair regime en die in een bezettingsregime? En zo ja, kunnen we dit verschil dan duiden en verklaren? Het zijn deze vragen die ook de onderzoekers in Centraal- en Oost-Europa bezighielden en waarover al menig inkt is gevloeid. In de praktijk zal ik dan ook een aantal van hun hypothesen en vaststellingen destilleren en toepassen op het bezette België en meer specifiek op een lokale casus.

Deze lokale casus is de stad Tongeren en haar omgeving, in het zuiden van Limburg. Om inzicht te verkrijgen in de precieze werking en het belang van denunciatie in deze specifieke casus zal ik gebruik maken van strafdossiers van individuen die tijdens de repressie werden veroordeeld op basis van artikel 121 bis van het Belgisch strafwetboek en op dat moment ‘Tongeren’ als officiële woonplaats hadden. Aan de hand van de eerder verschenen literatuur in het buitenland heb ik enkele thema’s kunnen extraheren waar ik dieper op in zal gaan en zal benutten om de strafdossiers te analyseren. Deze thema’s zijn gekozen in het licht van de vraagstelling en bestaan uit: definiëring, identiteit, motief, context en tijdsperspectief.

In het eerste deel van mijn scriptie zal ik overgaan tot een vrij uitgebreide literatuurstudie. De focus zal hier liggen op buitenlands onderzoek omtrent verklikking in relatie tot totalitaire regimes. Daarnaast zal ik mijn methodologie nader verklaren en de gerechtelijke bronnen die ik heb aangewend - de strafdossiers van repressieveroordeelden - onderwerpen aan een uitvoerige

historische bronnenkritiek. Het tweede deel van mijn masterproef bevat het eigenlijke onderzoek: hier bespreek ik de Duitse bezetting van België in het algemeen en van Limburg in het bijzonder om daarna, tot slot, de vijf hierboven genoteerde concepten – definiëring, identiteit, motief, context en tijdsperspectief – te hanteren om een diepgaande kwalitatieve analyse van de strafdossiers te maken, teneinde tot een coherent beeld van verklikking te komen, waarin alle verschillende lagen en facetten aan bod komen.

Hoewel het centrale thema van mijn masterproef zich situeert binnen de context van de Duitse bezetting in België tijdens de Tweede wereldoorlog, is het niet mijn bedoeling om algemene en sluitende uitspraken doen die gelden voor het gehele Belgische grondgebied tijdens de gehele periode van de bezetting. Ik zal er wellicht niet in slagen om alle gestelde vragen volledig op te lossen. Integendeel, het is zelfs waarschijnlijker dat mijn onderzoek meer vragen zal opwerpen dan dat ze zal beantwoorden. Met deze masterproef wil ik niet dé geschiedenis van verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog schrijven, of zelfs pretenderen dat dit überhaupt mogelijk is, maar eerder een geschiedenis die de ervaringen van een bepaalde groep in een bepaalde tijd en ruimte weergeeft, binnen het bredere kader van de bezetting in België. Niet een geschiedenis ‘zoals het eigenlijk is geweest’, maar zoals het naar alle waarschijnlijkheid is geweest. Mijn studie is eerst en vooral een microstudie, en ik zal doorheen het onderzoek wijzen op de beperkte representativiteit ervan. Ik vat dit onderzoek dan ook meer op als een introductie op een historisch onderwerp dat tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen in academische kringen. Het is een bescheiden poging om mijn eigen bijdrage te kunnen leveren aan het historiografisch debat en andere– meer bekwame – onderzoekers aan te moedigen om hetzelfde te doen.

Literatuur

Een van mijn eerste vaststellingen tijdens mijn literatuuronderzoek was het schril contrast tussen de rijkdom aan wetenschappelijke literatuur over denunciatie in het buitenland en de afwezigheid ervan in België. Terwijl in Oost- en Centraal-Europa het onderzoek zich al in een vergevorderd stadium bevindt, is het in de Belgische literatuur letterlijk zoeken naar een vermelding van het onderwerp.

Maar ook in het buitenland is de specifieke interesse voor ‘verklikking’ in een historische context een vrij recent fenomeen. Vaak werd het beschouwd als één van de vele perverse neveneffecten van het leven onder een totalitair regime of werd het terloops vermeld in een voetnoot. Hoewel in de loop van de jaren ’70 en ’80 al enkele aanzetten werden gegeven om ‘verklikking’ een prominentere plaats te geven in het historiografisch debat over totalitaire regimes,⁸ kwam de echte omwenteling pas met de val van de Berlijnse muur in 1989 en het einde van de laatste autoritaire regimes in Europa enkele jaren later. Enerzijds kwamen er getuigen van de voormalige Sovjet-Unie naar voor, die door middel van ego-documenten, krantenartikels en boeken een helder beeld schetsten van de dagelijkse gang van zaken onder een terreurregime. Onderdrukking en terreur werden niet langer enkel onderzocht aan de hand van de ontwikkelingen die het staatsapparaat doormaakte, maar ook aan de hand van de ervaringen van ‘gewone mensen’ die in contact kwamen met dit staatsapparaat of er hun medewerking aan verleenden. Zo werd bijvoorbeeld al snel duidelijk dat de geheime politie van de DDR, de Stasi, beschikte over een uitgebreid netwerk van informanten die op *vrijwillige* basis regelmatig informatie doorspeelden aan de overheid. Anderzijds werden er verschillende - tot dan toe geheime - archiefbestanden over de werking van deze politiestaten en hun repressieve instituties vrijgegeven, waardoor het historisch onderzoek naar autoritaire regimes werd vergemakkelijkt. Deze onthullingen hebben niet alleen een impact gehad op de studie van de totalitaire regimes van de Sovjet-Unie, maar ook op die regimes die zich verder in het verleden bevinden, zoals bijvoorbeeld Nazi-Duitsland. Tot in de jaren ’80 waren vele historici ervan overtuigd dat de nazistische terreur van bovenaf aan de Duitse bevolking werd opgelegd. Zij legden vooral de nadruk op de slachtoffers van het regime

⁸ R. Mann, *Protest und Kontrolle im Dritten Reich: Nationalsozialistische Herrschaft im Alltag einer rheinischen Großstadt*, Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1987, 413 p.; A. Halimi, *La Délation sous l’Occupation*, Parijs, Alain Moreau, 1983, 337 p.; M. Broszat, “Politische Denunziation in der NS-zeit: Aus Forschungserfahrungen im Staatsarchiv München”, in: *Archivalische Zeitschrift*, 101 (1977), 73, pp. 221-238.

en hun behandeling door het systeem.⁹ Er was echter een belangrijke vraag die door dit theorema niet kon beantwoord worden. Uit onderzoek was namelijk gebleken dat de Gestapo, de geheime staatspolitie van het Derde Rijk en één van de meest actieve en belangrijkste repressieorganen in het Derde Rijk, lang niet zo almachtig en alwetend was als algemeen werd aangenomen. Een belangrijk argument hiervoor was dat zij simpelweg te weinig personeel hadden om iedereen in de gaten te houden.¹⁰ Hoe slaagde de Gestapo er dan in om met de weinige mankracht die zij hadden zo'n invloed en controle uit te oefenen op de gehele Duitse samenleving? Was het misschien mogelijk dat, net als de Stasi in de Duits Democratische Republiek, de Gestapo in het Derde Rijk steunde op een zekere medewerking van de populatie, in de vorm van verklikking? Door de ontdekking van wijdverspreide informantennetwerken in de voormalige Sovjet-Unie en de getuigenissen van 'gewone mensen' die in aanraking waren gekomen met terreur, - zij het als verklikker of slachtoffer – deed er zich een historiografische shift voor waarbij de nadruk kwam te liggen op de dagelijkse functionering van een repressief staatsapparaat en de rol die verklikking daarin kon hebben.¹¹

De eerste onderzoeker die 'verklikking' als het voorwerp van historisch wetenschappelijk onderzoek op de agenda plaatst is Robert Gellately. Door zijn specialisatie in de geschiedenis van het Derde Rijk bezit hij een grote kennis over de overgebleven Gestapodossiers. Bij de lezing van het werk van Richard Mann¹² valt het hem op dat in een groot aantal van de opgestelde dossiers, de Gestapo de informatie heeft verkregen via aangiftes van individuele burgers.¹³ Het is de start van een historiografisch debat dat tot op heden nog aan de gang is. Na Robert Gellately – die trouwens ook nog vele bijdragen zou leveren – zijn er vele onderzoekers die denunciatie in relatie tot totalitaire samenlevingen zullen bestuderen. Sheila Fitzpatrick bijvoorbeeld specialiseert zich in de Sovjet Unie, terwijl een schare van Duitse onderzoekers het naziregime en de Duits Democratische Republiek onder de loep nemen. Deze historiografische tendens focust op het belang van de bereidwilligheid en gehoorzaamheid van de bevolking – in de vorm van grootschalige denunciaties – voor de constructie van een repressief staatsapparaat. Het resultaat is

⁹ S. Fitzpatrick en R. Gellately, "Introduction to the practices of denunciation in Modern European History", in: *The Journal of Modern History*, 73 (2001), 4, p. 747-750.

¹⁰ W. S. Allen, *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a single German Town, 1922-1945*, New York, F. Watts, 1984, p. 189.

¹¹ S. Fitzpatrick en R. Gellately, "Introduction to the practices of denunciation in Modern European History", p. 750.

¹² Robert Gellately verwijst hier naar de weerslag van een lezing van Reinhard Mann: "Politische Penetration und gesellschaftliche Reaktion: Anzeigen zur Gestapo in nationalsozialistischen Deutschland", die hij hield op 19 april 1979 op de *Deutscher Soziologen Tag* in Berlijn en is verkrijgbaar in het *Munich Institut für Zeitgeschichte*. Deze bijdrage is later echter opgenomen in: R. Mann, *Protest und Kontrolle im Dritten Reich: Nationalsozialistische Herrschaft im Alltag einer rheinischen Großstadt*, Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1987, 413 p.

¹³ R. Gellately, "The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files", in: *The Journal of Modern History*, 60(1988), 4, p. 662-663.

een “self-policing society”, een panoptische samenleving waarin de individuele burgers bewust of onbewust meewerken aan de functionering van terreur en controle. Hier is reactie op gekomen van o.a. Bernard Dörner en Alexander Plato die van mening zijn dat de draagwijdte van verklikking danig overschat wordt, en stellen dat een “correctie van de correctie” aan de orde is.¹⁴ Bovendien suggereert de exclusieve aandacht voor verklikking in dictaturen dat in democratische samenlevingen verklikking ofwel verdwijnt, ofwel een marginaal verschijnsel is. In de 21ste eeuw wordt het echter steeds duidelijker dat onderzoek naar verklikking in de ‘longue durée’ en in verschillende contexten verrassende resultaten oplevert. Zo is er in Frankrijk zeer recent een inhaalbeweging op gang gekomen en bestudeert men denunciatie in het kader van de Duitse bezetting van Frankrijk tijdens de Tweede Wereldoorlog en het Vichy-regime.

In de volgende alinea’s zal ik trachten een coherent overzicht te geven van de verschillende analyses en perspectieven die er in het historiografisch debat bestaan over verklikking sinds het begin van de discussie aan het einde van de jaren tachtig. Daarbij ga ik in de eerste plaats niet chronologisch, maar thematisch te werk. Deze manier van werken heeft als voordeel dat de lezer een duidelijker beeld kan krijgen van de verschillende discussiepunten in het debat, terwijl een louter chronologisch overzicht van de literatuur verwarrend en weinig verhelderend zou zijn. Bovendien zijn deze vijf thema’s zeer belangrijk voor mijn eigen onderzoek, daar ik mijn bronnen – de gerechtelijke strafdossiers – zal analyseren aan de hand van deze vijf concepten.

Ten eerste is het belangrijk om de verschillende definities die er bestaan over verklikking naast elkaar te leggen en met elkaar te vergelijken: is er sprake van een eenduidige visie, een consensus als het ware, over *wat* denunciatie nu precies inhoudt? Of is het net de definiëring van het concept waarover de verschillende auteurs het niet eens geraken? Door de bijna gelijktijdige ontwikkeling van de interesse voor verklikking als een historisch onderzoeksobject in verschillende nationale contexten, merken een aantal vorsers al gauw op dat, door het in acht nemen van taalkundige contrasten en semantische nuances, een alternatieve omschrijving van de praktijk van het verklikken mogelijk is. Daarnaast is er in de wetenschappelijke literatuur veel aandacht besteed aan *wie* er nu eigenlijk verklikt: bestaat er zoiets als een prototype van een verklikker? Of kunnen we hen opdelen in verschillende types? Zijn er gendergerelateerde verschillen? En wat kan er vastgesteld worden over hun sociaal-culturele achtergrond? Dit zijn slechts enkele van de vele vragen wat betreft de identiteit van de verklikker waar verscheidene

¹⁴ B. Dörner, “NS-Herrschaft und Denunziation: Anmerkungen zu Defiziten in der Denunziationsforschung”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 55-69; A. von Plato, “Denunziation im Systemwechsel. Verhaftete, Deportierte und Lagerhäftlinge in der SBZ um 1945”, in: *Historical Social Research*, , 26 (2001), 2/3, pp. 179-203.

onderzoekers dieper zijn op ingegaan. Het derde thema dat centraal staat in het debat is het motief. Naast de wie- en wat-vraag is de waaromvraag natuurlijk essentieel voor het correct kunnen interpreteren van de daad van het verklikken. We zullen zien dat het psychologisch perspectief hier zwaar op doorweegt. Ten vierde zal blijken dat ook de context waarbinnen de denunciatie plaatsvindt van groot belang is. Hoewel het begin van het historiografisch debat zich situeert binnen de bredere studie naar totalitaire regimes, wordt al gauw duidelijk dat ook in democratische regimes of in overgangperiodes verklikking een niet onbelangrijke rol kan spelen. Auteurs gaan op zoek naar continuïteit tussen verschillende statelijke regimes, naar differentiaties – of gelijkenissen - tussen nationale of regionale praktijken en vragen zich af verklikking iets is dat zich overal voordoet en van alle tijden is. Dat brengt ons ten slotte bij het laatste thema: het tijdsperspectief. Als het duidelijk wordt dat burgers ook in niet-autoritair regimes kunnen overgaan tot het aangeven van afwijkend gedrag, wordt het onderzoeksgebied – wat tijdsafbakening betreft – ineens een pak groter. Niet alleen de dictatoriale staten van de 20ste eeuw, maar ook de Franse Republiek van de 19de eeuw, de heksenvervolgingen van de 17de eeuw, de Inquisitie van de 15de eeuw en zelfs de middeleeuwse samenleving komen in het vizier. De wetenschappelijke literatuur over deze thema's zal hieronder besproken in een licht gewijzigde, zij het meer logische, volgorde.

Definitie

Bij het onderzoeken van een dergelijk complex en gelaagd verschijnsel als verklikking is een analyse van de betekenis van het begrip geen overbodige zaak. Zoals ik al eerder in de inleiding heb aangehaald heeft het grote publiek een nogal eenzijdige kijk op het fenomeen verklikken. Het wordt namelijk al vlug gelijkgesteld met 'verraad': verraad ten opzichte van familie, verraad ten opzichte van vrienden, of verraad ten opzichte van de gemeenschap waarin hij of zij leeft. Bij de daad van het verklikken is er inderdaad sprake van een persoonlijk conflict, tussen horizontale loyaliteit – aan familieleden of gemeenschapsleden – en verticale loyaliteit – aan de hogere autoriteiten zoals kerk en staat.¹⁵ Maar men lijkt te vergeten dat de werking van het rechtssysteem in een moderne natiestaat net in grote mate afhangt van de medewerking van de bevolking, waarvan de individuele leden geacht worden om elk normafwijkend gedrag van andere individuen

¹⁵ G. Jeroushek, "Mit Worten töten. Historische und psychologische Überlegungen zur Denunziation", in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, p. 51.

aan te geven aan hogere instanties.¹⁶ Niemand vindt het vreemd of verkeerd als een burger een moordenaar of verkrachter aangeeft bij de politie. Zij hebben immers de wetten van de rechtsstaat overtreden en ‘verdienen’ het om gestraft te worden. Blijkbaar is er in een liberale democratie een spanningsveld aanwezig tussen het aangeven van wetsovertreders en het verklikken van ‘medeburgers’. Deze constante spanning wordt natuurlijk nog eens versterkt in een totalitaire samenleving of in een bezettingscontext, waarin de grenzen van wat mag en van wat niet mag in grote mate verschuiven.

Begripsbepaling is ook in de (buitenlandse) wetenschappelijke literatuur een prioriteit. Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick – twee autoriteiten op het gebied van verklikking in totalitaire staten – zijn de eerste onderzoekers die het fenomeen op een wetenschappelijke manier hebben trachten te omschrijven: in de introductie van de samengestelde uitgave *The practice of denunciation in Modern European History* uit 1996 geven zij de volgende definitie:

“[...] denunciations may be defined as spontaneous communications from individual citizens to the state (or to another authority such as the church) containing accusations of wrongdoing by other citizens or officials and implicitly or explicitly calling for punishment.”¹⁷

Laten we deze definitie van naderbij gaan bekijken. Ten eerste merken Gellately en Fitzpatrick op dat verklikking een *spontane* actie is. Dat betekent dat druk van bovenaf nagenoeg afwezig is en dat het initiatief dus volledig bij de verklikker zelf ligt. Daarnaast is het geen eenzijdige actie, maar een communicatieproces, met – als we het klassieke schema volgen – een zender en een ontvanger, in dit geval de staat of een andere gezaghoudende autoriteit. Ten derde is de inhoud van verklikkingen consistent: bijna zonder uitzondering handelen ze over het zondigen tegen bepaalde normen en waarden en het overtreden van wetten door andere burgers of individuen die in dienst zijn van het staatsapparaat. Het bevat dan ook geen willekeurige informatie, maar informatie waarvan de verklikker overtuigd is dat het de aandacht zal trekken van de autoriteiten¹⁸. Bovendien is het ook opmerkelijk dat niet alleen de burgers, maar ook de leden van de overheidsdiensten sterk in de gaten worden gehouden en ook het slachtoffer kunnen worden van denunciaties. Tot slot verlangen de verklikkers impliciet of expliciet dat diegene die zij

¹⁶ G. Jeroushek, “Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek en H. Röckelein, (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, Tübingen, Fuldaer Verlansanstalt, 1997, p. 17.

¹⁷ S. Fitzpatrick en R. Gellately, “Introduction to the practices of denunciation in Modern European History”, p. 747.

¹⁸ S. Fitzpatrick, “Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s”, in: *Journal of Modern History*, 68 (1996), 4. p. 864.

hebben verklikt gestraft wordt. Expliciet wanneer hij of zij er uiterlijk om vraagt. Impliciet omdat, zelfs als de informant geen straf eist, uit zijn daden blijkt dat hij bekend is met de normen en waarden van een bepaald regime en dat hij ze tot op zekere hoogte heeft aanvaard. Verklikkers zouden zich maar al te vaak bewust van de eventuele gevolgen die hun daden kan teweegbrengen. Op het eerste zicht valt er niet veel in te brengen tegen deze definitie. Toch zijn er onderzoekers die enkele aspecten van deze omschrijving in vraag hebben gesteld: Alexander Plato problematiseert in zijn onderzoek naar verklikking bij Duitse krijgsgevangenen in Sovjetkampen in de onmiddellijke naoorlogse periode de idee dat denunciatie noodzakelijk een *vrijwillige* daad is. Hij stelt dat we moeten opletten dat dit deel van de definitie niet te radicaal wordt doorgetrokken. Het is immers nog maar de vraag hoe spontaan of vrijwillig een verklikking nog is als hij ontfutseld is tijdens een ondervraging waarbij terreur en marteling zijn gebruikt¹⁹. Bovendien zijn het niet enkel gewone of ‘non- professionele’ burgers die hun medeburgers aanbrenge, maar kan er ook sprake zijn van ‘professionele’ verklikkers. Hiermee doelt hij op individuen die in dienst zijn van de staat – ambtenaren, gezagsdragers, politiemensen – die, vaak met meer middelen, op een meer grootschalige en systematische manier te werk kunnen gaan. Denunciatie is dus niet louter een communicatie tussen burgers en de staat. In zijn artikel haalt hij als voorbeeld hiervan de ‘burgemeester als informant’ aan.²⁰ Ook in het bezette België worden burgemeesters vanaf het najaar van 1942 belast met de taak om asociale elementen of werkonwilligen in de gemeenschap op te lijsten en over te maken aan de Duitse overheden.²¹ Deze materie is wel al aangehaald in de Belgische academische literatuur: Nico Wouters behandelt in zijn werken *Oorlogsburgemeesters* en *De Führerstaat* de problematiek van verklikkingen in de context van administratieve gehoorzaamheid. Hij is echter van mening dat ‘verklikking’ als begrip niet nuttig is voor het historisch onderzoek naar deze kwestie, en introduceert het concept ‘informatiebeheer’ die hij definieert als de problematiek van het doorgeven van persoonlijk informatie van Belgische burgers aan de Duitse bezetter door Belgische gezagdragers.²²

Niet alleen wordt de inhoud en de betekenis van het concept ‘zender’ in het klassieke communicatieschema uitgebreid vis-à-vis denunciatie, ook de staat als zijnde de enige ontvanger van aangiften wordt in vraag gesteld. Inge Maršolek pleit voor een herziening van de definitie van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick die zegt dat enkel hogere autoriteiten zoals de staat of de Kerk de ontvanger van aangiften kunnen zijn. Zij wil aan deze definitie toevoegen dat ook de

¹⁹ A. Plato, “Denunziation in Systemwechsel. Verhaftete, Deportierte und Lagerhäftlinge in der SBZ um 1945”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, p. 183.

²⁰ *Ibidem*, p. 189-190.

²¹ N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters*, p. 388-393.

²² N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters*, p. 304-306; en Id., *De Führerstaat*, Tiel, Uitgeverij Lannoo, 2006, p. 134-138.

media, of een andere publieke openbaarheid, als ontvanger kan optreden: aan de hand van verkregen lezersbrieven of tips zijn zij in staat om de namen te publiceren van iedereen die bepaalde gedragsnormen heeft overtreden. Anderzijds treden zij dan ook in zekere zin op als een actieve verklikkers, sinds de publicatie van deze namen niet alleen onder de ogen komt van het grote publiek, maar ook de functionarissen van de staat, die mogelijk deze informatie kunnen gebruiken om de personen in kwestie op te sporen en te vervolgen.²³ De media kan met andere woorden een dubieuze rol spelen op intermediair niveau tussen de individuele burgers en de staat, waarbij het zowel zender als ontvanger is van denunciaties.

Zelfs Robert Gellately is – gedeeltelijk – teruggekomen op zijn definitie uit 1996. Hij noemt deze originele omschrijving ‘nuttig’, maar het legt tegelijkertijd ook teveel nadruk op verklikking als zijnde repressief. Bovendien is de impliciete of expliciete vraag naar “punishment for wrongdoing” niet noodzakelijk een uiting van het aanvaarden of versterken van een politiek regime en diens wetten. In vele gevallen is de eis voor bestraffing een manier om een conflict in de private sfeer op te lossen.²⁴ In het algemeen stelt hij dat een eenduidige definitie, die overal en altijd toepasbaar is, niet wenselijk of zelfs mogelijk is, net omdat uit het wetenschappelijk onderzoek blijkt dat denunciaties op verschillende tijdstippen en in verschillende staatsvormen voorkomt. Om dan één absolute en algemene definitie te plakken op elk van deze zeer uiteenlopende situaties, zou een restrictief en belemmerend effect hebben op het onderzoek. Elke onderzoeker zou in zijn studie stil moeten staan bij de specifieke culturele, sociale en politieke context waarin het fenomeen zich voordoet.²⁵ Met andere woorden: verklikking in het bezette België tijdens de Tweede Wereldoorlog is iets geheel anders dan verklikking in het Derde Rijk in de vooroorlogse periode, bijvoorbeeld.

Daarenboven wordt verklikking in deze diverse contexten zelf ook nog eens op verschillende wijzen gedefinieerd, en daarbij speelt taal een zeer belangrijke rol. In het Frans bijvoorbeeld is er sinds het einde van de 18de eeuw een distinctie in connotatie tussen de woorden ‘dénonciation’ en ‘délation’, alhoewel ze allebei handelen over het overbrengen van inlichtingen naar de staat of een andere publieke overheid. Laurent Joly besteedt hier enige aandacht aan in zijn artikel over antisemitische verklikking tijdens het Vichy-regime: ‘denonciation’ wordt voor het eerst omschreven en geïnstitutionaliseerd tijdens de Franse Revolutie, en dat in relatie tot ‘délation’. De

²³ I. MarBolek, “Die Zeichen an der Wand’. Denunziation aus der Perspektive des jüdischen Alltags im ‘Dritten Reich’”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, p. 212-213.

²⁴ R. Gellately, “Denunciation as Subject of Historical Research”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, p. 16-18.

²⁵ *Loc. cit.*

eerste verwijst naar één van de burgerlijke deugden, het verklikken in naam van het algemeen belang, het “bien public”, de laatste naar de hatelijke en kleingeestige praktijk van verraad.²⁶ Het een is dus een plicht, een moedige daad die uiting geeft aan een gevoel van eerlijkheid en rechtvaardigheid, terwijl het andere wordt gelijkgesteld met een heimelijke en ondeugdelijk neiging om, in naam van het eigenbelang, anderen uit te schakelen. Volgens Jean-François Gayraud is dit verschil afhankelijk van de legitimiteit van het politieke systeem: hoe minder legitiem het politieke regime, hoe minder het aangeven van wetsovertreders beschouwd wordt als juist en rechtvaardig.²⁷

Ook in Duitsland is deze ambiguïteit ten opzichte van verklikking schering en inslag, vooral tijdens de periode van het Derde Rijk. Enerzijds is het naziregime genoodzaakt om gebruik te maken van de vele denunciaties die het ontving om de Duitse bevolking op een zo efficiënt mogelijke manier te kaderen en te controleren. Anderzijds zijn deze verklikkingen een doorn in het oog van de nazitop, omdat deze de vorming van een Duitse, natuurlijke en harmonieuze gemeenschap in de weg stonden.²⁸ Hitler zelf zou neergekeken hebben op verklikkers en verklaard hebben “das wir zur Zeit in einem Meer von Denunziationen und menschlicher Gemeinheit leben”.²⁹ Deze dubbelzinnige opvatting van verklikking wordt verankerd in de strafwetten die tegelijkertijd de verklikker beschermen, maar ook tuchtmaatregelen invoeren voor diegenen die hun medeburgers verklikken omwille van privéredenen. Terwijl denunciatie door het naziregime als een noodzakelijk – en ook nuttig - kwaad wordt omschreven, verdwijnt deze ambiguïteit volledig in de naoorlogse periode. De ‘Allied Courts’ definiëren verklikking als een “Verbrechen gegen die Menschlichkeit”, of een misdaad tegen de menselijkheid, en stellen het dus gelijk aan vervolging op politieke of racistische gronden.³⁰

We kunnen concluderen dat de definiëring van verklikking een allesbehalve eenvoudige opdracht is. Niet alleen bestaat er onenigheid over de meer algemene definitie, maar zijn onderzoekers zich ook meer en meer bewust geworden van het feit dat context en taal doorslaggevende factoren zijn voor de omschrijving van het fenomeen. Niettemin de kritieken op de originele definitie van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick, is deze voor vele onderzoekers de standaarddefinitie

²⁶ L. Joly, “La délation antisémite sous l’Occupation”, in : *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 96 (2007), 4, p. 138-139.

²⁷ J.F. Gayraud, *La Dénonciation*, Parijs, Presses universitaires de France, 1995, p. 20-31.

²⁸ R. Hinrich, “Denunziation und Strafjustiz im Führerstaat”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek en H. Röcklein, (eds.), *Denunziation. Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 132.

²⁹ *Ibidem*, p. 128.

³⁰ *Ibidem*, p. 137.

geworden en ook in mijn eigen onderzoek zal het – mits enige aanpassingen en met de commentaren die ik hierboven heb overlopen in mijn achterhoofd – dienen als vertrekpunt.

Context

Zoals we eerder hebben gezien, benadrukt Robert Gellately dat een *absolute* definiëring van verklikking een nagenoeg onmogelijk opdracht is, omdat het fenomeen in erg divergerende situaties voorkomt. In de plaats daarvan moet elke onderzoeker voor zich, in het kader van zijn studie, een *relatieve* definitie trachten op te stellen die passend is voor de specifieke politieke, sociale en culturele context waarin de verklikking zich voordoet.³¹ Deze omkadering is met andere woorden een cruciale factor in het onderzoek naar de mechanismen van denunciatie en kan zowel de uitkomst zijn van het veelvuldig voorkomen van verklikking, als een van de elementen die het verschijnsel mee vorm geeft. Hiermee bedoel ik dat denunciatie enerzijds kan optreden als een actieve bijdrage tot de creatie van een specifieke maatschappelijke context, en anderzijds worden de karakteristieken van verklikking bepaald door de samenleving waarin het zich voordoet. Dit laatste staat in verband met de definiëring van denunciatie, die al eerder is besproken. Op de volgende pagina's geef ik meer tekst en uitleg bij de literatuur over de actieve en creatieve rol die denunciatie kan spelen in het maatschappelijk bestel.

Opnieuw is Robert Gellately de pionier in deze materie: hij is de eerste onderzoeker die denunciatie in een breder perspectief tracht te plaatsen en het niet langer beschouwt als een op zichzelf staand fenomeen dat enkel een neveneffect is van een autoritair bewind. Hij poneert daarentegen dat verklikking een cruciale rol speelt in de *constructie* van dergelijke regimes door het creëren van een “self-policing society”, een soort ‘panoptische samenleving’, zoals die door Michel Foucault is geconcipieerd.³² Om het verband tussen de panoptische analyse en de “self-policing society” te begrijpen is het noodzakelijk om de theorie van Foucault even uit de doeken te doen.

Michel Foucault baseert zijn theorie van het panoptisme op het panopticon, oorspronkelijk een architecturale visie uit de 19de eeuw, ontworpen door Jeremy Bentham en bedoeld om een groot

³¹ R. Gellately, “Denunciation as Subject of Historical Research”, p. 16-18.

³² R. Gellately, “Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, in: *The Journal of Modern History*, 68 (1996), 4, p. 951.

aantal mensen te controleren en in bedwang te houden. Dit gebouw heeft een ringvormige structuur met in het midden een toren waaruit men de rest van het complex in één enkele oogopslag kan overzien. De rest van het gebouw bestaat uit cellen die elk over twee ramen beschikken: één die gericht is op de buitenwereld en zonlicht toelaat, de ander op de wachttoren in het midden. De toren en de cellen zijn zo geplaatst dat diegene die toezicht houdt (in de toren) alle gedetineerden (in de individuele cellen) kan zien zonder dat diegenen die opgesloten zijn de bewaker in de wachttoren kunnen zien. Zo ontstaat de illusie bij de gevangene dat hij voortdurend kan bespied worden, ook al is de toren op sommige momenten misschien leeg. Dit voortdurend toezicht – dat al dan niet reëel is – zorgt ervoor dat de gevangene zijn gedrag zal aanpassen. Het panoptisch systeem heeft dus een *zelfcorrigerend* effect op de gedetineerde. Volgens Bentham is dit concept trouwens niet alleen toepasbaar op gevangenen, maar op alle instellingen waar een massa mensen zijn opgesloten. In scholen vermijdt men zo dat leerlingen elkaar afleiden en babbelen onder de les, in hospitalen kan men het besmettingsgevaar terugdringen, krankzinnigen kunnen elkaar niet langer aanvallen en in fabrieken weerhoudt het arbeiders van diefstal, samenscholing of luiheid³³. Michel Foucault zal dit principe in zijn boek *Discipline, toezicht en straf* herinterpreteren als een “model van functioneren dat algemeen toepasbaar is, als een manier om de macht op het dagelijkse leven te betrekken”³⁴. Het “panoptisme” is met andere woorden niet alleen functioneel in een penitentiaire inrichting, maar in het hele maatschappelijke bestel. Het is meer dan de panoptische instelling, het is een machtsmechanisme, een schema waardoor de uitoefening van de macht in de samenleving wordt geperfectioneerd. Hetgeen wat het “panoptisme” nu onderscheidt van andere machtssystemen is de *manier* waarop de macht wordt opgelegd: niet door middel van uiterlijk vertoon of door geweld, maar door de *disciplinerend*. Dit disciplineren van velen is geen doel op zich, maar eerder een instrument om machtsrelaties op microniveau te implementeren. Deze macht wordt niet van buitenaf of met harde dwang opgelegd, maar wordt eerder door de geobserveerde zelf geïnternaliseerd. Er is sprake van een geweldloze en subtiele machtsuitoefening.³⁵

Dit alles lijkt echter niet overeen te komen met wat er zich voordoet in een totalitair regime, waar terreur een dagelijks gebeuren is. Tenzij er rekening wordt gehouden met denunciatie. We hebben gezien dat in het panopticon van Foucault een “permanent, alomvattend en alomtegenwoordig toezicht” van weinigen over velen leidt tot de zelfdisciplinerend van de geobserveerde. Dit onophoudelijk toezicht is tegelijkertijd “te weinig want essentieel is dat hij [de gedetineerde]

³³ M. Foucault, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, Groningen, Historische Uitgeverij Groningen, 1989, p. 276-277.

³⁴ *Ibidem*, p. 283.

³⁵ *Ibidem*, p. 286-288.

voortdurend beseft dat hij bewaakt wordt; te veel, omdat hij niet werkelijk bewaakt hoeft te worden”³⁶. Ook de Gestapo – beschouwd als de principiële ontvanger van aangiften in het Derde Rijk – werd gevreesd als een machtsapparaat dat permanent, alomvattend en alomtegenwoordig was, maar in het artikel *Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic* toont Gellately aan dat deze vrees grotendeels ongegrond was, omdat de Gestapo verre van de voldoende mankracht had om werkelijk overal lichamelijk aanwezig te zijn. Hij baseert deze stelling op het onderzoek van Elisabeth Kolhaas, die schat dat er in 1937 ongeveer zeventuizend Gestapo-officieren actief waren in het Derde Rijk. En dit aantal zou tijdens de oorlogsjaren niet veel stijgen.³⁷ Bovendien leidt hij uit zijn eigen studie van Gestapodossiers uit Würzburg af dat een meerderheid van stukken werd opgesteld na een aangifte van individuele burgers.³⁸ Hoewel terreur een niet onbelangrijke rol speelde in nazi-Duitsland, is het volgens Gellately de verklikking die zich in de Duitse samenleving op grote schaal heeft voorgedaan, die dit machtsapparaat en zijn onophoudelijke observatie van de leden van die samenleving heeft mogelijk gemaakt. Deze constructie heeft verder tot gevolg dat de bevolking haar gedrag zelf aanpast aan het nieuwe regime. De – valse – gedachte dat de staatspolitie alwetend is dwingt hen daar dan ook toe. De Duitse populatie internaliseert de nieuwe nazistische wetgeving en trachten hun daden en gedachten daarmee in overeenstemming te brengen. Via dit mechanisme wordt de macht m.a.w. op een *subtiele* manier, zonder veel vertoon en zonder het gebruik van geweld, aan de populatie opgelegd. Zo ontstaat er uiteindelijk een ‘self-policing society’, waarin de individuele burgers zelf een samenleving creëren, waarin “duizenden ogen” samen een “beweeglijke en altijd waakzame wacht, een uitgebreid hiërarchisch netwerk” vormen:³⁹

*“There is considerable support in the documentation on Nazi Germany, especially from the Gestapo files, that the Nazi terror constituted a radical version of a self-policing society. Thanks to denunciations from the population, it was possible for a remarkably small number of Gestapo and other officials to police not only the public but also the private spheres of social life. Above all, these denunciations made possible the myth of the Gestapo as ‘all-knowing’ and ‘ever-present’.”*⁴⁰

³⁶ M. Foucault, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, p. 278.

³⁷ R. Gellately. “Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, p. 933.

³⁸ *Ibidem*, p. 935- 939; R. Gellately maakt een onderscheid tussen overtredingen van rassenwetten, waarbij 70% van de zaken werd opgestart na een aangifte en niet-rationale overtredingen, waarbij 73% van de zaken werd opgestart na een aangifte.

³⁹ M. Foucault, *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*, p. 295.

⁴⁰ R. Gellately. “Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, p. 965.

Robert Gellately besluit dan ook dat, door de grote interdependentie tussen de opgelegde controle door de staat aan de ene kant en de zelfcontrole door de burgers aan de andere kant, de installatie van een terreursysteem zoals dat van nazi-Duitsland of de Duitse Democratische Republiek niet langer gezien mag worden als een eenduidig topdown proces, maar eerder als een complex geheel van topdown statelijke impulsen en burgerlijke acties ‘from the bottom up’, die blijk geven van een zekere gehoorzaamheid en bereidwilligheid van de bevolking.⁴¹

In navolging van Robert Gellately hebben verscheidene vorsers dit perspectief toegepast op hun eigen onderzoek.⁴² Niet iedereen echter kan zich vinden in de idee van de ‘self-policing society’ en de rol die daarin is weggelegd voor denunciatie. Hoewel de poging van Robert Gellately om verklikking – dat lange tijd genegeerd is in de historiografie – en het belang ervan in totalitaire regimes te belichten zeker gewaardeerd wordt, vrezen anderen dat het resulterende onderzoeksparadigma de rol van verklikking overschat. Onderzoekers als Gellately zijn te haastig tot conclusies gekomen, en dat op basis van gebrekkig kwantitatief materiaal. De overgebleven Gestapodossiers in Würzburg en Düsseldorf bijvoorbeeld, zijn slechts een fractie van het werkelijke aantal: er zijn waarschijnlijk miljoenen dossiers geopend door de Gestapo ten tijde van het Derde Rijk, en hoeveel er nu precies het gevolg zijn van een aangifte is vatbaar voor discussie. Om hieruit echter af te leiden dat de gehele maatschappij doordrongen was van een verklikkingijver, of dat er sprake was van een soort panoptische samenleving, waarin de burgers actief meewerkten met de installatie van een systeem van totalitarisme en terreur, een zogenaamde ‘self-policing society’ of een ‘Denunzationsgesellschaft’ is een brug te ver, aldus Bernward Dörner. Wanneer men verklikking eenzijdig benadrukt, negeert men het feit dat een aanzienlijk deel van de bevolking zich niet heeft schuldig gemaakt aan deze vorm van collaboratie, en niet bereid is geweest tot volledige gehoorzaamheid. Enige vorm van nuancering is dus zeker welkom. De overschatting van verklikking onderschat niet alleen de kritische weerstand van de bevolking, maar ook de macht van de Gestapo als repressieapparaat. In plaats van een unilaterale focus op verklikking, ijvert Dörner voor een meer gebalanceerd onderzoek naar de complexe wisselwerking tussen de verklikkers en de (repressieve) staat. Een “correctie van de correctie” is aan de orde, zo pleit Dörner nog.⁴³

⁴¹ R. Gellately. “Situating the SS-state in a Social-Historical Context: Recent Histories of the SS, the Police and the Courts in the Third Reich”, in: *The Journal of Modern History*, 64 (1992), 2, p. 342-343.

⁴² Een duidelijk voorbeeld hiervan is o.a.: G. Diewald- Kerkmann, “Politischen Denunziation im NS-Regime. Die kleine macht der ‘Volksgenossen’”, in: G. Jeroushek, I. Marbolek en H. Röckelein, (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, pp. 146-156.

⁴³ B. Dörner, “NS-Herrschaft und Denunziation: Anmerkungen zu Defiziten in der Denunziationsforschung”, p. 61-64.

Ook Karl Heinz Reuband gaat in tegen het ‘self-policing society’ paradigma en oordeelt dat deze theorie een te verre gaande simplificatie is van de werkelijkheid.⁴⁴ De cruciale denkfout die velen maken is de veronderstelling dat, omdat een meerderheid van de inlichtingen die de Gestapo bereikten afkomstig waren van de burgerbevolking, een meerderheid van de burgerbevolking ook daadwerkelijk betrokken was bij de installatie van het terreursysteem, terwijl dit twee aparte kwesties zijn.⁴⁵ Bovendien pretendeert Gellately met zijn onderzoek dat de Gestapo het enige repressie-apparaat was, en het enige ontvangerkanaal van denunciaties. In werkelijkheid was er sprake van een amalgaam van organisaties - de SS, partijorganen, culturele verenigingen zoals de Hitlerjugend – die zich bezighielden met het controleren en beheersen van de Duitse burgerbevolking.⁴⁶ Ook Alexander Plato keert zich tegen deze klemtoon in de wetenschappelijke literatuur op verklikking als zijnde een ondersteunend mechanisme in autoritaire regimes en pleit voor een nieuw perspectief waarbij de slachtoffers en de politiek-sociale gevolgen centraal komen te staan.⁴⁷

Een andere kritiek die wordt opgeworpen is de vaststelling dat in de historiografie over verklikking er disproportioneel veel belangstelling gaat naar denunciatie in dictaturen zoals het Derde Rijk, de Duits Democratische Republiek of de Sovjet-Unie. Hierdoor ontstaat de illusie dat verklikking geen issue is in democratische en liberale staatsystemen. Olaf Stieglitz, met zijn comparatieve studie van de ‘Rode Schrik’ onder McCarthy in de Verenigde Staten in de jaren vijftig en de dagdagelijkse werking van de inlichtingendiensten in de Duits Democratische Republiek⁴⁸, is een goed voorbeeld van hoe onderzoekers na de eerste golf van literatuur over verklikking in de context van totalitaire regimes hun aandacht richten op alternatieve statelijke systemen. Een ander voorbeeld is de uitbreiding van deze regimes in de context van oorlog en bezetting. In West-Europa bestaat er al een langere traditie van historisch onderzoek naar collaboratie met deze bezettingsregimes tijdens de Tweede Wereldoorlog, en binnen dit kader heeft men verklikking als historisch onderwerp eindelijk ontdekt. Met name in Frankrijk is men aan een inhaalbeweging bezig wat betreft het wetenschappelijk onderzoek naar denunciatie. Onlangs, in 2008, kende dit een eerste hoogtepunt in de vorm van een internationaal colloquium

⁴⁴ K. H. Reuband, “Denunzation im Dritten Reich. Die Bedeutung von Systemunterstützung und Gelegenheitsstrukturen”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, p. 221.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 225.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 228-229.

⁴⁷ A. von Plato, “Denunzation im Systemwechsel. Verhaftete, Deportierte und Lagerhäftlinge in der SBZ um 1945”, p. 183.

⁴⁸ O. Stieglitz, “Sprachen der Wachsamkeit: Loyalitätskontrolle und Denunziation in der DDR und in den USA bis Mitte der 1950er Jahre”, in: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 119-135.

over verklikking in de bezette gebieden, en dat onder leiding van Laurent Joly.⁴⁹ Hoewel het onderzoek in Frankrijk zich nog in een prille fase bevindt, zijn er op basis van enkele regionale en lokale onderzoeken al enkele interessante bevindingen i.v.m. de motieven en sociale achtergronden van de verklikkers boven water gekomen die het vertekend beeld van collaboratie en verklikking dat leeft bij de Franse bevolking enigszins hebben bijgesteld. Want de beeldvorming hierover is in grote mate bepaald door het werk van journalist André Halimi, die in zijn boek *La Délation sous l'Occupation* uit 1983 zich zeer neerbuigend uitlaat over het kleingeestige en verwerpelijk gedrag van zij die verklikten, en plaatst zo een stigma op het hele gebeuren. Hij baseert zich grotendeels op de archieven van het 'Commissariat Général aux Questions juives', en schat dat deze commissie tijdens het Vichy-regime ongeveer drie tot vijf miljoen (!) verklikkerbrieven heeft ontvangen, waardoor verklikking tijdens de bezetting opeens een massafenomeen bleek te zijn. Ook de overtuiging dat vrouwen sneller, en meer dan mannen zouden overgaan tot verklikking, is terug te leiden tot deze publicatie.⁵⁰

Op basis van deze uiteenzetting kunnen we besluiten dat de context waarin de verklikking zich voordoet zowel een invloed heeft op de mechanismen en uitingsvormen van het verklikken zelf, als ook deels wordt bepaald door deze laatste. We hebben gezien dat in totalitaire samenlevingen denunciatie een aandeel had bij het creëren van een samenleving waarin iedereen ervan overtuigd was dat de overheid werkelijk overal aanwezig was en zich daar dan ook naar gedroeg. Het zal interessant zijn om na te gaan of dit ook van enige toepassing is op de Duitse bezetting van België tijdens de Tweede Wereldoorlog. De legitimiteit van het Duitse bewind was natuurlijk problematisch en werd door de een al meer geaccepteerd dan de ander. Eén manier om dit te achterhalen, is te gaan kijken naar wat individuen nu precies motiveert om anderen te verklikken.

Motief

Over de verschillende motieven die personen hebben gedreven tot het aanbrengen van hun naasten is al veel gespeculeerd. De veronderstelling dat verklikkers puur uit winstbejag of jaloezie hun medeburgers aangeven is algemeen aanvaard bij het grote publiek. Uit de wetenschappelijk literatuur blijkt echter dat de realiteit iets gecompliceerder is als dat.

⁴⁹ K. Hadley, "International colloquium sheds new light on denunciation in France during the Second World War", in: *History Today* (3.12.2008), < <http://www.historytoday.com/blog/news-blog/kathryn-hadley/international-colloquium-sheds-new-light-denunciation-france-during-se> > , geraadpleegd op 25.5.2011.

⁵⁰ A. Halimi, *La Délation sous l'Occupation*, Parijs, Alain Moreau, 1983, 337p.

Zoals we eerder hebben gezien heeft het historische onderzoek naar verklikking zijn wortels in het onderzoek naar de werking van totalitaire regimes en repressieapparaten. Hoewel er daarbij weinig of geen aandacht werd besteed aan vrijwillige denunciaties, afkomstig van de burger gericht naar de staat, was er wel al belangstelling voor de officiële medewerkers van de verscheidene repressieapparaten die op regelmatige tijdstippen – en tegen betaling – informatie doorspeelden naar de hogere autoriteiten. Walter Weyrauch bijvoorbeeld verricht in 1986 een studie naar een database van Gestapomedewerkers in Frankfurt en suggereert dat ‘situationele dwang’ waarschijnlijk een van de voornaamste drijfveren was voor deze individuen. Hiermee bedoelt hij dat, wanneer men in nauw contact kwam met de Gestapo, zij het toevallig, of via een kennis, of via een ondervraging, deze laatste altijd zou proberen om de persoon in kwestie in te lijven als een betrouwbare bron van informatie. De officiële medewerkers van de Gestapo moeten dus enige druk van buitenaf hebben gevoeld toen zij er mee instemden om de staatspolitie van inlichtingen te voorzien.⁵¹ Robert Gellately heeft deze hypothese in zijn eigen artikel – het eerste dat gewijd was aan vrijwillige denunciatie door burgers – becommentarieert door te stellen dat er ook mogelijk meer positieve redenen deel uitmaakten van de motivatie van verklikkers. Hij wijst daarbij op het belang van de legitimiteit die het regime in kwestie geniet en de daarbij gepaard gaande vrijwillige bereidwilligheid van de burgers om over te gaan tot aangiften.⁵²

In het artikel *Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic* gaat Gellately verder in op de motivaties van verklikkers: op basis van zijn onderzoek van de Gestapodossiers in Düsseldorf komt hij tot het besluit dat de beweegredenen van de verklikkers grosso modo in twee groepen kunnen worden opgedeeld: affectieve motivering en instrumentele motivering. Bij affectieve motivering is verklikking een van de burgerlijke plichten die voortvloeit uit een vertrouwen in het heersend politiek systeem en/of een voorliefde voor de ideologie die het verkondigt. Bij instrumentele motivering is denunciatie slechts een middel om een ander, meestal persoonlijk doel te bereiken. Gellately benadrukt echter onmiddellijk dat dit onderscheid niet te strikt mag toegepast worden, omdat er in vele gevallen sprake was van “mixed motives”, en het in de dossiers niet altijd even duidelijk is welke motivaties domineren.⁵³

⁵¹ W.O. Weyrauch, “Gestapo Informants: Facts and Theory of Undercover Operations”, in: *Colombia Journal of Transnational Law*, 24 (1986), p. 565-568.

⁵² R. Gellately, “The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files”, p. 688-689.

⁵³ R. Gellately, “Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, p. 944-945.

Door de overgang van de focus op situationele factoren naar het belichten van meer positieve en persoonlijke beweegredenen, komen sommige onderzoekers na verloop van tijd bijna automatisch in het sociaalpsychologische kader terecht: niet onlogisch sinds de daad van het verklikken vaak ten dele is terug te voeren tot individuele en interne drijfveren.

Deze sociaalpsychologische insteek is heel erg duidelijk aanwezig in de samengestelde uitgave *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte* uit 1997. Hierin stellen Jeroushek, Maršolek en Röckelein dat verklikking een onderwerp bij uitstek is voor interdisciplinair onderzoek en dat het psychoanalytisch perspectief een grote hulp kan zijn bij het pogen te begrijpen van wat nu precies bepaalde individuen er toe aanzet om hun medeburgers aan te geven bij de autoriteiten.⁵⁴ Gisela Diewald-Kerkmann heeft het in haar bijdrage *Politische Denunziation im NS-regime. Die kleine macht der 'Volksgenossen'* over een “motivbündel”, en maakt een onderscheid tussen de privé-gemotiveerde en de politiek-gemotiveerde verklikker, wat grotendeels overeenkomt met het verschil tussen affectieve en instrumentele motivering dat we eerder bij Gellately hebben gezien. Terwijl de privé-gemotiveerde burger verklikt omwille van zijn eigenbelang, verklikt de politiek-gemotiveerde burger uit een oprechte overtuiging dat hetgeen wat hij of zij doet niet meer of minder dan zijn of haar burgerlijke plicht is. De privé-gemotiveerde verklikkers zijn volgens Diewald-Kerkmann in de meerderheid, maar er zijn echter ook individuen die uit oprechte ideologische overtuigingen aangiftes verrichten.⁵⁵ In het algemeen is de hoofdzakelijke motivering achter alle denunciaties in totalitaire regimes *macht*. In autoritaire staten is het namelijk zo dat een aanzienlijk deel van de macht van de burger wordt weggenomen door de staat: het democratisch stelsel hangt immers in de touwen of is nog slechts schijn. Door verklikking kunnen individuele burgers participeren met het regime en een impact hebben op het beleid, althans, die indruk krijgen ze toch. In de privésfeer is het een methode om de eigen sociale macht te vergroten en inter-persoonlijke conflicten op te lossen. En voor de ontvangers van denunciaties bestaat de mogelijkheid om de verkregen inlichtingen te gebruiken om hogerop te klimmen in de hiërarchie van de macht. Kennis is macht.⁵⁶

Het machtsconcept staat ook centraal bij Heinz Hennig – of liever gezegd, macht, onmacht, rivaliteit en nijd staan centraal in zijn visie. Volgens Hennig zijn dit gevoelssystemen, die nauw in verband staan met de affectieve componenten angst en agressie. Deze emoties en cognities

⁵⁴ G. Jeroushek, I. Maršolek, en H. Röckelein (eds.), “Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld”, in: *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 23.

⁵⁵ G. Diewald-Kerkmann, “Politische Denunziation im NS-regime. Die kleine macht der ‘Volksgenossen’”, in: G. Jeroushek, I. Maršolek, en H. Röckelein (ed.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 150-151.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 147.

maken deel uit van een complex netwerk van psycho- en intergroepdynamische processen die aan de grondslag liggen van de praktijk van verklikking.⁵⁷ Hij is van oordeel dat denunciatie naast een sociaal, politiek en juridisch, ook een belangrijk psychologisch element bezit, en dat dit de sleutel bevat tot het achterhalen van de motivering achter de verklikking. Daarbij maakt hij gewag van een psychisch conflict tussen een bewuste motivatie en een onbewuste, verinnerlijkte motivatie.⁵⁸ In zijn artikel *Macht und Rivalität – zur psychodynamik der Denunziation* deconstrueert hij elk van de voorgenoemde componenten. Over macht zegt hij bijvoorbeeld dat elk individu zijn eigen macht altijd zal willen behouden of vergroten: macht wordt immers geassocieerd met acceptatie, respect en liefde. Onmacht leidt daarentegen tot een minderwaardigheidsgevoel, wat op zijn beurt weer leidt tot gevoelens van frustratie en angst.⁵⁹

Naast de psychologische inslag heeft ook het genderperspectief nieuwe inzichten verschaft in het waarom van verklikken en in de vraag of er in verband met deze kwestie merkbare verschillen zijn tussen mannen en vrouwen. Een van de factoren die dit onderzoek mee heeft helpen vormen, is de hypothese die stelt dat verklikking iets ‘typisch vrouwelijks’ zou zijn. Vrouwen als de ultieme verleiders en verraadsters. Geconfronteerd met een gebrek aan macht en controle, zouden vrouwen, meer dan mannen, geneigd zijn om denunciatie te gebruiken als een middel om hun persoonlijke conflicten op te lossen. In de wetenschappelijke literatuur wordt deze mythe aanvankelijk in stand gehouden: in 1990 publiceert Helga Schubert *Judasfrauen*, met daarin tien nogal stereotype casi van vrouwen als verkliksters ten tijde van het Derde Rijk: de jaloezige vrouw die de minnares van haar man aangeeft, de vrouw die wilt bewijzen dat ze niet dom is en trots een gezochte man aan de politie uitlevert, de ideologisch geïnspireerde verklikking van een vrouw die het niet eens is met de zienswijze van haar echtgenoot, etc.⁶⁰ Het voedt de veronderstelling dat vrouwen een meerderheid van de populatie van verklikkers zouden uitmaken en dat zij een natuurlijk aanleg hebben voor de heimelijkheid en sluwheid die met verklikking wordt geassocieerd. In plaats van met dit boek een set van genderstereotype opvattingen – de vrouw als oerverraadster – te ontcrachten, versterkt zij deze net.

Eenzijds heeft het wetenschappelijk onderzoek deze hypothese – of mythe – grotendeels kunnen weerleggen met behulp van kwantitatief onderzoek. Anderzijds is men tot de vaststelling

⁵⁷ H. Hennig, “Ohnmacht, Macht und Rivalität – zur Psychodynamik der Denunziation”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek, en H. Röcklein (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 224.

⁵⁸ H. Hennig, “Ohnmacht, Macht und Rivalität – zur Psychodynamik der Denunziation”, p. 26.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 234-235.

⁶⁰ H. Schubert, *Judasfrauen. Zehn Fallgeschichten weiblicher Denunziation im Dritten Reich*, Frankfurt an Main, Luchterhand Literaturverlag, 1990, 176p.

gekomen dat er wel degelijk kwalitatieve verschillen zijn tussen mannelijke en vrouwelijk verklikkers, waaronder motivering. Hoewel het niet waar is dat vrouwen meer verklikten dan mannen, is het wel zo dat zij denunciëren om verschillende redenen en in verschillende situaties. Verklikking is een machtsmiddel, zo niet het enige machtsmiddel waartoe vrouwen toegang hebben in een samenleving waarin een meerderheid van alle belangrijke machtsposities zijn weggelegd voor mannen. Deze laatste zouden dan ook vaker op de werkvloer geconfronteerd worden met denunciatie, zij het als dader of slachtoffer, terwijl vrouwen in vele gevallen in de privésfeer of familiale kring hiermee te maken kregen.⁶¹ Vandana Joshi werkt deze these verder uit in haar artikel *The 'private' became 'public': wives as denouncers in the Third Reich*. Uit haar studie van overgebleven Gestapodossiers in Düsseldorf is gebleken dat echtgenotes in het Derde Rijk door middel van verklikkingen de hulp van de Gestapo inriepen bij echtelijke problemen, met name partnergeweld.⁶² Ook (seksuele) agressie tegen de kinderen of andere leden van de familie was een belangrijke motivatie voor de vrouwen om hun echtgenoten aan te geven. Vaak werden deze aangiften gemaskeerd door politieke deviatie. De initiële aangifte van geweld en agressie werd opgevolgd door de omschrijving van de man als een vijand van de staat, die zich op geregelde tijdstippen negatief uitliet over Hitler en het naziregime.⁶³

In hoeverre deze bevinden opgaan voor de Belgische casus die wij zullen analyseren is niet zeker. Het onderzoek naar denunciatie is het verst gevorderd in de context van het naziregime, en het is dan ook logisch dat vorsers hier al over zijn gegaan tot de introductie van het genderperspectief. Maar in andere gevallen bevindt het onderzoek zich nog op een heel algemeen niveau waarbij de eerste prioriteit nu is om de praktijk van het verklikken te lokaliseren en te interpreteren.

Identiteit

“Der größte Lump im ganzen Land, das ist und bleibt der Denunziant.”⁶⁴

Deze Duitse slagzin van een zekere Hoffman von Fallerslebens, laat zien hoe negatief de publieke opinie staat ten opzichte van de verklikker. Uit de voorgaande besprekingen van de definitie en

⁶¹ Katrin Dördelmann, “Denunziationen im Nationalsozialismus. Geschlechtsspezifische Aspekte”, in: G. Jeroushek, I. Marbolek, en H. Röcklein (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 158-161.

⁶² V. Joshi, “The ‘Private’ became ‘Public’: Wives as Denouncers in the Third Reich” in: *Journal of Contemporary History*, 37 (2002), 3, p. 419-421.

⁶³ *Ibidem*, p. 422.

⁶⁴ G. Jeroushek, “Mit Worten töten. Historische und psychologische Überlegungen zur Denunziation”, p. 45.

context van verklikking, en de motivering van zij die verklikken, is echter het duidelijk geworden dat het profiel van een verklikker een vat vol tegenstrijdigheden is: in theorie kunnen we spreken van een tegenstelling tussen de verklikker als *held* en de verklikker als *verrader*. De held is diegene die het op durft te nemen tegen de autoriteiten, ‘the powers that be’, om zo – en vaak met gevaar voor eigen lijf en leden – de soms verwerpelijke praktijken van deze gezagdragers publiek bekend te maken. De verrader is diegene die uit gecalculeerd eigenbelang of uit wraak leden van zijn eigen gemeenschap aangeeft bij diezelfde autoriteiten. Op het eerste zicht verschillen deze twee individuen dag en nacht van elkaar, maar in de praktijk zien we dat de grens tussen de twee flinterdun is en dat beiden teruggevonden kunnen worden in één persoon en in één verklikking. De verrader en de held zijn met andere woorden twee zijden van dezelfde munt.

De identiteit en sociale achtergrond van verklikkers is op een indirecte manier het onderwerp geweest van frequent historisch onderzoek. Indirect omdat, hoewel we in de wetenschappelijke literatuur vrijwel geen systematisch, kwantitatief onderzoek naar de leeftijd, sociale afkomst, socio-economische klasse of educatieve vorming van de verklikkers hebben teruggevonden, - waarschijnlijk omdat uit de archieven duidelijke is geworden dat verklikking geen praktijk is die zich beperkt tot een bepaalde leeftijd, geslacht of sociaal milieu⁶⁵ – deze factoren in vele artikels onrechtstreek worden aangeraakt, maar dan in vorm van uiteenlopende en typerende casi. Er zijn echter uitzonderingen die op basis van die casi algemene besluiten vormen over de identiteit van verklikkers. Richard Grunberger beweert dat in Nazi-Duitsland denunciatie de “meer bescheiden klassen” een kans bood om hun gevoelens van frustratie ten opzichte van hun “sociale superieuren” te laten botvieren.⁶⁶ Maar uit de voorbeelden die hij zelf aanhaalt blijkt dat personen dikwijls andere individuen aangaven uit dezelfde sociale klasse.⁶⁷ Martin Broszat vindt het dan weer opvallend dat vele denunciaties die hij heeft onderzocht afkomstig zijn uit de Duitse “Mittelstand”. Dit verklaart hij door te wijzen op het feit dat oude concepten van eer en klassegevoel verdwenen tijdens de Weimarrepubliek, en dat in klassen waar deze concepten overeind bleven, er relatief minder denunciaties waren.⁶⁸ Maar Broszat beargumenteert deze analyse niet verder, waaruit Robert Gellately dan ook concludeert dat “the social types that appear in the Gestapo files as volunteer informers seem to range across the entire social spectrum...”⁶⁹

⁶⁵ R. Gellately, “The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files”, p. 686 – 687.

⁶⁶ R. Grunberger, *A Social History Of the Third Reich*, Londen, Weidenfeld & Nicholson, 1971, p. 145.

⁶⁷ R. Gellately, “The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files”, p. 686.

⁶⁸ M. Broszat, “Politische Denunziationen in der NS-Zeit: Aus Forschungserfahrungen im Staatsarchiv München” p. 225.

⁶⁹ R. Gellately, “The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files”, p 686 - 687.

Ondanks het feit dat er geen specifieke sociale klasse neigt tot verklikking en er duidelijk geen sprake kan zijn van een ‘prototype verklikker’, hebben verscheidene auteurs toch getracht een zekere ordening in de chaos te vinden door de informanten op te delen in verschillende subgroepen of ‘types’. Jean-Paul Brodeur schuift vier “figures de la délation” naar voren, die zeer algemeen zijn. De eerste is “la source occasionelle”: Elke persoon die praat met de politie is een bron van informatie. Deze ‘bron’ kan een bezorgde burger zijn, een journalist, een straathoekwerker die inlichtingen verschaft over de buurt, etc. Technisch gezien is het een persoon die de politie op occasionele momenten inlicht, zonder dat deze persoon echter officieel betrokken is bij het politiewerk. De relatie tussen informant en politie is informeel; er is geen sprake van wederkerigheid of verplichting.⁷⁰ Dan is er “la source régulière”, een persoon die de politie op regelmatige tijdstippen informeert. De relatie tussen de twee bezit een officiële en constant karakter. Het verschil met deze informant en een spion, die immers ook een min of meer officiële plaats inneemt met betrekking tot de overheid, is dat, terwijl deze laatste vooral op zoek gaat naar informatie betreffende situaties (de wapenkracht van de vijand, het gebruik van zijn troepen of zijn verblijfplaats), de eerste het eerder gemunt heeft op personen. In tegenstelling tot de “source occasionelle” is de “source régulière” gebonden aan het instituut van de politie. Het derde type is de “témoin protégé”. Een van de karakteristieke kenmerken van de beschermde getuige is dat deze persoon bereid is om zijn verklikking openbaar te maken en wenst te getuigen in een publieke rechtbank. Net omdat deze getuigenis publiek wordt gemaakt, is het vaak noodzakelijk om deze persoon te beschermen, sinds de slachtoffers van zijn of haar verklikking erg goed op de hoogte zijn van wie hen aan de politie heeft uitgeleverd en wat deze persoon precies heeft gezegd. Een dergelijke informant komt in sommige gevallen zelf uit het criminele milieu dat hij of zij heeft verlinkt. De vierde en laatste soort informant is de “lanceur d’alerte”, die een zeer ambigue status kent. Volgens Brodeur zijn er vier principiële kenmerken die de “lanceur d’alerte” – of de “whistleblower” zoals velen hem kennen – onderscheidt van de andere informatiebronnen: (1) zij gaan meestal niet anoniem door het leven; (2) de inhoud van hun denunciaties bestaat vaker uit bepaalde (verwerpelijke) praktijken dan uit personen; (3) zij hebben geen deel in de praktijken die zij aangeven – of dat beweren zij tenminste en (4) zij hebben in een meerderheid van de gevallen meer te verliezen dan te winnen met hun aangiften.⁷¹ Een goed voorbeeld van een “lanceur d’alerte” is Bradley Manning die ik al eerder in de introductie heb aangehaald: nadat hij zijn medesoldaten had aangegeven omdat zij onschuldige Irakese burgers

⁷⁰ J.P. Brodeur en F. Jobard, “Introduction”, in: J.P. Brodeur en F. Jobard (eds.), *Citoyens et Délateurs. La délation peut-elle être civique?*, Parijs, Editions Autrement, 2005, p. 9.

⁷¹ *Ibidem*, p. 10-13.

hadden gedood in Bagdad, werd Bradley Manning vervolgd en opgesloten door de Amerikaanse regering.⁷² Hij is dus geen anonieme verklikker, zijn denunciatie bestond uit het bekend maken van de verwerpelijke praktijken van het Amerikaanse leger, waar hij zelf deel van uitmaakte, maar waar hij desalniettemin niet zelf aan heeft meegewerkt, en zijn daad heeft hem geen enkel persoonlijk gewin opgeleverd, integendeel.

Een ander voorbeeld hiervan is de typering van Franse verklikkers onder het Vichy-regime van Laurent Joly. Bij een analyse van verklikkerbrieven geadresseerd aan het Commissariat général aux Questions Juives onderscheidt hij twee types correspondenten: de militante en ‘gecultiveerde’ antisemitische militant die goed op de hoogte is van welke informatie nuttig is het voor het commissariaat en ervan overtuigd is dat hetgeen wat hij doet nodig is voor het algemeen belang en de “gefrustreerde” verklikker die uit onvrede met een voorval in zijn directe omgeving een oplossing zoekt bij het aangeven van personen die de bron van het ongenoegen zijn.⁷³ Wat hier opvalt is dat de opdeling in types in grote mate afhangt van de motivering van de verklikkers, alhoewel het verschil soms niet helemaal duidelijk is.

Wat weten we van het profiel van verklikkers in België tijdens de Tweede Wereldoorlog? Op basis van de analyse van dossiers van de repressieveroordeelden van John Gilissen en Luc Huyse en Steven Dhondt kunnen we al enkele vaststellingen maken: opmerkelijk is dat het profiel van de verklikker nogal afwijkt van het algemene profiel van de collaborateur, als we daar al kunnen over spreken. Bij deze laatste is een statistische meerderheid mannelijk, Vlaams, en met een vrij jonge gemiddelde leeftijd. De groep mensen die schuldig zijn bevonden aan artikel 121 bis van het strafwetboek daarentegen zijn overwegend vrouwelijk, Franstalig hebben een oudere gemiddelde leeftijd.⁷⁴ Natuurlijk zeggen deze percentages meer over de repressie dan over de werkelijke collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Tijdsperspectief

Aanvankelijk was het onderzoek naar verklikking beperkt tot de dictatoriale staten van de 20ste eeuw. Bij de ontdekking dat ook in democratische naties denunciaties aan de orde van de dag

⁷² L. Schrijvers, “Bradley Manning “ in : www.DeWereldMorgen.be, 16/12/2010, <<http://www.dewereldmorgen.be/blog/luc-schrijvers/2010/12/16/bradley-manning>>, geraadpleegd op 3.4.2011.

⁷³ L. Joly, “La délation antisémite sous l’Occupation”, p. 145.

⁷⁴ L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden*, p. 203- 205; J. Gilissen, “Etude statistique de la répression de l’incivisme, p. 93-95.

zijn, opent er zich een nog braakliggend onderzoeksterrein. Niet alleen heeft men verklikking sindsdien bestudeerd in diverse contexten en in verschillende tijdsperioden, maar denunciatie wordt nu ook begrepen als een historisch proces an sich, met zijn eigen historische ontwikkeling in de tijd: “Denunziation hat es – in unterschiedlichen Ausprägungen – Zu allen Zeiten gegeben.”⁷⁵ Omdat in mijn eigen onderzoek het tijdsperspectief echter strak begrensd is en de evolutie in de ‘longue durée’ dus afwezig is, ga ik vrij kort op deze materie ingaan.

Het ontstaan van denunciatie als een juridisch instituut situeert zich aan het einde van de 12de en het begin van de 13de eeuw. Op het Vierde Lateraanse Concilie in 1215 keurt paus Innocentius III het gebruik van het inquisitoir proces goed. Tot dan is het gebruikelijker om rechtspraak te voeren via een accusatoir proces. In deze procesvorm is er een aanklager die een *accusatio* indient tegen een andere partij, de beklaagde. Deze twee partijen zijn zelf verantwoordelijk voor de bewijsvoeringen, en er wordt geen officieel, onafhankelijk onderzoek ingesteld om te bepalen of de beklaagde schuldig is of niet. Deze laatste kan wel ingaan tegen de *accusatio* van de beklaagde door een ‘eed van reiniging’ af te leggen. Het komt er in principe op neer de andere partij te overtuigen van het eigen gelijk.⁷⁶ Het inquisitoir proces is een vorm van rechtspraak waarbij een rechtbank, onafhankelijk van een *accusatio*, onderzoek uitvoert naar en het opleggen van straffen aan zij die de wet overtreden, in dit geval: ketters. In tegenstelling tot het accusatoir recht wilt men dus de materiële waarheid achterhalen. In dit onafhankelijk onderzoek worden denunciaties onmisbaar om ketters te vinden, omdat er anders vrij weinig aanleidingen zijn om iemand als een ketter te benoemen. Bovendien mogen deze verklikkingen anoniem aangebracht worden, waardoor de angst om iemand voor het gerecht te brengen die uit een hogere sociale klasse komt grotendeels wegvalt. De inquisitie spoort de *denunciatio* - die *gratis et sponte* zou moeten gebeuren - aan omdat het in eerste instantie beschouwd wordt als een instrument waardoor de rechtspraak op een eerlijkere en meer rechtvaardige manier tot stand komt. Het wordt echter al snel een doeltreffend wapen in de handen van de inquisitoren zelf, vooral wanneer later in de 13de eeuw het hen is toegestaan getuigen en verdachten te folteren tijdens hun verhoren. Bovendien wordt *denunciatio* meer en meer gehanteerd om persoonlijke conflicten op te lossen en rivalen uit de weg te ruimen. Hierdoor vormt er zich een sfeer van wantrouwen en paranoia in het spoor van de inquisitie. De oorspronkelijke egalitaire connotatie van *denunciatio* verdwijnt en wordt in de plaats daarvan al gauw geassocieerd met verraad en achterdocht.⁷⁷ Deze trend zet zich door in de

⁷⁵G. Jeroushek, “Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld”, p. 16.

⁷⁶G. Jeroushek en D. Müller, “Die Ursprünge der Denunziation im Kanonischen Recht”, in: H. Lück en B. Schildt, (eds.), *Recht-Idee-Geschichte, Festschrift für Rolf Lieberwirth zum 80. Geburtstag*, Köln, Weimar und Wien, 2000, p. 3-24.

⁷⁷A. Föbel, “Denunziation im Verfahren gegen Ketzer im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek, en H. Röckelein (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 48-49.

daaropvolgende eeuwen, met wisselende focusgroepen die het onderwerp van de denunciaties kunnen zijn. Vooral het academisch onderzoek naar de vervolging en verklikking van heksen in de 16de en 17de eeuw is op dit punt vergevorderd⁷⁸, alhoewel de berechting van sodomie ook één van de mogelijke onderzoeksthema's is.⁷⁹

Het einde van de 18de en het begin van de 19de eeuw markeert een breuk voor de praktijk van verklikking en dat heeft alles te maken met de opkomst van de natiestaat en haar steeds verder uitdeinend staatsapparaat. Verklikkingen speelden zich niet langer af tussen twee privépersonen maar tussen een individu en een vertegenwoordiger van de staat. Het was belangrijk voor deze laatste om een zo groot mogelijke controle uit te oefenen over haar burgers. De ingevoerde nationale wetten moesten nageleefd worden en daarbij heeft de politie de hulp nodig van individuele burgers. Een goed voorbeeld van deze evolutie is de professionalisering van de politie en haar informatiebronnen en het ontstaan van geheime agenten, professionele verklikkers en spionagediensten in Parijs net voor het einde van het Ancien Régime.⁸⁰ In de 20ste eeuw zou verklikking meer dan ooit negatief beoordeeld worden door de associatie met verschillende dictatoriale regimes.

Naast het onderzoek naar de historische ontwikkeling van verklikking die de nadruk legt op breuken en verandering zijn er andere historici die dan weer op zoek gaan naar duurzaamheid en continuïteit. Zo is er Sace Elder die suggereert dat er een continuïteit is tussen de verklikkingpraktijken van de Weimarrepubliek en deze van het nazitijdperk. Zij haalt daarbij een intrigerend voorbeeld aan van een moord die werd gepleegd op de 81-jarige vrijgezel Jakob Freudenheim. Zijn lichaam werd gevonden in zijn appartement in de Heinrich-Roller-Straße in het noorden van Berlijn. Het onderzoek naar zijn moord duurde van 1931 tot 1936 en is dus een mooie illustratie van de evolutie –of in dit geval, de onveranderlijkheid – van de interactie tussen de Duitse overheid en haar burgers.⁸¹

De kwestie breuk/continuïteit zal in mijn analyse een kleine rol spelen, daar de periode die centraal staat in deze masterproef zeer duidelijke is afgelijnd en van –relatieve – korte duur is. Het

⁷⁸ G. Jeroushek, I. MarBolek, en H. Röckelein, “Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld”, p. 15.

⁷⁹ Bijvoorbeeld B.U. Hergemöller, “Accusatio und Denunciatio im Rahmen der spätmittelalterlichen Homosexuellenverfolgung in Venedig und Florenz”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek, en H. Röckelein (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, pp. 64-79.

⁸⁰ G. Gersmann, “Schattenmänner. Schriftsteller im Dienst der Pariser Polizei des Ancien Régime”, in: G. Jeroushek, I. MarBolek, en H. Röckelein (eds.), *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*, p. 48-49.

⁸¹ Sace Elder, “Murder, Denunciation and Criminal Policing in Weimar Berlin”, in: *Journal of Contemporary History*, 41 (2006), 3, p. 414-419.

is nog maar de vraag of ik aan de hand van het bronnenmateriaal – de strafdossiers van repressieveroordeelden – sluitende uitspraken zal kunnen doen over ofwel verandering ofwel duurzaamheid. Dit thema is naar alle waarschijnlijkheid voer voor toekomstige onderzoekers.

Besluit: status quaestionis van het historisch onderzoek naar denunciatie

Hoewel het wetenschappelijk onderzoek naar verklikking nog maar twee decennia jong is, is uit het voorgaande overzicht van de historiografie betreffende dit onderwerp toch gebleken dat historici al enkele opvallende bevindingen en algemene trends hebben kunnen vaststellen. De definiëring van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick is verre van perfect, maar tot op vandaag is het de meest algemene en bruikbare definitie. Verklikking is in de eerste plaats een vorm van communicatie die zich meestal afspeelt tussen de individuele burger aan de ene kant en de staat of vertegenwoordigers ervan aan de andere kant. Daarnaast hebben we gezien dat de omschrijving van verklikking en de context waarin het zich voordoet met elkaar gerelateerd zijn. Er is als het ware een dubbele binding tussen de twee: contextuele factoren zijn in staat om de uitingvorm van verklikking te beïnvloeden, maar andersom lijkt het ook zo dat verklikking een opbouwend element kan zijn voor een specifieke context. Op het vlak van motivatie moeten we uit deze bespreking vooral onthouden dat er in maar zeer weinig gevallen sprake is van een eenduidige motivering bij verklikkers. Vaker zijn hun redenen om iemand te verklikken complex, een combinatie van instrumentele en affectieve motieven. Het is ook duidelijk geworden dat er niet iets als een ‘prototype’ van een verklikker bestaat, en dat alle lagen van de bevolking op een of andere manier te maken kunnen krijgen met denunciaties. Uit kwantitatief onderzoek is gebleken dat, gemiddeld, mannen een klein overwicht hebben als het aankomt om verklikken, en dat er inzake motivatie aanzienlijke kwalitatieve verschillen tussen man en vrouw bestaan.

Er zijn verscheidene redenen waarom ik zoveel aandacht heb besteedt aan de literatuur omtrent de buitenlandse historiografie van verklikking: omdat er in België zo weinig wetenschappelijk onderzoek is verricht en omdat er zoveel mythes en foute veralgemeningen bestaan, vond ik het nodig de lezer toch een zekere basis mee te geven voor een beter begrip van mijn eigen onderzoek. Bovendien wil ik achterhalen of enkele van de eerder vermelde algemene trends ook opgaan voor de België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een handvol van deze hypothesen die ik uit de omvangrijke historische literatuur heb gedestilleerd, zijn dan ook een goed vertrekpunt voor mijn eigen analyse.

Bronnen

In mijn onderzoek naar verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog heb ik ervoor geopteerd om de strafdossiers van veroordeelde collaborateurs te gebruiken als mijn primaire bron. Dit is een niet zo voor de hand liggende keuze omdat er ook andere mogelijkheden zijn om denunciatie te bestuderen. Verklikkerbrieven, oftewel schriftelijke aangiftes, genieten de voorkeur van veel historici die onderzoek verrichten naar verklikking. Het is een zeer efficiënte manier om grip te krijgen op het discours en de achterliggende mentaliteiten, niet alleen van de verklikker zelf, maar ook van de wereld waarin hij of zij leeft. Evenzo is de motivering van de schrijver – ook al wordt deze niet expliciet vermeld – vrij eenvoudig af te leiden uit de tekst. Spijtig genoeg zijn er in België maar weinig archieffondsen met een substantiële hoeveelheid verklikkerbrieven, laat staan dat het corpus van brieven geadresseerd aan een van de Duitse politiediensten in zijn geheel bewaard is gebleven. De precieze rustplaats van veel van deze brieven is totnogtoe onbekend. Althans, ik heb ze zelf niet tijdig kunnen lokaliseren.

De strafdossiers die ik in deze scriptie aanhaal zijn tot stand gekomen in de context van de repressie in België na de Tweede Wereldoorlog. In het volgende hoofdstuk ga ik in op de kansen die de studie van deze repressiedossiers kan bieden voor de historicus, alsook de beperkingen waarmee hij vroeg of laat mee geconfronteerd zal worden. Daarnaast overloop ik de verschillende factoren die – zowel bedoeld als onbedoeld – mijn selectie van repressiedossiers hebben beïnvloed. Tot slot geef ik een overzicht van de vormelijke structuur van de dossiers, waardoor de lezer ook een idee krijgt van hoe zo'n dossier tot stand komt.

Mogelijkheden en limieten van gerechtelijke archieven

In de archieven van het Militair Gerecht worden ongeveer 400.000 repressiedossiers bewaard, waarvan er 32.845 betrekking hebben op artikel 121bis van het strafwetboek; verklikking. Er zijn 4.101 individuen die enkel op basis van dit artikel zijn veroordeeld. Tellen we daar nog echter de 4.078 dossiers bij waarin verklikking slechts één van de meerdere beschuldigingen was, dan komt de teller uiteindelijk op 8.179 personen.⁸² De meerderheid van deze archieven bevinden zich in de

⁸² J. Gilissen, *Etude statistique de la répression de l'incivisme*, p. 93-94.

speciaal hiervoor ingerichte Leuvense kazerne Michotte, terwijl de rest van de repressiedossiers zijn opgeslagen in het justitiepaleis van Brussel.⁸³

Deze juridische bronnen bieden een waaier aan mogelijkheden voor de historicus: de ontwikkeling van het onderzoek en de daarbij gepaard gaande procedures worden tot in de detail beschreven, zodat het verloop van de strafrechtelijke repressie aan een nauwgezette analyse kan onderworpen worden: op welke manier werden de verdachten gearresteerd en geïnterneerd? Hoe ging de Belgische overheid te werk om collaboratie te veroordelen en te straffen? Wat was haar attitude ten opzichte van de verschillende vormen van collaboratie? Dit zijn vragen die met behulp van *rechtstreekse* informatie uit de repressiedossiers een adequaat antwoord verkrijgen. Dit is echter slechts het topje van de ijsberg. Juridische bronnen – strafdossiers in het bijzonder – geven historici ook een hoop *onrechtstreekse* informatie mee: ze zijn immers bezaaid met allerlei verwijzingen en hints die ons meer vertellen over de bredere context waarbinnen zij zijn opgesteld. De repressiedossiers verschaffen ons dus niet alleen kennis over de praktische instrumentalisering van de naoorlogse repressie, maar ook over de collaboratie tijdens de bezetting zelf. De aard van en de hoeveelheid aan informatie die men uit zo'n strafdossier kan halen verschilt natuurlijk van dossier tot dossier: geen twee zijn dezelfde.

Specifiek voor mijn onderzoek naar verklikking ben ik erg geïnteresseerd in gedetailleerde informatie over de verklikkers zelf, zoals onder andere leeftijd, woonplaats, beroep en gezinssituatie. Zo ben ik in staat om het sociaal kader waarbinnen de verklikker zijn daad heeft gesteld te reconstrueren. Naast inlichtingen over de dader kunnen we in sommige gevallen ook een uitgebreide beschrijving of getuigenis van het slachtoffer vinden, en daarmee ook een eventuele connectie tussen verklikker en verklikte. In tegenstelling tot de analyse van verklikkerbrieven kunnen we in de strafdossiers ook nagaan welke eventuele gevolgen de aangifte heeft gehad voor de slachtoffers. Een ander voordeel dat de strafdossiers hebben op verklikkerbrieven is het feit dat naast schriftelijke, ook mondelinge denunciaties zijn opgenomen. Als we deze brieven, en enkel deze brieven gebruiken als de basis voor historisch onderzoek naar denunciatie, kunnen we onder de indruk komen dat deze aanklachten enkel en alleen bestaan uit een schriftelijk en direct contact tussen burger en staat, terwijl uit de strafdossiers zal blijken dat aangiftes hun weg tot de bedoelde bestemming weleens vinden slechts na vele omwegen en via verscheidene (media)kanalen.

⁸³ J.Y. Mine, “De raadpleging van de archieven van de repressie: procedures, mogelijkheden en beperkingen”, in: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, p. XXIV, < http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf >, geraadpleegd op 3.3.2011.

Een van de belangrijkste componenten in elk straf dossier – en dus ook in deze repressiedossiers – is het proces-verbaal, omdat hier de getuigen, verdachten en slachtoffers zelf aan het woord komen. Deze schriftelijke neerslag van een verhoor geeft de historicus een zeldzame inkijk op die dagdagelijkse praktijken en ervaringen van de ‘kleine, gewone man’ en verschaft ons een uniek inzicht over de complexe relatie tussen individuele burgers en (de vertegenwoordigers van) het staatsapparaat, hetgeen voor een onderzoek naar de praxis van het verklikken natuurlijk van groot belang is. Mits een grondige historische kritiek en degelijk kwalitatief onderzoek kan een straf dossier dus meer bevatten dan een loutere chronologische neerslag van het verloop van een onderzoek. Het centrale probleem bij gerechtelijke bronnen echter is dat wij –historici - deze wereld van de ‘gewone man’ zien door de ogen van de machthebbers die de dossiers hebben opgesteld.

De machthebbers in dit geval zijn de krijgsauditoren, leden van de Veiligheid van de Staat, politieagenten en rijkswachters, die met de Besluitwet van mei 1944 de taak hebben gekregen om de berechting van collaborateurs tot een goed einde te brengen. Zij worden echter al snel overrompeld door duizenden, tienduizenden, ja zelfs honderdduizenden aangiftes van collaboratie.⁸⁴ Bij een aangifte wordt een onafhankelijke onderzoeker – een krijgsauditeur – aangesteld om uit te maken of de aanklacht gegrond is of niet. Hij moet gegevens verzamelen die de schuld of onschuld van de beklaagde zal bewijzen, of hij geeft plaatselijke politieagenten de opdracht om dit te doen. In dit geval handelt de krijgsauditeur als een onderzoeksrechter, die het onderzoek voert zowel ten laste als ten ontlasting van de verdachte. Hij treedt echter ook op als ‘procureur des Konings’, die bij schuldvermoeden de betichte doorverwijst naar de Krijgsraad en bij gebrek aan bewijzen de zaak klasseert zonder gevolg.⁸⁵ Een van de meest belangrijke elementen in het onderzoek is de ondervraging van de verschillende betrokken partijen en getuigen. Deze verhoren worden schriftelijk vastgelegd in de vorm van het eerder vernoemde proces-verbaal, of P.V.

Het proces-verbaal in een straf dossier is een schijnbare letterlijke en ononderbroken monoloog van diegene die aan het woord is. Deze illusie wordt verder in stand gehouden door het aanbrengen van quotatietekens en het vermelden van begrippen en zegswijzen uit het lokaal dialect, die op hun beurt ook weer tussen aanhalingstekens worden gezet, om te benadrukken dat

⁸⁴ S. Horvat, “Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken 1944-1949”, in: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, p. III, <http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf>, geraadpleegd op 3.3.2011.

⁸⁵ *Ibidem*, p. IV-V.,

de tekst een letterlijke weergave van het vertelde is.⁸⁶ Tussen de vocale getuigenis en het schriftelijke proces-verbaal zijn er echter verscheidene niveaus van vertekening. Ten eerste bestaat er vanaf den beginne een ongelijke machtsrelatie tussen de ondervrager en de ondervraagde. Het discours en de achterliggende denkbeelden van die eerste bepalen dan ook in grote mate de verklaring van de laatste.⁸⁷ Een ander cruciaal element is het feit dat de ondervraagde zijn verklaring *mondeling* aflegt. Het is pas later dat de ondervrager deze uitspraken transcribeert en omvormt tot een geschreven tekst. Daarbij zal hij de taal van de ondervraagde aanpassen aan het strafrechtelijk, juridisch jargon. Het volgende eenvoudig voorbeeld maakt deze ‘juridische besmetting’⁸⁸ duidelijk: in het onderzoek naar de voortvluchtige Jaak V. verricht de politie een huiszoeking in Henis bij Clara .M., de schoonzus van de vader van de verdachte. Bij deze huiszoeking wordt Clara M. verhoord, en op de vraag van de politie of zij haar huis mogen doorzoeken zou zij als volgt geantwoord hebben:

“Ik geef u de volle toelating mijn huis en aanhorigheden te door zoeken om den genaamde Jaak V., zoon van mijn schoonbroeder genaamd H., te ontdekken, als mede alle voorwerpen en bescheiden die zijn plichtigheid bewijzen in zaken misdaden tegen de in uitwendingen veiligheid van den Staat in beslag te nemen.”⁸⁹

Het is weinig waarschijnlijk dat Carla M. deze letterlijk bewoordingen gebruik heeft om haar toestemming te geven voor een huiszoeking. Toch zetten de politieagenten die het P.V. hebben opgesteld deze woorden tussen quotatietekens, waarmee zij suggereren dat Carla M. dit in werkelijkheid heeft gezegd. Een bijkomende invloed die de ondervrager heeft is op de inhoud van de getuigenis: de ondervragers maken immers een selectie uit datgene wat zij horen. Enkel hetgeen wat van belang kan zijn voor het onderzoek wordt onthouden en uiteindelijk neergeschreven.

Naast de vertekeningen van de strafdossiers door de machthebbers – die tegelijkertijd ook de opstellers zijn van deze bronnen – treden er daarenboven ook vervormingen op door diegene die – zij het als dader, slachtoffer of ontvanger van denunciaties – direct betrokken zijn bij het verklikken. Eerder heb ik vermeld dat de relatie tussen ondervrager en ondervraagde gekenmerkt

⁸⁶ J. Carlier, “‘De wil tot weten’ en ‘de list van de leugen’. Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving *from below*”, in: *BTNG-RHBC*, 38 (2008), 3-4, p. 299.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 302-303.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 300.

⁸⁹ P.V. van huiszoeking (12/1/1948), vonnis 1406/59

wordt door ongelijke machtsposities. Hoewel de ondervrager hierdoor een aanzienlijke invloed kan uitoefenen op de getuigenis van de ondervraagde, staat deze laatste niet geheel machteloos ten aanzien van de machthebber. Getuigen en verdachten willen de ondervrager immers overtuigen van hun eigen gelijk, en om dit te doen hanteren zij enkele ‘strategieën’. Julie Carlier duidt zo’n strategie aan met het begrip ‘tactische toe-eigening’⁹⁰: de ondervrager is op zoek naar een verdachte wiens gedrag tijdens de oorlog voldoet aan de specifieke strafrechtelijk definitie van verklikking. Hij stelt zijn vragen dan ook in functie van deze definitie en van het expliciete beeld van een verklikker dat hiermee gepaard gaat. De ondervraagde kan hierop anticiperen door zichzelf en zijn daden zo voor te stellen dat zij niet passen in de vooropgezette definities en ideeën die de ondervrager heeft. Carlier beweert dat de ondervraagde hiermee niet noodzakelijk liegt in de strikte zin van het woord, maar eerder “zijn kansen grijpt” tijdens de ondervraging.⁹¹

Een andere mogelijkheid is dat de persoon in kwestie wél bewust liegt. De getuigenissen mogen dan wel vastgelegd zijn in officiële en schriftelijke verklaringen, dit betekent niet dat de ondervraagden in kwestie de ‘objectieve’ waarheid verkondigen. Zeker in de begindagen van de repressie zijn persoonlijke vetes een belangrijke motivering om iemand te beschuldigen van collaboratie.⁹² Bovendien mogen we niet vergeten dat deze bronnen dateren van *na* de oorlog, in vele gevallen dus een hele tijd – soms zelfs jaren - nadat de daad van verklikking zich heeft afgespeeld. Dat betekent dat de verklaringen van zowel de betichte als het slachtoffer afhankelijk is van hun geheugen, waardoor details en precieze data vervagen. Van de vele P.V.’s die ik tijdens mijn onderzoek heb gelezen, begint dan ook een aanzienlijk deel met formuleringen als “ik weet den precieze datum niet meer” of “het moet ergens in dat jaar gebeurd zijn”, wat de geloofwaardigheid van de andere vertelde feiten natuurlijk geen goed doet.

Met deze kritische bedenkingen in het achterhoofd ben ik alvast beter bewapend om de vele valkuilen die deze rechtelijke bronnen bevatten te vermijden, ook al zijn deze opgesteld door de militaire rechtbanken in naam van de Belgische overheid. Door middel van een nauwgezette studie, en met enige voorzichtigheid, ben ik ervan overtuigd dat het mogelijk is de bezettingscontext te bestuderen vanuit het perspectief van ‘Jan Modaal’ aan de hand van repressiedossiers.

⁹⁰ J. Carlier, “‘De wil tot weten’ en ‘de list van de leugen’. Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving *from belon*”, p. 304

⁹¹ *Loc. cit.*

⁹² L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden*, p. 43-46.

Selectie van de dossiers

In 1951 maakt John Gilissen in zijn werk over de statistische gegevens van de repressie een schatting van het aantal individuen die het slachtoffer zijn geworden van verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij leidt dit cijfer af aan de hand van de aanvragen bij het Ministerie van Reconstructie om erkend te worden als een politiek gevangene. Hij schat dat er zo'n 40.000 mensen het slachtoffer zijn geworden van verklikking.⁹³ Dit aantal staat in schril contrast met de 8.179 individuen die uiteindelijk zijn schuldig bevonden aan verklikking.⁹⁴ Van deze 8.179 personen moest ik een logische en tegelijkertijd haalbare schifting maken. Enerzijds werd mijn selectieproces beïnvloed door externe factoren: elementen die buiten mijn eigen wil om de keuze beperkten. Anderzijds moest ik bepalen op basis van welke criteria ik de overige repressiedossiers zou selecteren.

Onvrijwillige selectie

Een eerste selectie die buiten mijn eigen wil om gebeurt, doet zich al tijdens de repressie voor. Na de Tweede Wereldoorlog worden maar liefst 32.845 dossiers geopend met betrekking tot verklikking.⁹⁵ Ongeveer 60% hiervan wordt echter zonder gevolg geklasseerd.⁹⁶ De strafdossiers waaruit ik een selectie heb gemaakt zijn die gevallen waarin de verklikking – en de gevolgen ervan – afdoende bewezen zijn, althans wat de Belgische overheid betreft. De reden waarom zo'n gering aantal van de verdachten is veroordeeld, is het feit dat het ontzettend moeilijk is om een daad van verklikking te bewijzen. Dit heeft verschillende oorzaken: ten eerste is de strafwet die verklikking omschrijft voor ruime interpretatie vatbaar. Artikel 121 bis van het strafwetboek stelt immers dat verklikking gelijk staat aan het “*wetens* blootstellen van mensen aan vervolging of repressie door de vijand”. Het begrip “*wetens*” is pas met de besluitwet van 17 december 1942 toegevoegd, ter vervanging van “*kwaadwillig*”.⁹⁷ Ondanks deze wijziging moet de intentie tot het toebrengen van schade aan personen duidelijk zichtbaar zijn. Maar wanneer precies hiervan sprake is, is natuurlijk moeilijk te bepalen. Een bijkomend probleem doet zich voor wanneer de verklikkers een collaborerende gezagdrager is, omdat zijn intenties dan niet helemaal duidelijk zijn. Wanneer hij gevoelige informatie doorspeelt naar zijn Duitse oversten, is dit dan verklikking

⁹³ J. Gilissen, “Etude statistique de la répression de l'incivisme”, p. 95.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 94.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 93.

⁹⁶ Want zoals we eerder hebben gezien: slechts 8.179 individuen zijn veroordeeld.

⁹⁷ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 198.

of slechts administratieve gehoorzaamheid aan de bezetter?⁹⁸ Verder is verklikking makkelijker te bewijzen als het gevolgen heeft gehad voor de slachtoffers, en als er bovendien geen twijfel bestaan over de oorzaak- en gevolgrelatie tussen de verklikking en haar consequenties. Tot slot zijn schriftelijke aangiftes veel overtuigender dan losstaande verklaringen van mondelinge aanklachten.⁹⁹

De dossiers waarin de krijgsauditeur er wel in slaagt om voldoende bewijzen te verzamelen om de aanklachten te staven, worden na verloop van tijd geclassificeerd en uiteindelijk gearchiveerd. De Archiefwet van 24 juni 1955 bepaalt tot op de dag van vandaag de toegankelijkheid van archieven in België. In overeenkomst met deze wet zijn overheidsarchieven in België na 100 jaar openbaar. Er zijn echter nog maar weinig archivariissen die deze regel strikt volgen, en in de praktijk zullen archieven eerder na 50 jaar, of zelfs eerder, publiekelijk consulteerbaar zijn.¹⁰⁰ Dankzij een Koninklijk Besluit van 28 december 1950 en een circulaire van de auditeur-generaal zijn de repressiedossiers ook toegankelijk voor onderzoekers, ook al zijn ze nog geen honderd jaar oud. Bovendien vermeldt deze circulaire dat studenten, waarvan de promotor heeft verzekerd dat hij of zij geen kwaad voor ogen heeft en de dossiers enkel en alleen omwille van wetenschappelijke doeleinden onderzoekt, de aangevraagde repressiedossiers mogen inkijken.¹⁰¹ In recente jaren heeft men een strenger, maar duidelijkere toegangsprocedure ingevoerd¹⁰²: de dossiers van die personen die eerherstel hebben verkregen mogen niet meer geconsulteerd worden. Deze maatregel heeft ook op mijn selectie een aanzienlijke impact gehad, zoals later duidelijk zal worden.

Eigen selectie

De vraag is nu welke strafdossiers ik opneem in mijn onderzoek: kies ik voor een representatieve steekproef uit de hele groep van veroordeelde verklikkers, of maak ik een studie van verklikking binnen een bepaald afgebakend geografisch gebied? Ik opteer voor het laatste en wel omwille van

⁹⁸ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 199.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 200.

¹⁰⁰ B. De Wever, "Laat nu ook de geschiedenis oordelen", in: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, p. XXVIII, <http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf>, geraadpleegd op 3.3.2011.

¹⁰¹ V. Van Den Eeckhout, *Ninoofse vrouwen en de naoorlogse repressie: de rol van getuige en verdachte in de repressieonderzoeken*, Gent, Onuitgegeven Masterproef UGent (promotor: Antoon Vrints), 2009, p. 14, <http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/361/156/RUG01001361156_2010_0001_AC.pdf> geraadpleegd 4.5.2011.

¹⁰² B. De Wever, "Laat nu ook de geschiedenis oordelen", p. XXVIII.

de volgende redenen: eerst en vooral is uit de historiografische debatten in Duitsland en in Frankrijk gebleken dat een lokale studie meer onthult over de praktijken van verklikking dan een grootschalig onderzoek op nationaal niveau.¹⁰³ Door de schaal van observatie te verkleinen ben ik in staat om een meer gedetailleerde context te schetsen. De bezetting van België door het Derde Rijk had voor iedereen gelijkaardige consequenties, maar de implementatie van specifieke maatregelen en de consequenties daarvan verschilden van dorp tot dorp: in de ene regio was bijvoorbeeld het verzet tegen de bezetter feller en beter georganiseerd dan in een andere regio. Een bijkomend voordeel is dat het onderzoek natuurlijk wat gemakkelijker wordt. Daarnaast heeft een geografische afbakening het voordeel dat er verbanden kunnen gelegd worden tussen verschillende strafdossiers, en misschien zelfs tussen dader en slachtoffer.

Het enige wat ik dan nog moet beslissen is welk geografisch gebied ik zal afbakenen. Opteer ik voor een te groot gebied, dan verkrijg ik misschien een te groot bronnenbestand. Ga ik voor een te kleine omgeving, riskeer ik geen enkele bron te zullen vinden. Ik kies uiteindelijk voor de stad Tongeren; een middelgrote stad in het zuiden van Limburg. Het ligt te midden van een vrij landelijke streek, dat desalniettemin aan het einde van de Tweede Wereldoorlog diep verdeeld is tussen ‘witte’ en ‘zwarte’ landgenoten, zelfs in die mate dat sommige het woord ‘burgeroorlog’ in de mond durven te nemen.¹⁰⁴ Het zal interessant zijn om na te gaan welke rol verklikking speelt in zo’n explosieve situatie.

De praktische selectie van de strafdossiers was een heikele kwestie tijdens mijn onderzoek. Nadat ik had beslist dat ik mij specifiek zou toeleggen op de stad Tongeren was de volgende stap om de nodige strafdossiers in handen te krijgen, zijnde: van die individuen die veroordeeld zijn voor artikel 121bis van het strafwetboek en tijdens de oorlog resideerden in Tongeren, of een van haar deelgemeenten

In afwachting van het lokaliseren van een elektronische databank was ik al begonnen met het nagaan van de papieren uitreksels van het staatsblad, maar dit nam teveel tijd in beslag. Na een gesprek met Rudi Van Doorslaer, directeur van het CEGE-SOMA in Brussel, kreeg ik eindelijk toegang – min of meer toch – tot de elektronische databank waarin de namen van alle repressieveroordeelden zijn opgenomen. Omdat er in recente jaren steeds meer misbruik werd gemaakt van deze databank, is het voor particulieren onmogelijk geworden om ze zelf te gebruiken. Ook het bestaan van de databank zelf wordt niet over de daken geschreeuwd. Het

¹⁰³ B. Williams, “Letters of Denunciation in the Lyon Region”, 1940-1944, p. 139.

¹⁰⁴ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, Kapellen, De Nederlandsche Boekhandel, 198, p. 150.

heeft dan ook even geduurd eer ik op de hoogte was van het bestaan ervan. Ikzelf mocht deze databank niet raadplegen en moest mijn selectiecriteria doorgeven aan een medewerker van het SOMA, die mij dan de nodige gegevens zou leveren. Deze gegevens bevatte de naam van de veroordeelde, de geboorteplaats, de woonplaats, de geboortedatum en een verwijzing naar de publicatie van hun oordeel in het Belgisch Staatsblad. Dit laatste was zeer belangrijk omdat de reden voor veroordeling niet is opgenomen in de elektronische databank van het SOMA, wat betekent dat ik enkel namen kon selecteren op basis van hun woonplaats; Tongeren. Ik kreeg een lijst van een honderdtal personen. Via de verwijzing naar het Belgisch Staatsblad, kon ik in deze laatste opzoeken voor welke feite deze individuen zijn veroordeeld tijdens de repressie. Daarna had ik eindelijk mijn definitieve lijst van 28 personen; 5 vrouwen en 23 mannen.

Vervolgens moest ik een officiële aanvraag indienen bij het College van Procureurs-generaal, die nog altijd verantwoordelijk zijn voor de archieven van de militaire rechtscolleges. Bij deze aanvraag was ik verplicht een brief van mijn promotor toe te voegen, om te verzekeren dat ik de gegevens uit de dossiers enkel en alleen om wetenschappelijke doeleinden zou gebruiken. Bovendien moest ik voorzichtig zijn met het aantal namen die ik per aanvraag zou meegeven: mocht ik 28 personen ineens hebben verzocht, dan had de griffier mijn aanvraag waarschijnlijk onmiddellijk afgewezen. Ik heb om deze reden drie verzoeken verstuurd, telkens met een tiental namen, en elk van deze verzoeken duurden telkens een zes- tot achttal weken. Mijn laatste aanvraag is tot mijn grote spijt niet tijdig verwerkt geraakt, zodat ik deze niet in mijn onderzoek heb kunnen opnemen. Na het achterhouden van de dossiers van de personen die eerder heb hebben verkregen, de dossiers die gewoonweg onvindbaar zijn, en nog een persoonlijke schifting van dossiers die ofwel nagenoeg leeg waren ofwel weinig tot geen informatie over verklikking bevatte, had ik uiteindelijk negen 'bundels' ter beschikking om mee te werken. Deze bundels behielden de strafdossiers van dertien personen. Dit komt omdat in sommige bundels meer dan één strafdossier was opgenomen. De bundel van de familie V. bijvoorbeeld bevatte drie dossiers: van Irma V., Regina V. en Willem V., die elk deel uitmaakte van vonnis 8515, omwille van de verklikking van Joseph P.

Ik besef dat dertien dossiers hoegenaamd geen groot aantal is, maar de geselecteerde dossiers zijn wel rijk in bruikbaar materiaal: ze zitten tjokvol voorbeelden van verklikkerpraktijken, en niet alleen van de veroordeelde individuen. En door de kleinschaligheid van mijn onderzoek, was ik daarom des te gemotiveerder om al het mogelijke uit deze bronnen te halen. Om deze reden heb ik ook gebruik gemaakt van enkele voorbeelden die zich niet in Tongeren zelf, maar in de

omgeving of even daarbuiten hebben afgespeeld. Ik heb er echter op gelet om gebeurtenissen die zich te veraf – buiten het zuiden van de provincie Limburg - hebben voorgedaan niet te incorporeren in mijn onderzoek.

Structuur van de strafdossiers

Net als alle andere gerechtelijke bronnen zijn de repressiedossiers die ik in mijn thesis aanhaal, opgesteld volgens een vaste procedure. Één strafdossier kan een achttal types documenten bevatten: de vormstukken, de stukken van onderzoek, de stukken betreffende de voorlopige hechtenis, stukken van de terechtzitting, de stukken van epuratie, de stukken van cassatie, de stukken van beroep en de stukken van de strafuitvoering. In de meeste dossiers komen echter maar vier van deze mappen aan bod: die van de vormstukken, de stukken betreffende het onderzoek, de stukken betreffende voorlopige hechtenis en de stukken van de terechtzitting.

Vormstukken

In de map van ‘vormstukken’ vindt men meestal een of meerdere inlichtingenbulletins. Bij de start van het onderzoek vraagt de bevoegde krijgsauditoraat deze aan bij de lokale politie. Zo'n bulletin bevat gedetailleerde persoonlijke informatie van de beklaagde zoals de naam, voornamen, roep- of bijnamen of valse namen. Verder bevat een inlichtingenbulletin de namen van de ouders, de naam van de echtgenoot of echtgenote, het beroep – met de bijkomende vragen of de beklaagde een gemeenteraadslid of een soldaat is - , de geboortedatum, de huidige wettelijke woonplaats, eventuele eerdere woonplaatsen, (on)wettige kinderen en het onderwijsniveau (dat wordt gekwalificeerd door het goed of gebrekkig kunnen lezen en schrijven). Daarnaast wordt er – weliswaar oppervlakkig - geïnformeerd naar zijn of haar financiële situatie: heeft de verdachte het vermogen om een geldboete te kunnen betalen? En komt hij of zij de familie ter hulp? Ook verschaft het bulletin informatie over het eventueel afwijkend gedrag van de verdachte persoon in kwestie: is de beschuldigde dikwijls dronken? En zo ja, is hij of zij dan boos, aanvallend of ontuchtig? Vertoont hij of zij in het algemeen tekenen van gewelddadigheid? Daarna werden er veelal technische vragen gesteld die relevant waren voor de verdere verloop van het onderzoek zoals: staat de beschuldigde onder bijzonder toezicht van de politie? Is hij of zij voorwaardelijk in vrijheid gesteld? Welke talen verstaat hij of zij? En is hij of zij van Belgische nationaliteit? Tot slot

wordt er nog melding gemaakt van eerdere klachten of veroordelingen, processen-verbaal, minnelijke schikkingen en, indien de verblijfplaats van de verdachte niet bekend was, een signalement. Naast het inlichtingenbulletin bevat de map van ‘vormstukken’ nog de akte van geboorte (een uittreksel uit de burgerlijke stand) en een uittreksel van het strafregister (strafblad).

Stukken van het onderzoek

De map ‘stukken van het onderzoek’ bevat die documenten die samen het effectieve onderzoek vormen. Deze zijn voor mijn eigen analyse van zeer groot belang, omdat hier de daad van aangifte en de gehele sociale context die het omvat uit de doeken wordt gedaan. De inhoud van dit onderdeel van het strafdossier is zeer divers: een groot aantal van de documenten bestaat uit correspondentie tussen het bevoegde krijgsauditoraat en de plaatselijke politie of de Rijkswacht aan de ene kant en het bevoegde krijgsauditoraat en de Dienst van de Veiligheid van de Staat aan de andere kant. Deze laatste dient te controleren of de beklaagde aan te treffen was op lijsten van “anti-vaderlandsche groeperingen”, terwijl de plaatselijke politie of de Rijkswacht processen-verbaal van getuigenverklaringen en verhoren moesten opstellen. De map ‘stukken van het onderzoek’ bevat verder mogelijk een schriftelijke verklaring van de beschuldigde, resultaten van een buurtonderzoek, een huiszoekingsbevel, een verslag van deze huiszoeking, brieven van de beklaagde en zijn of haar familie, schriftelijke aangiften van getuigen gericht aan het krijgsauditoraat en natuurlijk ook de P.V.’s van verklaringen van getuigen en van de betichte. Ook het bewijsmateriaal dat de krijgsauditeur verzamelt tijdens het onderzoek, wordt aan dit deel toegevoegd. Enkele mogelijke voorbeelden van deze bewijsstukken zijn: ledenlijsten, brieven die de verdachte tijdens de bezetting heeft verstuurd en ontvangen, propagandamateriaal, overschrijvingsbewijzen, literatuur van collaborerende organisaties, notitieboekjes, agenda’s en zelfs foto’s.

In het geval van een aangifte van een Belgische burger aan de Duitse bezetter vinden we ook occasioneel Duitse stukken van de Feldkommandatur terug. Daarin werden de aanklachten die tijdens de bezetting zijn overgemaakt aan de Duitse autoriteiten vermeld. Ook de brieven van de verklikkers zelf kunnen in het strafdossier opgenomen zijn, alhoewel dit in mijn eigen onderzoek zelden is voorgekomen.

Stukken betreffende de voorlopige hechtenis

In dit onderdeel van het dossier vinden we het arrestatiebevel terug. Daar vele personen al tijdens de straatrepressies worden opgepakt, bevatten niet alle strafdossier een arrestatiebevel. In de plaats daarvan stelt de plaatselijk politie een proces-verbaal op waarin zij het moment en de omstandigheden van de internering omschreven. Een ander veelvoorkomend stuk in deze map is de officiële aanvraag tot voorwaardelijke vrijlating. Deze aanvraag wordt in sommige gevallen vergezeld door brieven van de beklaagde, de familie of de advocaat, waarin zij pleiten voor de zo snel mogelijke vrijlating van de geïnterneerde. Tenslotte volgt er een besluit door de Consultatieve Commissie. Bij een vrijlating wordt ook nog de handlichting of opheffing van de arrestatie toegevoegd aan het dossier.

Stukken van de terechtzitting

Dit deel van het strafdossier bevat paperassen die de weerslag zijn van de eigenlijke rechtszitting van de beschuldigde(n). Het proces-verbaal van de Openbare Zitting is een samenvatting van de rechtszitting zelf, met daarin ook de depositions van al de opgeroepen getuigen. Daarnaast omhelst deze map de ‘Uiteenzetting der zaak’, waarin er een summier overzicht van de zaak wordt gegeven, en de ‘Conclusie van het Openbaar Ministerie’, met daarin het vonnis en de straf. Tot slot bevat dit onderdeel ook nog een zogenaamde ‘Staat van vereffening’. Dit zijn de kosten die de beklaagde dient te vergoeden aan deskundigen, deurwaarders, getuigen, veld- of boswachters, of aan de plaatselijke politie die mee hadden gewerkt aan het onderzoek. Omdat het proces-verbaal van de terechtzitting een doorlopende tekst is, creëert dit de illusie dat er maar één zitting per zaak is en dat alle procedures netjes op een dag worden afgehandeld, terwijl dit in feite enkele dagen of weken in beslag kan nemen, en dat er tussen twee zittingen wel wat tijd kan verstrijken.¹⁰⁵

Stukken van epuratie

Naast de berechting door de militaire rechtbanken, kan de auditeur, door de besluitwet van 19 september 1945, bepaalde politieke en arbeidsrechtelijke sancties opleggen aan de veroordeelde

¹⁰⁵ S. Horvat, “Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken 1944-1949”, p. VII.

collaborateur, zonder dat hij daarbij de krijgsraad moet consulteren. Deze personen worden op een lijst ingeschreven en verliezen daardoor, meestal levenslang, een deel van of alle rechten die onder artikel 123sexies van het strafwetboek vallen. In feite wacht de veroordeelde een burgerlijke dood: hij of zij verliest zowel het actieve als passieve stemrecht en het recht op een ontslaguitkering of een pensioen. Zij mogen niet langer les geven, mogen geen advocaat-of dokterspraktijk uitbaten, geen job in de media uitoefenen, en geen bestuurder zijn van eender welke organisatie. Deze vorm van repressie wordt burgerlijke zuivering of ‘epuratie’ genoemd.¹⁰⁶ In het onderdeel ‘stukken van epuratie’ vinden we dan ook vorderingen tot betekening van de definitieve inschrijving op de lijst van de krijgsauditeur terug. Het is ook mogelijk dat de bezittingen van een veroordeelde onder sekwestre werd geplaatst. Indien dit het geval is, wordt er melding van gemaakt in dit deel van het strafdossier.

Stukken van beroep

Zowel de betichte, als de burgerlijke partij en ook de krijgsauditeur konden in beroep gaan tegen het vonnis.¹⁰⁷ Logischerwijs vinden we de ‘stukken van beroep’ enkel terug in die strafdossiers waarbij de één van deze drie actoren heeft aangetekend tegen het originele vonnis van de krijgsraad. Naast het document waarop melding wordt gemaakt van het feit dat de beklaagde in beroep gaat, treffen we ook nog een stuk aan met daarop de beslissing in deze zaak. Vaak worden deze stukken toegevoegd aan de map ‘Stukken van terechtzitting’ en wordt er een tweede map opgesteld voor de tweede Openbare Zitting.

Stukken van Cassatie

Het cassatieberoep is geen soort ‘tweede hoger beroep’ tegen het initiële arrest van de Krijgsraad. Cassatie kan een vonnis enkel nietig verklaren wanneer gedurende het onderzoek wetten zijn verbroken of aan bepaalde vormvereisten niet is voldaan. Tijdens de repressie is het echter niet het Hof van Cassatie die deze procedures behandelt, maar het Militair Gerechtshof.¹⁰⁸ De map met stukken van Cassatie is een zeldzaam gegeven in de strafdossiers. Er waren immers niet veel veroordeelden die een cassatieberoep aantekenden.

¹⁰⁶ L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden*, p. 26.

¹⁰⁷ S. Horvat, “Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken 1944-1949”, p. VII.

¹⁰⁸ *Loc. cit.*

Stukken van strafuitvoering

Ook deze documenten vinden we maar zelden terug in het strafdossier. Indien dit wel het geval is wordt er melding gemaakt van het tijdstip waarop de beklaagde aan zijn of haar straf is begonnen en wanneer en onder welke voorwaarden hij of zij voorwaardelijk vrij komt.

Methodologie

De initiële, algemene doelstelling die ik voor ogen had met deze masterproef – een beter begrip van verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog – is doorheen mijn onderzoek altijd constant gebleven. Wat wel is veranderd, is mijn visie over de manier waarop ik deze eindbestemming zou bereiken. Zoals ik in de inleiding al heb aangehaald was ik eerst van plan om aan de hand van de prosopografische methode een grootschalige kwantitatieve analyse te maken van een willekeurige selectie van veroordeelde verklikkers. Vervolgens zou ik een database hebben opgesteld van deze toevallige steekproef, met daarin leeftijden, beroepen, familiebanden, het soort onderwijs dat deze personen hadden genoten, motieven voor verklikking... Al deze ruwe data zou dan netjes worden omgezet in kwantificeerbare gegevens; cijfers en gemiddeldes. Ik zou weten hoeveel procent van de schuldig bevonden aanklagers mannelijke of vrouwelijk was, maar geen inzicht hebben in de kwalitatieve discrepanties die mannen en vrouwen ervoeren wanneer zij in contact kwamen met verklikking. Ik zou hun gemiddelde leeftijd kennen, maar zou geen enkel idee hebben van wat deze bevinding betekent voor de praxis van het verklikken.

Door het toepassen van de prosopografische methode zou ik uiteindelijk tot een soort collectieve biografie van verklikkers in België tijdens de Tweede Wereldoorlog moeten komen. Prosopografische geschiedschrijving stelt zich immers tot doel om op een systematische wijze een bepaalde ‘groep’ in het verleden, en haar gemeenschappelijke kenmerken en achtergronden te bestuderen. Maar wat zijn de gemeenschappelijke kenmerken van mijn groep, behalve het feit dat zij allemaal op basis van artikel 121 bis van het strafwetboek schuldig zijn bevonden door de Belgische overheid? De groep die ik zou analyseren is slechts achteraf een groep te noemen omdat de individuele leden – en hun acties tijdens de bezetting – voldeden aan een welomschreven en door de staat opgelegde categorie. Het is een categorie die is geconstrueerd door strafwetten en artikels, en toegepast door krijgsauditoren, politieagenten, rijkswachters en andere vertegenwoordigers van de Belgische overheid, ten tijde van de repressie. Een prosopografie van een willekeurig gekozen groep veroordeelde verklikkers zou dan wel representatief zijn geweest voor de repressie en de bestraffing van verklikking, over de ervaringen en praktijk van verklikking tijdens de bezetting zou ik niet veel wijzer zijn. Om deze redenen, en omdat tijdens mijn onderzoek duidelijke is geworden dat zo’n groots opgezette studie praktisch nagenoeg onmogelijk zou zijn in het gegeven tijdsbestek, heb ik het roer omgegooid en besloten

dat ik het helemaal anders ging aanpakken. Mijn primaire bron bleef echter dezelfde: de strafdossiers van repressieveroordeelden.

Doorheen mijn opleiding Geschiedenis is mijn interesse verscheidene keren gewekt door microgeschiedenis, of zoals het in de Italiaanse geschiedschrijving wordt genoemd, 'microstoria'. Alleen heb ik tijdens mijn studie nooit de kans gezien om deze visie toe te passen op mijn eigen werk, tot nu. Het viel mij namelijk op dat in enkele van de meest bekende en typerende werken van microgeschiedenis – ik denk aan *De kaas en de wormen* van Carlo Ginzburg, *Montaillou* van Emanuel Le Roy La Durie en *Le retour de Martin Geurre* van Nathalie Zemon Davis – de auteurs strafrechtelijke dossiers hanteren om de attitudes, praktijken en mentaliteiten van een individu, een dorp of een bepaalde sociale groep (heksen, herders, boeren...) te reconstrueren. Hoe meer ik las over microgeschiedenis, hoe meer ik ervan overtuigd geraakte dat het een uitermate geschikte kader bood om denunciatie in het verleden te bestuderen, vooral toen ik ontdekte dat *microstoria* vele gedaantes kan aannemen, zoals deze van de *Alltagsgeschichte*. De verschuiving van mijn theoretisch perspectief van macro naar micro heeft echter ook methodologische implicaties. In dit deel van mijn masterproef tracht ik zowel mijn theoretisch kader als de methodologische instrumenten die ik zal hanteren om de strafdossiers te analyseren, te expliciteren en te verantwoorden.

Theoretisch kader

De eerste historicus die het woord 'microgeschiedenis' in de mond neemt is Amerikaanse George S. Stewart. In 1959 verschijnt van hem het boek *Pickett's Charge: A Microhistory of the Final Charge at Gettysburg, July 3 1863*. Hierin beschrijft op minutieuze wijze de Slag om Gettysburg, een veldslag tijdens de Amerikaanse Burgeroorlog die de uitkomst van het conflict heeft bepaald. Het boek bestrijkt een periode van ongeveer vijftien uur en de titel verwijst naar de laatste aanval van het Confederatieleger onder leiding van majoor-generaal Edward Pickett, die ongeveer twintig minuten in beslag neemt. De slag wordt beslist in luttele seconden op een stuk grond van enkele vierkante meters. In deze microscopische schaal van tijd en ruimte is volgens Stewart niet alleen de oorlog, maar ook de verdere Amerikaanse geschiedenis – de opkomst van de Verenigde Staten als een hegemonische wereldmacht – en dus ook de wereldgeschiedenis vastgelegd.¹⁰⁹ Deze werkwijze doet vandaag misschien niet echt vreemd of onconventioneel aan, maar in 1959 is het

¹⁰⁹ C. Ginzburg, "Microhistory: Two or three things that I know about it", in: *Critical Inquiry*, 20 (1993), 1, p. 11.

allesbehalve voor de hand liggend. Dit boek verschijnt immers in de hoogdagen van het structuralisme van de *Anneles*-school, wanneer lange-termijn ontwikkelingen en alles-overkoepelende sociaaleconomische processen in het middelpunt van de historische belangstelling staan.

Maar wat is microgeschiedenis eigenlijk? Op deze vraag is er spijtig genoeg geen eenduidig antwoord: in de laatste decennia hebben meerdere historici het op zeer diverse wijze geïnterpreteerd en toegepast.¹¹⁰ Sommigen concentreren zich op het 'lokale' en maken een studie van een bepaalde gemeenschap - een dorp, een stad, een wijk - dat zich niettemin ver uitstrekt in de tijd. Anderen richten zich tot een specifiek individu of, zoals George S. Stewart, op één enkele gebeurtenis binnen een zeer kort tijdsbestek en binnen een klein ruimtelijk gebied. Enkele lezers kunnen hierdoor tot de conclusie komen dat de 'micro' in microgeschiedenis staat voor het lokale, het individuele en het kleinschalige, en dat microhistorici voorbij gaan aan sociale, maatschappelijke en economische structuren. Niets is echter minder waar. Het is net het conflict tussen de singuliere gebeurtenis en de bredere historische structuur dat microgeschiedenis onder de aandacht wil brengen¹¹¹: Of zoals Giovanni Levi zelf zegt:

*"The unifying principle of all microhistorical research is the belief that microscopical observation will reveal factors previously unobserved. ... Phenomena previously considered to be sufficiently described and understood assume completely new meanings by altering the scale of observation. It is then possible to use these results to draw far wider generalizations although the initial observations were made within relatively narrow dimensions and as experiments rather than examples."*¹¹²

Microgeschiedenis wil dus met zijn microscopische lens het grote ontdekken.¹¹³ De evenementen en individuen die zij bestuderen verworden als het ware allegorieën voor een gehele cultuur en samenleving.¹¹⁴

De vraag is dan hoe historici te werk gaan om dit te bereiken. Opnieuw zijn er verschillende mogelijkheden: de *microstoria* van Carlo Ginzburg en Giovanni Levi wordt bedreven aan de hand van de methode van de aanwijzingen of 'clues'. Hetgeen wat 'micro' is in hun onderzoek is niet

¹¹⁰ R.D. Brown, "Microhistory and the Post-Modern Challenge", in: *Journal of the Early Republic*, 23 (2003), 1, p. 10.

¹¹¹ M. Peltonen, "Clues, Margins and Monads. The Micro-Macro Link in Historical Research", in: *History and Theory*, 40 (2001), 3, p. 351.

¹¹² *Ibidem*, p. 349.

¹¹³ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, "The History of Everyday Life: A Second Chapter", in: *The Journal of Modern History*, 80, (2008), 2, p. 367.

¹¹⁴ R.D. Brown, "Microhistory and the Post-Modern Challenge", p. 14.

noodzakelijk het tijdsperspectief of de ruimtelijke omgeving, maar de aandacht voor ogenschijnlijke details in de bronnen die merkwaardig zijn of er niet thuis lijken te horen. Dit detail wordt dan opgevat als een aanwijzing of teken, voor een tot dan toe onbekende of onzichtbare structuur.¹¹⁵ Een andere aanpak is deze van Michel De Certeau: hij heeft vooral aandacht voor de marginale verschijnselen van de samenleving, of voor lieden die aan de rand van de maatschappij leven, gebeurtenissen die in eerdere onderzoeken genegeerd, of niet serieus zijn genomen. In plaats van hen af te schilderen als aberraties tracht De Certeau een logica te vinden achter hun acties en beweringen. In dit opzicht is hij sterk verwant met de ‘history from below’ historiografie,¹¹⁶ en tot op zekere hoogte met *Alltagsgeschichte*, een vorm van microgeschiedenis waar ik later meer aandacht aan zal besteden. Nog een andere strategie is de idee van de monade, die zijn oorsprong kent bij de 17de eeuwse filosoof Leibniz. Deze is al in de jaren dertig toegepast door Walter Benjamin. Hij interpreteert de monade ruwweg als volgt: in elk idee schuilt er een beeld van de hele wereld. Het kleinste detail kan met andere woorden een totale momentopname van de gehele maatschappij bevatten.¹¹⁷

Wat deze verschillende historici gemeen hebben is dat zij een kleinere schaal van observatie hanteren, omdat zij ervan overtuigd zijn dat dit de ontdekking van grotere structuren en processen in de geschiedenis vergemakkelijkt en bovendien scherp stelt. Wat op het eerste zicht uitzonderlijk is, blijkt deel uit te maken van bredere sociale gehelen. Het dorp Montailou bijvoorbeeld was in vele opzichte een marginaal verschijnsel; het lag aan de rand van de Pyreneeën, en aan de rand van de Franse samenleving. Maar tegelijkertijd maakte het deel uit van een bredere Occitaanse taal- en cultuurgemeenschap en de christelijk – zij het kataars of katholieke – geloofsgemeenschap.¹¹⁸ En hoewel Le Roy La Durie aan de hand van de titel van het boek – *Montaillon. Een ketters dorp in de Pyreneeën (1294-1324)* – laat uitschijnen dat zijn onderzoek slechts dertig jaar overspant, maakt hij bewering over het dorpje van Montailou en de cultuur en mentaliteiten van de boeren en herders die erin leefden over een lange tijdsperiode. Zo is zijn boek doorspekt met opmerkingen die continuïteit op langetermijn suggereren: Bij het overlopen van culturele gedragingen, gebaren en emoties in hoofdstuk 8 bijvoorbeeld, beweert hij onder andere dat een aantal van deze gebaren “de tand des tijds heeft doorstaan” en vandaag de dag

¹¹⁵ M. Peltonen, “Clues, Margins and Monads. The Micro-Macro Link in Historical Research”, p. 349.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 352.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 355.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 353.

nog steeds worden gebruikt, “hetgeen laat zien hoe groot de duurzaamheid van menselijke gedragingen is.”¹¹⁹ Dergelijke voorbeelden zijn echter in alle hoofdstukken terug te vinden.

Bij het lezen over microgeschiedenis heb ik vooral onthouden dat een verkleinde schaal van observatie een meerwaarde kan bieden voor historisch onderzoek, mits de historicus oog heeft voor significante details. Ik weet nu dat deze ogenschijnlijke details als een venster kunnen dienen voor de bredere context van een cultuur, of een mentaliteit, een way of life, als het ware. Ik ben echter geïnteresseerd in het reconstrueren van de alledaagse ervaringen van gewone mannen en vrouwen die in een bezettingscontext worden geconfronteerd met verklikking. Er zijn namelijk vormen van microgeschiedenis die zich specifiek richten op het ‘alledaagse’, en één ervan is *Alltagsgeschichte*. *Alltagsgeschichte* – in het engels ook wel ‘history of everyday life’ genoemd – ontstaat in West- Duitsland in de jaren zeventig en is een reactie tegen de heersende Duitse historiografie over de naziperiode en haar erfenis, die tot dan toe zich vooral richt op het naziregime zelf: hoe het mogelijk is dat zij de macht hebben weten te veroveren, op welke wijze zij zich organiseerden, de werking van het terreursysteem, de neerval, ... Onderzoekers zien het verleden van het Derde Rijk dus vooral van de ‘top down’: instituties, terreur en machtsuitoefening door de staat staan centraal. De Duitse historici die in de jaren zestig en zeventig tot wasdom komen, richten zich daarentegen op de effecten die het naziregime had op het ‘alledaagse leven’ van ‘gewone mannen en vrouwen’.¹²⁰ Eerder bij de bespreking van de literatuur omtrent verklikking heb ik opgemerkt dat door de ineenstorting van de Sovjet-Unie getuigen naar voor komen die de ondubbelzinnig slachtofferrol van individuele burgers in totalitaire regimes op de helling zetten: de bevolking onder terreurregimes blijkt geen loutere passieve massa te zijn, die enkel en alleen onder controle wordt gehouden door terreur en absolute macht. Burgers trachten daarentegen zich actief aan te passen aan nieuwe situaties, soms in de vorm van medewerking – verklikking. Het historisch onderzoek naar verklikking is dus tegelijk een van de producten en een van de producenten van deze paradigmaverschuiving, waarbij dictatoriale regimes nu ook ‘from below’ worden bestudeerd. Het zorgt echter voor verhitte debatten onder Duitse academici, waarbij de legitimiteit van de *Alltagsgeschichte* in vraag wordt gesteld omdat het de crises en ellende van het naziregime zou trivialisieren en normaliseren.¹²¹

¹¹⁹ E. Le Roy Ladurie, *Montaillou. Een ketters dorp in de Pyreneeën (1294-1324)*, Amsterdam, Uitgeverij Bert de Bakker, 1984, p. 177.

¹²⁰ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 359.

¹²¹ *Ibidem*, p. 359-360.

Microgeschiedenis en Alltagsgeschichte hebben veel gemeen en trachten dezelfde paradigma's – het hernieuwd kwantitatief positivisme en structuralisme van de jaren '70 en de postmoderne claim dat alle geschiedschrijving per definitie fictie is – te overstijgen, maar zijn zeker niet over één kam te scheren.¹²² In het artikel *Alltagsgeschichte: a second chapter* geven de vier auteurs enkele karakteristieken mee van de discipline, die het zouden onderscheiden van andere vormen van geschiedschrijving: (1) het situeert haar objecten in specifieke alledaagse realiteiten; (2) het legt de nadruk op de actieve rol van historische actoren hierin; (3) het gebruikt de verhalen van individuen om het verleden weer tot leven te laten komen en (4) doet dit in een narratieve vorm.¹²³ Laten we deze vier kenmerken van naderbij bekijken: ten eerste handelt *Alltagsgeschichte* over 'allegaagse realiteiten'; maar wordt hiermee precies bedoeld? Wat kunnen we definiëren als 'allegaags' en wat niet? Wat is 'gewoon' of 'typisch' en wat is 'exceptioneel'? Het 'allegaags' moet alleszins niet letterlijk geïnterpreteerd worden als een historisch object dat zich op dagelijkse basis manifesteert in de realiteit, maar eerder als datgene wat zich, om het onder Braudeliaanse bewoordingen te brengen, op het evenementiële niveau afspeelt, hetgeen wat individuen bewust ervaren en waarop zij vervolgens ageren. Alf Lüdtkke, een van de meest fervente aanhangers van de *Alltagsgeschichte*; omschrijft het als volgt:

“... they [studies van Alltagsgeschichte] center on the actions and suffering of those who are frequently labeled ‘everyday, ordinary people’ (Kleine Leute),... In doing the history of everyday life, attention is focused not just on the deeds and (misdeeds) and pageantry of the of the great, the masters of church and state. Rather, central to the thrust of everyday historical analysis is the life and survival of those who have remained largely anonymous in history”¹²⁴

Punt (2) is vrij duidelijk: Alltagsgeschichte laat toe individuen niet langer zien als de speelbal of het hulpeloze slachtoffer van het grillige verleden, maar als handelende actoren, die actie ondernemen, tegenstand bieden en soms zelfs gebruik of misbruik maken van nieuwe situaties:

*“Alltagsgeschichte attempts to show how ordinary people refused to accept their assigned roles as the passive ‘objects’ of impersonal historical developments and attempted, instead, to become active historical ‘subjects’”.*¹²⁵

¹²² P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 377.

¹²³ *Ibidem*, p.361.

¹²⁴ A. Lüdtkke, *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, Princeton, Princeton University press, 1995, p. 3-4.

¹²⁵ D.F. Crew, “Alltagsgeschichte: A New Social History ‘From Below?’”, in: *Central European History*, 22 (1989), 3/4, p. 396.

Dit betekent echter niet dat *Alltagsgeschichte* het bestaan van structuren ontkent, hoewel critici van de discipline vaak het tegendeel beweren.¹²⁶ Het is geen ‘alternatief’ voor de geschiedschrijving van hoge politiek of economische conjuncturen.¹²⁷ In het perspectief van de *Alltagsgeschichte* zijn de grote historische processen net ingebed in het alledaagse leven, en die alledaagse realiteit is “itself part and parcel of the process by which both structure and ideology are reproduced and transformed.”¹²⁸

Het derde cruciale punt is de geschiedenis van het alledaagse leven het best tot zijn recht komt in een verhaal. Hiermee belanden we bij een onderwerp dat in de postmoderne literatuur- en geschiedwetenschap nogal gevoelig ligt: het narrativisme. Nadat historici in de jaren '60 en '70 hebben getracht om geschiedenis te laten gelden als een volwaardige wetenschap naast de andere ‘harde’ wetenschappen, via het gebruik van kwantitatieve hulpwetenschappen, komt in de jaren '80 en '90 de ontzuivering in de vorm van de ‘linguistic turn’ en theoretici als Hayden White en Jacques Derrida. Zij beweren namelijk dat geschiedschrijving niets anders is dan het gestructureerd vertellen van een verhaal en in die zin weinig verschilt van fictie. Het is onmogelijk om de ‘objectieve waarheid’ te achterhalen, niet alleen omdat de teksten – de bronnen - waarop historici hun waarheidsclaims staven geen letterlijke weerspiegeling zijn van de realiteit, maar omdat de historicus zelf zich bevindt en manoeuvreert binnen een welbepaald denkpatroon dat wordt beïnvloed door de dominante cultuur in zijn samenleving. Terwijl sommige historici zich genoodzaakt zagen hun bezigheden vurig te verdedigen, omarmden anderen de inzichten van de ‘linguistic turn’, zonder echter over te gaan tot de meest verregaande implicatie, zijnde dat elke geschiedschrijving niet meer of minder waarheidsgehalte heeft dan een roman. Binnen de microgeschiedenis was er hernieuwde aandacht voor het gebruik van een narratief, alhoewel je kan beweren dat het verhaal in de geschiedschrijving nooit echt is weggeweest, alleen werden individuen vervangen door ecosystemen, graanprijzen, en demografische cijfers, die niettemin fungeerden als op zichzelf staande quasi- karakters.¹²⁹ Volgens Steege, Bergerson, Healy en Swett neemt het narratief op twee verscheidene manieren een belangrijke positie in binnen de *Alltagsgeschichte*: het gebruik van verhalen als bewijs en het schrijven van geschiedenis in narratieve vorm,¹³⁰ wat dus verwijst naar punt (3) en (4) in de eerdere genoemde reeks van kenmerken. Het is echter verre van een optelsom van allerlei

¹²⁶ A. Lüdtkke, *The History of Everyday Life*, p. 15.

¹²⁷ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 366-367.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹²⁹ D.F. Crew, “Alltagsgeschichte: A New Social History ‘From Below?’”, p. 374.

¹³⁰ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 374.

individuele verhalen: het is een categorie en een analytisch concept dat toelaat historici hun bevindingen op een logische wijze te ordenen, net zoals de mensen die zij bestuderen hun eigen ervaringen ook structureren in de vorm van een verhaal: “It is through narrative that historians, like their subjects, bind together their experiences of the world into claims about the world.”¹³¹ De narratieve factor in de Alltagsgeschichte belicht dus de ‘agency’ van beide spelers, zowel de creatieve constructie van de historicus, als de actieve rol van het subject.¹³² Nog een bijkomend verschil tussen de meer traditionele microgeschiedenis en de Alltagsgeschichte, is de nadruk bij de laatste op ‘praktijken’ en ‘ervaringen’, in tegenstelling tot de focus op ‘mentaliteiten’ bij de eerste. ‘Ervaring’ en ‘praktijk’ zijn binnen de Alltagsgeschichte dan ook de centrale analytisch - wetenschappelijke concepten geworden. Ze zijn een erfenis van de Duitse sociale geschiedwetenschap waar de Alltagsgeschichte haar wortels kent.¹³³

Het is via het perspectief van de Alltagsgeschichte dat ik denunciatie in België tijdens de Tweede Wereldoorlog zal bestuderen. Denunciatie is niet alledaags in die zin dat elke inwoner van België er dagelijks mee te maken krijgt tijdens de bezetting, maar het is een alledaagse praxis omdat het gehanteerd wordt door alledaagse mensen, en niet alleen door de hoogste machtshebbers, die op een meer passieve manier – als ontvangers – in contact komen met aangiftes. Verklikking is een link tussen het macro- en microniveau in de samenleving, de staat en het individu, het is geen fenomeen dat zich exclusief beperkt tot de publieke of private sfeer. In de daad van het aangeven komen de individuele agency en de structuur samen, ageren met elkaar, en zijn in staat om een nieuwe historische realiteit te creëren. We hebben namelijk gezien dat verklikking onderhevig is aan contextuele invloeden: in totalitaire samenlevingen hebben de actoren meer kans om gehoord te worden door het staatsapparaat, en hierdoor zullen aangiften dan ook talrijker zijn. Bevindingen van o.a. Robert Gellately en Gisela Diewald-Kerkmann wijzen er echter ook op dat verklikking een actieve factor is in de constructie van een totalitair terreursysteem. Deze stellingen kunnen paradoxaal lijken, maar niet als we ze beschouwen in het kader van de *Alltagsgeschichte*:

“By focusing on the individual subjective actor’s creative potential in the world, the historian of everyday life can integrate the micro and the macro, cause and consequence, and can both use and undermine the myths of everyday life.”¹³⁴

¹³¹ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 376.

¹³² *Ibidem*, p. 374.

¹³³ D.F. Crew, “Alltagsgeschichte: A New Social History ‘From Below?’”, p. 396.

¹³⁴ P. Steege, A.S. Bergerson, M. Healy, P.M. Swett, “The History of Everyday Life: A Second Chapter”, p. 367.

Verklikking is een *praktijk* die tegelijkertijd op verschillende niveaus wordt *ervaren*. Om een totaal beeld te krijgen introduceer ik daarom vijf concepten die werkbaar zijn op deze verschillende niveaus, en zowel in de *praxis* als de *ervaring* van het verklikken. Deze zijn: *definitie*, *context*, *motief*, *identiteit* en *tijdsperspectief*. De concepten *motief* en *identiteit* situeren zich natuurlijk voornamelijk op het individuele, alledaagse niveau. Om de oprechte motiveringen en onderliggende intenties van een verklikker te ontdekken, moet de historicus al een zeker psychoanalytisch inzicht verkrijgen in het individu die hij bestudeert. Hetzelfde geldt voor de *identiteit*. De concepten *context* en *tijdsperspectief* wijzen op een grotere schaal en op overkoepelende historische structuren. De introductie van de vijf concepten heeft vooral analytische doeleinden, daar ik deze zal toepassen op de strafdossiers. Ze moeten vooral dienen als een ‘draad van Ariadne’ om mijn weg niet te verliezen in het uitgebreide labyrint van materiaal uit de bronnen. Conform de regels van de Alltagsgesichte mag deze schijnbaar keurige onderverdeling echter niet te strikt begrepen worden: dit wordt vooral duidelijk met het begrip *definitie*, dat actief is op verschillende niveaus.

De bescheiden verzameling van strafdossiers, waar mijn bronnenmateriaal uit bestaat, zal ik niet als afzonderlijk entiteiten bestuderen. Het is ook mijn opzet niet om de individuele acties van elke persoon tijdens de bezetting te overlopen. In de bijlagen kan de lezer een overzicht vinden van de globale inhoud van elk strafdossier. Mijn onderzoek is ook geen kwestie van schuld of onschuld. Het is geen studie van de praktijk van de repressie en de ervaring van de personen die ermee te maken kregen, maar van hetgeen de persoon in kwestie tot lijdend voorwerp van deze repressie heeft gemaakt. Om tot een Alltagsgesichte van verklikking te komen moet ik als het ware voorbijgaan aan het feit dat dit repressiedossiers zijn; dan behelzen ze immers meer dan slechts de ontwikkeling van een gerechtelijk onderzoek. Het strafdossier van veroordeelde Jean P. bijvoorbeeld, bevat een 33-paginalange verklaring van een zekere Anna P.,¹³⁵ waarin de verdachte zelf amper wordt vernoemd. De vrouw treedt op als getuige in zijn proces, maar is zelf niet veroordeeld is voor verklikking. Tijdens de bezetting is zij echter getuige geweest van verschillende daden van denunciatie, waardoor zij een uniek inzicht verschaft over de ontvangerszijde van aangiften. Het is deze flits van het verleden, fragmenten zoals deze, die de kern van mijn analyse zullen worden.

Aan de hand van deze fragmenten uit de strafdossiers zal ik ‘verhalen’ destilleren, komende van verschillende personen, om ze dan met de nodige methodologische instrumenten aan een

¹³⁵ P.V. verhoor van Anna P., (27/9/1945), vonnis 7517.

diepgaande kwalitatieve analyse te onderwerpen, en vervolgens te herstructureren binnen een coherent narratief. Het is echter niet de bedoeling om de ervaringen van een paar individuen uit een geografisch gebied te laten gelden voor het macroniveau van de Duitse bezetting van België. Met mijn onderzoek wil ik geen definitieve uitspraken doen over dé geschiedenis van verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik zal daarom opletten om geen zekerheden te postuleren en vaak gebruik maken van woorden als ‘misschien’ en ‘waarschijnlijk’. Maar anderzijds spelen de individuele ervaringen die ik bestudeer zich niet af in een realiteit die volledig losstaat van de ‘grotere processen’ die zich in die periode voordoen. Ik bestudeer dan wel enkel dossiers van personen komende van Tongeren en omgeving, deze waren niet afgesneden van de bezettingscontext tussen 1940 en 1944. Deze integratie van ervaring en praktijk in context is volgens Alf Lüdtke de centrale spil in de historiografie van het alledaagse leven: “Actions and experiences cannot be separated from the context of their genesis and impact.”¹³⁶ Ik zie deze verhalen dan ook niet als ‘typische’ elementen van het microniveau die representatief zijn voor het macroniveau, maar eerder als situaties, locaties, of momenten, waarbinnen het micro – en macroniveau convergeren en samen een nieuwe historische realiteit creëren en/of reproduceren, want “... it is in those localized moments of microhistorical moments that history is really made.”¹³⁷

Methodologische aspecten

De keuze voor een bepaald theoretisch kader heeft natuurlijk ook implicaties voor de praktische methoden die ik gebruik om de strafdossiers te analyseren. Computeranalyses en databases moesten in mijn onderzoek plaatsmaken voor een nauwgezet en diepgaand kwalitatief onderzoek van de strafdossiers. Uit de bespreking van het theoretisch kader is het duidelijk geworden dat ik mijn bronnen vanuit een ‘micro-perspectief’ zal bestuderen. Maar hoe zal ik precies te werk gaan om van de fragmentarische gegevens uit de bronnen te komen tot een coherente historische analyse?

De bronnen die ik in deze masterproef zijn aanhaal zijn *teksten*. Met de kennis dat deze teksten in bijzondere omstandigheden tot stand zijn gekomen en dat ikzelf met een vooringenomen attitude, beïnvloed door hedendaagse socio-culturele processen, deze teksten lees en interpreteer,

¹³⁶ A. Lüdtke, *The History of Everyday Life*, p. 5.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 16.

kan ik trachten om voorbij de letterlijke tekst te gaan en tussen de regels door te lezen. In het hoofdstuk aangaande mijn bronnen heb ik, via de begrippen ‘juridische besmetting’ en ‘tactische toe-eigening’ Julie Carlier al even vernoemd. In haar masterproef werkt zij op een nogal indrukwekkende manier een eigen theoretisch model uit voor het ontleden van gerechtelijke bronnen. Zij doet dit echter met oog op de studie van de seksuele disciplinerende van verdachten in zedenzaken tijdens het Interbellum. De methodologische instrumenten die zij aanbiedt voor de discoursanalyse van juridische bronnen zijn evenwel zeer interessant, en nuttig. Hoewel ik haar dus niet geheel volg in haar theoretisch denkkader, kan ik enkele van de methoden die zij aanreikt hanteren om dieper door te dringen in de strafdossiers. Net zoals mij haalt Julie Carlier haar inspiratie bij de microstoria, en haar model leunt dan ook sterk op de verschillende opvattingen van de meest vooraanstaande microhistorici zoals Carl Ginzburg en Michel De Certeau, maar ook van theoretici zoals Daniel Fairclough en Michail Bakhtin.

Het centrale onderwerp van haar discoursanalyse is het proces-verbaal. De kern van haar betoog luidt dan ook dat het P.V. zicht bevindt op het “kruispunt van drie continua, gebaseerd op het formele onderscheid tussen gesproken en geschreven taalgebruik, het genre-of discourestypische onderscheid tussen publiek en verborgen transcript en het onderscheid tussen direct en indirect taalgebruik.”¹³⁸ Wanneer deze twee verschillende discours geïntegreerd zijn, is er een grote coherentie in de tekst zichtbaar¹³⁹, in navolging van het ordelijkheidspincipe van Fairclough. Er kan echter ook sprake zijn van een dialogische botsing, wat Carlier aanduidt met een term van Bakhtin: ‘heteroglossia’. Deze ‘meerstemmigheid’ in de tekst laat zich zien wanneer het gesproken, directe en informele taalgebruik het geschreven, indirecte, officiële taalgebruik doorbreekt. In de strafdossiers is dit o.a. duidelijk indien bepaalde begrippen of zegswijzen uit het lokale dialect de tekst binnensluipen.¹⁴⁰ Deze letterlijk weergave van het gezegde wordt meestal geïndiceerd met aanhalingstekens. In het dossier van Simone J. bijvoorbeeld legt Jean R., slachtoffer van verklikking, een verklaring af over het incident dat de aanleiding is geweest voor de aangifte van hem en zijn dochter Maria R.: bij een uit de hand gelopen discussie op straat zou Jean R. Simone J. beledigd hebben, en in het strafdossiers verklaart hij als volgt:

¹³⁸ J. Carlier, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, Gent, Onuitgegeven licentiaatverhandeling Ugent (promotor Prof. Dr. Gita Deneckere), 2003, p. 95.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 116.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 94-95.

“Alsdan heb ik geroepen: ‘Pruisenhoer, ge hebt het in 1914-1918 gedaan en nu doet ge het weer’”¹⁴¹

In sommige gevallen zullen de ondervragers zelfs bepaalde uitspraken in het dialect letterlijk weergeven. Even later in hetzelfde strafdossier bijvoorbeeld geeft Jean R. verdere uitleg bij het handgemeen dat tot de aangifte heeft geleid. Bij het gevecht tussen Simone J., en Maria, de dochter van Jean., zou deze gezegd hebben:

“Ziende dat ik met mijn spade was toegelopen komen, nam mijn dochter mij deze uit de hand en op mijn geroep: ‘Houwt maar temet’, sloeg zij er mede in de richting van Paula C., echter zonder iets aan te raken.”¹⁴²

De zin “Houwt maar temet” is duidelijk een Limburg dialect en geeft ons een zeldzame inkijk op het discours, en dus ook op de leefwereld, van de ondervraagde.

In de bespreking van de bronnen hebben we al gezien wat er precies bedoelt wordt met ‘juridische besmetting’ en ‘tactische toe-eigening’ en hoe we deze kunnen lokaliseren aan de hand van een geconcentreerde lezing en aandacht voor de spanning tussen publiek-officiëel en privaat-officieus taalgebruik. Om echter tot de private, mondelinge en directe taal van de ondervraagde te komen, en het te onderscheiden van het officiële discours van de machthebbers, maakt Carlier in grote mate gebruik van de ‘reading the gaps’- techniek van Carlo Ginzburg, een methodologisch instrument waarbij de historicus zijn aandacht moet vestigen op de ‘gaten’ in de tekst oftewel, de discontinuïteit in het discours van de machthebbers in de strafdossiers.¹⁴³ In strafrechtelijke bronnen komt dit tot uiting via ontkenningen, toevoegingen en bevestigende bijwoorden.¹⁴⁴ Om dit duidelijk te maken zal ik een eenvoudig voorbeeld geven van zo’n ‘gap’.

Jean T. wordt verdacht van verklikking en in die hoedanigheid ondervraagd. Van zijn verhoor maakt de politie een P.V. met een doorlopende tekst, wat suggereert dat de beschuldigde niet onderbroken is geweest en dat de ondervragers geen vragen hebben gesteld. Het laatste deel van het P.V. wijst echter in een andere richting:

¹⁴¹ P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222..

¹⁴² P.V. verhoor van Jean R., Maria D., Henri R., Maria R., Joseph L., Jean G. en Paula C., (4/1/1945), vonnis 6222.

¹⁴³ J. Carlier, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, p. 113.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 150.

‘Ik kan niet zeggen waarom ik niet naar de Belgische politie ben gegaan om klacht tegen R. te doen. Op dit ogenblik wist ik niet wat ik deed.’¹⁴⁵

Deze zin volgt onmiddellijk op een andere ontkenning en is het begin van een nieuwe alinea. De ontkenning wijst hier op een gestelde vraag: de ondervragers hebben waarschijnlijk eerst aan hem gevraagd waarom hij de Duitse, en niet de Belgische autoriteiten heeft verwittigd.¹⁴⁶

De vijf analytische concepten die ik eerder heb geïntroduceerd vormen eigenlijk de kern van mijn methodologie. Door elk strafdossier te benaderen vanuit vijf verschillende oogpunten komt de complexiteit en gelaagdheid van het fenomeen verklikken pas echt tot zijn recht. Het is tegelijkertijd een manier om het overzicht te bewaren en de verschillende niveaus van praktijk en ervaring coherent te structureren en te integreren. Deze analytische concepten heb ik gedestilleerd na de zorgvuldige lezing van de wetenschappelijke literatuur omtrent denunciatie. Daarom zal ik ook in sommige instanties teruggrijpen naar de historiografie en enkele hypothesen en stellingen willen toetsen aan de bronnen die voorhanden zijn.

Bij de bespreking van de wetenschappelijke literatuur omtrent de definiëring van verklikking hebben we kunnen besluiten dat dit allesbehalve een eenvoudige aangelegenheid is. Context, perspectief van waarneming en taalkundige nuances zijn allemaal factoren die een invloed kunnen hebben op de omschrijving van denunciatie. Vele historici maken echter – mits enige kritische bedenkingen - nog altijd gebruik van de meer algemene definitie van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick uit 1996. In het hoofdstuk ‘Definitie’ zal ik zal deze definitie, die uiteindelijk is voortgevloeid uit onderzoek naar verklikking in totalitaire samenlevingen, willen positioneren ten opzichte van de praktijk van het verklikken die naar voor komt uit de strafdossiers, en ten opzichte van de officiële omschrijving door de Belgische overheid in de vorm van een wetsartikel, teneinde zelf tot een bruikbare definitie te komen die overeenkomt met de bezettingsrealiteit in België tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Daarna volgt ‘Context’: In dit hoofdstuk is het de bedoeling om het fenomeen van verklikken terug te koppelen naar enkele bredere maatschappelijke processen i.v.m. ordehandhaving en bestuur, om zo tot een complete definiëring van denunciatie in de Belgische bezettingscontext te

¹⁴⁵ P.V. van verhoor Jean T., (12/6/1945), vonnis 8762.

¹⁴⁶ J. Carlier, *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*, p. 150.

komen. Eerst krijgt de lezer een beknopt overzicht van alle mogelijke ‘ontvangers’ van verklikkingen door Belgische burgers, om daarna over te gaan tot de analyse van een specifieke eigenschap van denunciatie in het bezette België die ik uit de strafdossiers heb gedestilleerd. Tot slot zal ik bespreken of we, op basis van de studie van de strafdossiers, over de lokale gemeenschap in Tongeren en omstreken kunnen spreken als een ‘self-policing society’, waarin burgers een zekere mate van gehoorzaamheid, medewerkingbereidheid en zelfdisciplinerende aanpak leggen ten opzichte van het Duitse regime. Daarbij tracht ik na te gaan welke rol verklikking speelt in de Duitse terreur en repressie op lokaal niveau.

Ook de identiteit van de aangever komt aan bod. Natuurlijk kan ik geen conclusies trekken aan de hand van percentages en kwantitatieve cijfers. Ik zal bijvoorbeeld geen antwoord kunnen geven of nu meer mannen of net meer vrouwen overgingen tot verklikken in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar aan de hand van voorbeelden uit de bronnen zal ik pogen te onderzoeken of de diversiteit aan personages die ik in de wetenschappelijke literatuur ben tegengekomen ook terug te vinden is in de strafdossiers.

Vervolgens zal ik het motief bespreken: is de algemeen aanvaarde mythe dat individuen slechts uit persoonlijk winstbejag en nijd hun gemeenschapsleden aangeven geldig of niet? Uit de strafdossiers zal ik trachten de motieven – zowel gegeven als verborgen – van de gegeven personen te ontdekken. Daarbij zal ik bovendien gebruik maken van het onderscheid tussen instrumentele en affectieve motivering, dat door Gellately is geïntroduceerd.

Tot slot bespreek ik het tijdsperspectief. Ik ga op zoek naar continuïteit en/of breuklijnen tijdens de bezetting. Zijn er elementen in de strafdossiers waaruit blijkt dat de praxis van het verklikken verandert gedurende de periode 1940-1944? De vraag of er voor of na de bezetting sprake is van continuïteit in de praktijk en ervaring van verklikken zal echter voor toekomstig onderzoek zijn.

Met deze methodologische instrumenten in de hand hoop ik een duidelijk en boeiend narratief van verklikking in België tijdens de Tweede Wereldoorlog te kunnen geven.

DEEL II: Verklikking in Tongeren en omstreken tijdens de Tweede Wereldoorlog

1. Situering: België tijdens de Tweede Wereldoorlog

Eer ik overga tot de analyse van de strafdossiers, is het noodzakelijk dat ik de context van de Belgische bezetting kort schets ter inleiding. Daarbij zal ik vooral stilstaan bij bestuurlijke componenten en politieke factoren. Verklikking kan hier immers niet los van gezien worden. Verder zal er aandacht besteedt worden aan de situatie in Limburg in het algemeen en aan Tongeren en omgeving in het bijzonder.

1.1 De bezetting van België: “organisierte chaos”

Op 10 mei 1940 valt het Duitse leger België, Nederland, Luxemburg en Frankrijk binnen. Na maandenlang het onvermijdelijke te moeten hebben afwachten staat de *Blitzkrieg* nu ook voor de deur van de West-Europese landen. De Duitse troepen donderen als een ware pletwals over het grondgebied en het duurt dan ook niet lang eer zij erin slagen een wig te drijven tussen de geallieerde troepen in het noorden en de strijdkrachten in Frankrijk. In België slaan honderdduizenden mensen op de vlucht uit angst voor een herhaling van de gruwelen van 1914-1918. De Duitse troepen rukken ondertussen steeds verder op, en op 28 mei capituleert het Belgische leger op bevel van koning Leopold III, waardoor er een abrupt einde komt aan de Achttiendaagse Veldtocht, en Duitsland vrij spel krijgt in Frankrijk. De Belgische regering is het niet eens met de beslissing van de koning en verkondigt verder te zullen vechten aan de zijde van de Groot-Brittannië en Frankrijk. De breuk tussen koning Leopold, die ervan overtuigd is dat de taak van België niet verder reikt dan de verdediging van het Belgisch grondgebied, en de regering Pierlot, die van mening is dat verder strijden aan geallieerde zijde het juiste is, is daarmee compleet.¹⁴⁷ De laatste geallieerde strijdkrachten trekken zich terug tot Duinkerke en verlaten vervolgens het Europese continent om de oorlog verder te zetten vanuit Groot-Brittannië. Wanneer Frankrijk op 22 juni 1940 een wapenstilstand ondertekent met Duitsland, is Hitler heer

¹⁴⁷ M. Van den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, p. 29-42.

een meester van West-Europa. Het is het begin van vier lange jaren van ontbering en terreur onder de Duitse bezetters.¹⁴⁸

1.1.1 Nationaal beleid

Op 16 mei 1940 – in het midden van de chaos van de Achttiendaagse veldtocht – besluit de regering Pierlot om Brussel te verlaten. Hierdoor komt het defacto bestuur van het land in de handen te liggen van de hoogste administratieve functionarissen die nog in België zijn: de secretarissen-generaal van de ministeriële kabinetten. Op 10 mei 1940 heeft het Belgisch Parlement op de valreep een wet goedgekeurd die de overdracht van bevoegdheden tijdens oorlogstijd regelt. Deze wet voorziet dat ambtenaren de functies en bevoegdheden van hun onmiddellijke hiërarchische oversten mogen uitvoeren, indien deze door de oorlogsomstandigheden hier zelf niet meer toe in staat zijn, of indien het contact tussen de twee verbroken is. De rechten en plichten van deze ‘achterblijvers’ worden verder uiteengezet in het Burgerlijke Mobilisatieboekje: ambtenaren worden verondersteld op hun post te blijven en hun ambt trouw en nauwgezet uit te oefenen. Ze mogen geen weerstand bieden tegen de militaire opmars van de agressor en zijn verplicht met hem te onderhandelen volgens de artikelen 42 tot 56 van de Conventie van Den Haag, die stipuleren dat de bezetter alles in het werk moet stellen om de openbare orde en de voortgang van het publieke leven te garanderen, zonder evenwel de Belgische wetten te overtreden. Voorts mag de bezettende mogendheid enkel belastingen en taxen heffen om het welzijn van de inwoners van het ingenomen grondgebied te verzekeren en de kosten van de bezetting te vergoeden (soldatensoldij en dergelijke).¹⁴⁹ Ontslag nemen uit het ambt is toegestaan, maar enkel wanneer verplichtingen opgedragen door de bezetter niet te rijmen zijn met de getrouwheid aan de wetten van het vaderland.¹⁵⁰ Over de praktische uitwerking van deze artikels blijft het Mobilisatieboekje echter vaag.¹⁵¹

In tegenstelling tot haar buurlanden Nederland en Frankrijk, krijgt België, samen met het departement Noord-Frankrijk, geen Zivilverwaltung, maar een Militärverwaltung. Dit betekent dat de controle over het bestuur van België in de handen ligt van Duitse militairen en volgens een militaire hiërarchie wordt georganiseerd. Vele bestuurlijke bevoegdheden blijven echter in de

¹⁴⁸ M. Van den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, p. 29-42.

¹⁴⁹ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 19-21.

¹⁵⁰ W. Van Geet, *De Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting*, Kapellen, Nederlandsche Boekhandel, 1985, p. 68.

¹⁵¹ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 21.

handen van Belgische gezagsdragers. Militair gouverneur (Militärbefehlshaber) is de 62-jarige generaal Alexander Von Falkenhausen. Het is zijn taak om de ‘Ordnung und Ruhe’ in het grondgebied te bewaren, zodat de economische exploitatie van België optimaal kan verlopen.¹⁵² Politieke hervorming is in België daarbij niet aan de orde.¹⁵³ Het militair bestuur wordt verder opgedeeld in een *Kommandostab* en een *Verwaltungsstab*. De eerste houdt zich bezig met militaire aangelegenheden en ordehandhaving, wat betekent dat de verschillende ordediensten – de Feldgendarmeerie, Geheime Feldpolizei, de Abwehr – resideren onder de *Kommandostab*. De *Verwaltungsstab* is verantwoordelijk voor burgerlijke aangelegenheden en het contact met de Belgische overheden en hun administratie.¹⁵⁴

Bijna gedurende de hele periode van de bezetting slagen de secretarissen-generaal erin om het bestuur in eigen handen te houden. Daarbij opteren zij voor de ‘politiek van het minste kwaad’: om de Belgische burgerbevolking voor de willekeurige terreur van de bezetter te behoeden, zijn de secretarissen-generaal genoodzaakt aanzienlijke toegevingen te doen ten opzichte van de Militärverwaltung, zoals het uitvoeren van bepaalde Duitse verordeningen die in strijd zijn met de Belgische wetgeving. De secretarissen-generaal zijn er namelijk van overtuigd dat de Belgische burgerbevolking veel meer te lijden krijgt indien de bezetter zelf de touwtjes in handen zou nemen.¹⁵⁵

Toch blijft de bestuurlijke en politieke situatie bij momenten verwarrend. Er is geen vooropgezet plan, waardoor vele administratieve, bestuurlijke en politieke maatregelen ad hoc worden genomen in het licht van dringende praktische problemen. Improviseren wordt de norm. Verder moet de Militärverwaltung rekening houden met allerlei verschillende politieke, economische, sociale factoren die allemaal een stukje van de taart willen: er zijn de collaborerende partijen V VNV. en Rex, de paramilitaire milities, de SS-diensten, die elkaar bekampen om macht en invloed. Al deze concurrerende organisaties zorgen ervoor dat de toestand in België nog het best kan omschreven worden als een “organisierte chaos”.¹⁵⁶

¹⁵² M. Van Den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 49-50.

¹⁵³ N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters*, p. 87.

¹⁵⁴ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 19.

¹⁵⁵ M. Van Den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 55.

¹⁵⁶ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 203-204.

1.1.2 Lokaal beleid

Op lokaal niveau doen er zich op bestuurlijk gebied twee belangrijke tendensen voor: ten eerste is er in het jaar 1940 sprake van een lokalisering en desintegratie van het staatsgezag: de band met de centrale staat werd zelfs letterlijk doorbroken wanneer de Belgische regering Pierlot naar Londen vlucht. Bovendien krijgen de gemeenten tijdens de Achttiendaagse veldtocht te maken met een heuse administratieve leegloop. Sommige functionarissen zien pas maanden later de kans om terug te keren, en de sanctionering van deze postverlaters sleept daarom ook nog eens lang aan. Verder bestaat er ook nog veel onzekerheid over de toekomst en over de legitimiteit van de bevoegdheden van de gemeentebesturen. Deze trekken zich echter ondanks dit alles goed uit de slag en blijken ook in de afwezigheid van het centrale gezag te kunnen functioneren. Aanvankelijk worden de gemeenten geconfronteerd met een heleboel ernstige problemen: voedseltekorten, het herstellen van vernietigde infrastructuur, de opvang van vluchtelingen, de terugkeer van postverlaters en ordehandhaving... Deze punten prijken helemaal bovenaan op de agenda.¹⁵⁷ Ook voor de Duitse overheden is het vinden van efficiënte oplossingen voor deze problemen een absolute prioriteit. Door deze (tijdelijke) convergentie van belangen ontstaat er een nauwe samenwerking tussen de Duitse en Belgische lokale overheden. Deze coöperatie houdt stand totdat de sterke lokaliseringstendens bij de gemeentelijke besturen één van de belangrijkste vraagstukken wordt voor het Duitse centrale gezag. Indien deze lokalisering te gaat, zullen de Duitse bevelhebbers immers alle controle op de lokale gemeenschappen verliezen. Zolang de Belgische wetgeving prevaleert is dit nog geen probleem. Maar wanneer de Duitse overheden starten met het invoeren van Duitse verordeningen die niet corresponderen met Belgische wetten, moet de controle op de uitvoer van deze nieuwe eisen natuurlijk opgevoerd worden.¹⁵⁸

In 1940 heerst het algemene idee dat de gemeentelijke besturen zoals zij op dat moment worden georganiseerd, niet voldoende bekwaam of aangepast zijn voor deze ‘nieuwe tijden’. Zowel de Belgische als Duitse overheden smeden plannen voor een radicale hervorming van de gemeentewetgeving. De drie meest cruciale veranderingen zijn: de introductie van een ambtenaar-burgemeester, een soort lokale *Führer* die enkel nog verantwoording moet afleggen ten opzichte van de centrale overheid, en niet de gemeenteraden; het verdwijnen van deze gemeenteraden; en de benoeming van jongere burgemeesters. Deze poging tot centralisering is een tweede

¹⁵⁷ N. Wouters, “Localisation in the Age of Centralisation: local government in Belgium and Pas-de-Calais”, in: B. De Wever, H. Van Goethem en N. Wouters, (eds.), *Local Governments in Occupied Europe*, Gent, Academia Press, 2006, p. 88-89.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 90.

belangrijke tendens. Aanvankelijk worden deze aanpassingen niet doorgevoerd door de Secretaris-generaal van Binnenlandse zaken Vossen, omdat zij tegenstrijdig zijn met de Belgische wettigheid en geen rechtsgrond bezitten. Hierdoor ontstaat er een conflict tussen de *Militärverwaltung* en Vossen, hetgeen uiteindelijk zal resulteren in het ontslag van deze laatste. Zijn opvolger, Gerard Romsée, is wel bereid om mee te werken. Een van de meest radicale veranderingen volgt in maart 1941, met de invoering van een ouderdomsverordening door de *Militärverwaltung*. Deze houdt in dat alle ambtsdragers op 60-jarige leeftijd verplicht worden hun ambt neer te leggen. Dit zorgt voor een ware schokgolf in de gemeenten, omdat vele burgemeesters en gemeenteraadsleden in België ouder dan 60 of zelfs 70 jaar zijn. Opeens valt een groot deel van deze ambtenaren gewoon weg, zonder enig uitzicht op vervanging. De burgemeesters en gemeenteraadsleden die door deze maatregel worden getroffen, zijn immers op een democratische manier verkozen. Romsée ziet hiermee zijn kans schoon om op technocratische wijze – met het juridisch concept ‘tijdelijke benoeming’ - de Belgische wet te omzeilen en begint VNV.-leden aan te stellen als burgemeesters. In de loop van 1941 worden de drie hierboven vernoemde wijzigingen geïmplementeerd: het nazistische Führerprinciep wordt geïnstalleerd op lokaal niveau, de democratie in de gemeenten uitgeschakeld¹⁵⁹ en de deur opengezet voor de machtsgreep van de VNV.¹⁶⁰

Uiteindelijk is zo’n 70% van alle burgemeesters van alle Nederlandstalige gemeenten lid van het VNV., waardoor het zwaartepunt van de macht van het VNV bij de gemeenten komt te liggen. De retoriek van deze nieuwe burgemeesters bestaat eruit de lokale bevolking te verzekeren van een efficiënter en eerlijker bestuur, maar ondanks al hun beloftes, wordt het al snel duidelijk dat zij niet opgewassen zijn tegen de vele socio-economische problemen waarmee het bezette België te kampen kreeg. Het enig wat echt nieuw is aan hun beleid, is een toename in controle- en repressiemaatregelen. Deze inadequaatheid is vooral te danken aan hun administratieve onervarenheid en hun rigide ideologische denkkaders, die niet van pas komen in pragmatische kwesties, zoals de voedselbedeling. Administratieve redelijkheid wordt vaak opzij geschoven voor ideologische overtuigingen.¹⁶¹

Een nieuw kantelmoment doet zich voor in de winter van 1942-1943. Het onoverwinnelijke geachte Duitse leger wordt op verschillende fronten – El Alamein in Noord-Afrika, Stalingrad aan het Oostfront – de pan in gehakt, en een uiteindelijke geallieerde overwinning lijkt niet meer

¹⁵⁹ N. Wouters, “Localisation in the Age of Centralisation: local government in Belgium and Pas-de-Calais”, p. 88-89.

¹⁶⁰ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 105-112.

¹⁶¹ N. Wouters, “Localisation in the Age of Centralisation: local government in Belgium and Pas-de-Calais”, 95-96.

onmogelijk. Het Derde Rijk reageert hierop door het concept van de ‘totale oorlog’ in te voeren. Economische exploitatie van de bezette gebieden wordt de allerhoogste prioriteit, en waar de Duitse overheden aan het begin van de bezetting zich nog enigszins voorzichtig te werk gaan om de publieke opinie niet te sterk te bruuskeren, gooien ze nu alle schroom overboord. Op lokaal niveau zijn nu de repressie van de weerstand en de Jodenvervolging de meest dringende kwesties. Ondertussen zet de trend tot lokalisering zich verder voort, totdat in de periode 1943-1944 het centrale gezag een groot deel van zijn legitimiteit en gezag in de lokale gemeenschappen verliest. Ook de relatie tussen de collaborerende burgemeesters en het Duitse gezag verslechtert. Ondanks het feit dat collaborateurs steeds vaker het slachtoffer worden van gewelddadige aanslagen, slagen de Duitse ordediensten er maar niet om haar ‘medewerkers’ te beschermen. De burgemeesters gaan daarom onafhankelijk opereren door eigen milities en helpers te rekruteren en in te zetten tegen de weerstand. Langzaamaan dringt ook het besef door dat de overmacht van de Duitse bezetter eindig is, waardoor de burgemeesters zich zorgen beginnen te maken over hun naoorlogs imago. In de laatste maanden van de bezetting zullen zij zich niet veel meer aantrekken van de Duitse verordeningen uit Brussel, en integendeel bepaalde burgers in hun gemeente af schermen voor de Duitse repressie, teneinde een zekere legitimiteit in de gemeenten zelf terug te winnen en een positieve naoorlogse beoordeling te verzekeren.¹⁶²

1.2 Limburg: een geval apart?

1.2.1 Politiek bestuur

In het algemeen groeit tijdens de bezetting het belang van de provincies. De bevoegdheden van de provinciegouverneur kennen een uitbreiding, terwijl de Bestendige Deputatie – die voor de bezetting het alledaagse bestuur regelde – zo goed als niets meer te betekenen heeft. De provincies laten zich vooral gelden in kwesties als de lokale benoemingspolitiek, de controle van de voedselreglementering en ordehandhaving.¹⁶³ Aan het begin van de bezetting, in de zomer van 1940, wordt Gerard Romsée benoemd tot de nieuwe gouverneur van Limburg. Tussen 1936 en 1939 opereerde hij als een provinciale VNV-senator, en functioneert in 1938 nog als schepen in Tongeren. In januari 1941 wordt hij echter de nieuwe Secretaris-generaal van Binnenlandse

¹⁶² N. Wouters, “Localisation in the Age of Centralisation: local government in Belgium and Pas-de-Calais”, p. 105-106.

¹⁶³ N. Wouters, *De Führerstaat* p. 86-89.

Zaken. In april van datzelfde jaar volgt Jozef Lysens hem op als gouverneur van Limburg. Deze is volgens Nico Wouters maar een “zwak figuur”. Hij is afwezig ten gevolge van zijn gezondheid en slaagt er ook niet in om politiek en bestuur uit elkaar te houden: hij laat zich geregeld zien op partijaangelegenheden, leidt ledenvergaderingen en werkt actief mee aan de repressie van de weerstand en de opsporing van ontsnapte krijgsgevangenen en neergestorte geallieerde piloten. Op 1 april 1942 beveelt hij – in overeenstemming met een Duitse eis - alle burgemeesters in de provincie om hem een lijst te bezorgen van alle mannelijke ‘onsociale elementen’ in hun gemeente, zodat hij deze kon sturen naar de Feldkommandatur in Hasselt. Verder maakt hij middelen vrij voor de rekrutering van Oostfronters en hij ijvert actief voor meer acties tegen de weerstanders in Limburg en meer bescherming voor VNV.-leden en andere collaborateurs, die vanaf 1943 frequent het slachtoffer werden van moordaanslagen.¹⁶⁴

Omdat Lysens vaak door zijn gezondheid gehinderd is, kan zijn kabinetchef, Theo Brouns, een veel grotere rol spelen dan de kabinetchefs van gouverneurs in andere provincies. Brouns was al eerder de kabinetchef van Romsée, en was voor de bezetting zijn rechterhand in het VNV. Brouns treedt tijdens de bezetting ook op als gowwleider van het VNV te Limburg. Hij heeft echter de pech dat Limburg vanaf 1943 geteisterd wordt door escalerend geweld tussen de weerstandsgroepen en collaborerende paramilitaire milities, met vele doden en gewonden tot gevolg. Brouns staat onder grote druk van VNV-leden om te handelen tegen de aanslagen van de weerstanders, en beslist uiteindelijk – onafhankelijk van Lysens – om de VNV-milities (de Dietsche militie- Zwarte Brigade) in te zetten tegen de weerstand in Limburg.¹⁶⁵ In de zomer van 1944 dreigt de situatie volledig uit de hand te lopen en werd er gesproken over een “kleine burgeroorlog” in Limburg.¹⁶⁶

1.2.2 “Een kleine burgeroorlog”

Met de aanstelling van Jef Lysens als provinciegouverneur en Theo Brouns – de rechterhand van Gerard Romsée – als gowwleider, heeft de VNV. aan het begin van de bezetting een vaste voet aan grond in Limburg. Aanvankelijk blijft de situatie in de provincie kalm ten aanzien van de rest van het land. De grootste problemen in deze rurale omgeving zijn de vele roofovervallen op landbouwers en de bloeiende verboden smokkel van voedsel. De tramlijn tussen Luik en

¹⁶⁴ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 95-97.

¹⁶⁵ *Op. cit.*

¹⁶⁶ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, Kapellen, Nederlandsche Boekhandel, 1984, p. 150.

Tongeren wordt al snel de ‘smokkeltram’ gedoopt.¹⁶⁷ Met de *Sonnenwende*-actie in de nasleep van de inval in Rusland, en de invoering van de verplichte tewerkstelling in Duitsland wordt de sfeer in Limburg al snel grimmiger.¹⁶⁸ Daar komt nog bij dat vanaf eind 1941 Limburg een influx kent van Russische krijgsgevangenen die in de Limburgse koolmijnen tewerk worden gesteld. De barakken waarin de krijgsgevangenen worden ondergebracht zijn pover, maar de bewaking is miniem, waardoor vele gevangenen kunnen ontsnappen. Ofwel doen zij een beroep op de liefdadigheid van de lokale bevolking en verstoppen ze zich, ofwel sluiten zij zich aan bij het communistisch verzet.¹⁶⁹

Dat de sfeer alsmaar grimmiger wordt ondervindt oorlogsburgemeester Rik Hanssen van Tongeren aan den lijve: hij ontsnapt op 9 december 1942 op het nippertje aan een aanslag.¹⁷⁰ Het is in die periode ook dat het zwaartepunt van het communistisch verzet verschuift naar Tongeren. Later wordt Tongeren het bolwerk van het Partizanenleger.¹⁷¹ Vanaf het voorjaar van 1943 wordt Limburg overspoeld door aanslagen uitgevoerd door de weerstand.

In feite doen er zich tijdens de bezetting in Limburg twee grote golven van aanslagen voor. De eerste begint eind mei 1943 en eindigt op het einde van november in datzelfde jaar. Er vinden maar liefst 30 aanslagen plaats, waarbij 19 mensen de dood vinden en 14 mensen gewond raken. Daarnaast zijn er nog een heleboel overvallen.¹⁷² Ondanks het oplopende dodentol en het escalerende geweld, blijven de parketten van Hasselt en Tongeren vrij passief, wat natuurlijk niet in goede aarde valt bij de VNV leden. Ook de Duitse ordediensten slagen er niet in om hen voldoende bescherming te bieden.¹⁷³

Tussen november 1943 en april 1944 ontstaat er een nieuwe *modus vivendi* tussen het Belgisch gerecht en de Duitse autoriteiten, en keert de (relatieve) rust weer terug in Limburg. Dit is vooral te danken aan het feit dat zowel de Belgische als Duitse ordediensten uiteindelijk hebben ingezien dat de situatie in Limburg niet kan genegeerd worden.¹⁷⁴ In januari volgen er massale arrestaties van leden van de weerstand, vooral van het Partizanenleger, die verzwakt achterblijven. De

¹⁶⁷ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 27-29.

¹⁶⁸ M. Rutten, *Oorlog 40-45 in Zuid-Oost Limburg*, Koressem, Uitgeverij JoChriLy/Falize, p. 256.

¹⁶⁹ W. Van Geet, *De Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting*, p. 81.

¹⁷⁰ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 29.

¹⁷¹ *Op. cit.*

¹⁷² *Ibidem*, p. 51.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 60.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 96-97.

beruchte Max Günther en Emiel van Thielen hebben hier een cruciale rol bij gespeeld.¹⁷⁵ De nieuwgevonden ‘vrede’ duurt echter niet lang: in april 1944 wordt de *modus vivendi* al opgeheven: voornamelijk omdat het Duits gerecht de Belgische justitie wantrouwt. Vanaf dan verklaart de Duitse *Kriegsgerichte* dat enkel zij nog bevoegd zijn inzake onwettig wapenbezit. Het Belgisch gerecht reageert hierop door te stellen dat zij zichzelf onbevoegd zien om nog langer zaken omtrent wapens te vervolgen. In feite zullen zij dus volkomen passief blijven bij het bestrijden van de gewapende weerstand. Het geweld flakkert weer langs beide kant op, maar dit keer wil de *Militärverwaltung* een voorbeeld stellen: op 11 april 1944 worden in een klap 24 Limburgse partizanen geliquideerd. In plaats van de weerstand echter af te schrikken, zorgen zij er voor dat de situatie verder escaleert.¹⁷⁶ Vanaf april 1944 is er sprake van een tweede golf van aanslagen, die in de zomermaanden van 1944 uiteindelijk zal leiden tot volledige wetteloosheid, met willekeurige aanslagen, persoonlijke afrekeningen, *razzia*'s, overvallen, en geweldplegingen van zowel ‘wit’ als ‘zwart’, die nog het meest lijkt op een “kleine burgeroorlog”.¹⁷⁷

¹⁷⁵ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 89.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 111-112.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 150-157.

2. Definitie

2.1 Artikel 121bis SWB

Het officiële wetsartikel i.v.m. denunciatie, oftewel, artikel 121bis van het Belgisch strafwetboek, stelt dat verklikking gelijk staat aan het “wetens blootstellen van mensen omwille van een echt of ingebeeld feit, aan onderzoek, vervolging of repressie door de vijand”.¹⁷⁸ Dit artikel is nog op 17 december 1942 gewijzigd door de Belgische regering Pierlot in Londen: oorspronkelijk luidt het artikel dat verklikking het “kwaadwillig blootstellen van mensen omwille van een echt of ingebeeld feit aan onderzoek, vervolging of repressie door de vijand” is.¹⁷⁹ Enerzijds komen door deze wijziging een groter aantal mensen in aanmerking voor de naoorlogse repressie. Het kunnen aantonen van een zekere mate van boosaardige intentionaliteit is voor verklikkingen die zich na deze datum voordoen immers overbodig geworden. Nu kan men al veroordeeld worden indien het gerecht kan bewijzen dat men op het moment van aangifte zich bewust is van de eventuele consequenties, ongeacht de redenen die deze beslissing motiveren. Dit heeft vooral verstrekkende gevolgen voor diegenen die onder dwang hun medeburgers hebben verklikt, ook al hebben zij op dat moment geen kwade bedoelingen. Met de vervanging van “kwaadwillig” door “wetens” maakt de Belgische regering met andere woorden niet langer een onderscheid tussen vrijwillig gegeven inlichtingen en informatie verkregen na marteling of dreiging. Volgens Huyse en Dhondt was de repressie zelfs uitermate streng voor weerstanders die na urenlange mishandeling of bedreiging hun strijdmakkers verklikten.¹⁸⁰ Anderzijds blijft het nog altijd zeer moeilijk om een aanklacht van verklikking te staven zonder de aanwezigheid van schriftelijke bewijzen. Bovendien is dit artikel voor verschillende interpretaties vatbaar.¹⁸¹ Wanneer weet men of de vervolging of repressie door de vijand, waarvan men het slachtoffer is geweest, ook terug te koppelen is aan één bepaalde aangifte? En wat met de verklikkingen door Belgische gezagsdragers in het kader van hun administratieve functie? Waar ligt de grens tussen administratieve gehoorzaamheid en zuivere denunciatie?

¹⁷⁸ J. Gilissen, *Etude statistique de la répression de l'incivisme*, p. 93-95.

¹⁷⁹ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 198.

¹⁸⁰ L. Huyse en S. Dhondt, *Omerwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, p. 205.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 204.

Ook de krijgsauditoren die belast waren met het onderzoek naar verklikking hadden het na de oorlog moeilijk om deze grens af te bakenen, en nog moeilijker om de aantijgingen van pure verklikking aan het adres van deze gezagsdragers – in het bijzonder de oorlogsburgemeesters - hard te maken. Vele van hen zijn dan ook niet veroordeeld op basis van artikel 121bis van het strafwetboek, maar op basis van artikel 118bis SWB:¹⁸² politieke collaboratie, oftewel “het dienen van de politieke plannen van de vijand, het deelnemen aan de vervorming door de vijand van wettelijke instellingen, het aan het wankelen brengen van de trouw van de burgers jegens de koning en de staat en het voeren van propaganda gericht tegen de weerstand”.¹⁸³ Vanuit strafrechtelijk oogpunt zijn deze twee vormen van collaboratie zeker verschillend, maar in de praktijk zien we dat het onderscheid niet altijd even duidelijk is, zeker niet wanneer “het dienen van de politieke plannen van de vijand” het doorgeven van mogelijk gevoelige en persoonlijke informatie over Belgische burgers aan de Duitse overheden inhoudt. Nico Wouters stelt in zijn werk *Oorlogsburgemeesters* dat in deze context het begrip ‘verklikking’ weinig nut heeft en is van mening dat het beter is te spreken over de term ‘informatiebeheer’.¹⁸⁴ ‘Informatiebeheer’ definieert hij als “het probleem van het doorgeven van bezwarende persoonsinformatie over Belgische inwoners door Belgische diensten of gezagsdragers aan Duitse diensten”.¹⁸⁵ In het volgende hoofdstuk ‘Context’ zal ik hier meer over uitweiden.

Een van de meest karakteriserende aspecten van de definitie van denunciatie zoals het is omschreven in artikel 121bis van het Belgische strafwetboek, is het feit dat de daad van verklikken wordt bepaald door de consequenties die het al dan niet heeft gehad. Het ene kan niet bestaan zonder het andere. Het strafartikel stelt verklikking immers gelijk aan het “blootstellen van mensen aan repressie door de vijand”, niet aan een “vorm van communicatie tussen het individu en het staatsgezag”, die *mogelijk* gevolgen kan hebben. Het is net zoals de spreekwoordelijke boom in het bos: als er niemand is om hem te horen vallen, maakt zijn val dan nog wel enig geluid? Is een verklikking nog langer een verklikking als er geen gevolg aan wordt gegeven en dus geen impact heeft? Het is een element dat volledig ontbreekt bij de omschrijving van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick, maar ons wel stof geeft tot nadenken. Gellately en Fitzpatrick lijken meer de nadruk te leggen bij de intentie van de verklikker en de inhoud van zijn aangifte. Deze geeft volgens hen immers het normoverschrijdend gedrag aan teneinde de ‘dader’ gestraft te zien. In dat opzicht is aanwezigheid van eventuele consequenties voor hen van geen

¹⁸² N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, p. 306-307.

¹⁸³ L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, p. 195.

¹⁸⁴ N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters. Lokaal bestuur en collaboratie in België*, p. 304.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 307.

belang om een daad van aangifte als verklikking te definiëren. Het is de intentie, de inhoud en de ruimere draagwijdte in de maatschappij die telt.

De reden waarom in artikel 121bis wel het zwaartepunt ligt bij de consequenties van de denunciatie is omdat deze vanuit strafrechtelijk oogpunt natuurlijk makkelijker vast te stellen zijn dan slechts een handvol geruchten waarin beweerd wordt dat persoon X de *intentie* had persoon Y te verraden. Een officieel onderzoek naar een bepaald individu, huiszoekingen, verwondingen, gevangenisverblijven, deportaties... Dit zijn allemaal heldere, waarneembare feiten, en ze kunnen bovendien gekwalificeerd worden: de straf van de veroordeelde verklikkers hangt dan ook af van de gevolgen die het slachtoffer heeft moeten ondervinden.¹⁸⁶ Hoewel artikel 121bis tijdens de repressie zijn nut heeft bewezen, is deze omschrijving nauwelijks geschikt voor de historische analyse van de praktijk van het verklikken tijdens de bezetting. De invloed die verklikking heeft op de samenleving, reikte volgens mij verder dan enkel de rechtstreekse nasleep voor de slachtoffers. Mocht men verklikking enkel definiëren aan de hand van de directe gevolgen die het heeft voor specifieke individuen, dan zou het onderzoek naar de bredere betekenis van denunciatie in een samenleving onmogelijk worden. Vanuit historisch standpunt moet een verklikking niet noodzakelijk een effect hebben eer we kunnen vaststellen dat het zich werkelijk heeft voorgedaan. En ook verklikkingen die geen gevolgen hebben gehad, kunnen bijdragen tot het gezochte totaalbeeld van de praxis van verklikken.

2.2 Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick: een passende definitie?

Laten we eerste nog even terugkijken naar die definitie van Gellately en Fitzpatrick uit 1996, in de introductie van de samengestelde uitgave *The practice of denunciation in Modern European History*:

*"[...] denunciations may be defined as spontaneous communications from individual citizens to the state (or to another authority such as the church) containing accusations of wrongdoing by other citizens or officials and implicitly or explicitly calling for punishment."*¹⁸⁷

Volgens Gellately en Fitzpatrick kan verklikking dus het best gedefinieerd worden als een spontane vorm van communicatie tussen individuele burgers en de staat (of gericht naar een

¹⁸⁶ L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*, p. 204.

¹⁸⁷ R. Gellately en S. Fitzpatrick, "Introduction to the practices of denunciation in Modern European History", p. 747.

andere publieke autoriteit), waarbij onwettig of normenschendend gedrag van andere individuele burgers wordt aangegeven, en er dus ook impliciet of expliciet gevraagd wordt naar bestraffing van dit gedrag door de aangever. Als we echter naar de bronnen gaan kijken, kunnen we enkele componenten van deze omschrijving al vrij snel in vraag stellen:

Het loopt al mis bij het eerste gedeelte van de definitie: verklikking zou een *spontane* vorm van communicatie zijn. Eerder hebben we al gezien dat Alexander Plato heeft opgemerkt dat niet alle denunciaties zich op een spontane of vrijwillige manier voordoen, zeker niet als zij zijn verkregen door middel van dreiging of marteling.¹⁸⁸ Ook enkele fragmenten uit de strafdossiers doen vermoeden dat verklikken niet altijd een vrijwillige actie is. Er zijn verschillende manieren om iemand te doen praten: Jaak V. bijvoorbeeld heeft zijn eigen onorthodoxe middelen om inlichtingen te bekomen, en deze zijn dreiging, kidnapping en geweld. In 1944 geeft hij aan een van zijn mannen, B., de opdracht om de gemeentesecretaris van Tongeren te ontvoeren en te mishandelen, ten einde dat deze de namen van enkele ‘witten’ en onderduikers zou vrijgeven.¹⁸⁹ Gemeentesecretaris Pierre B. vertelt over zijn arrestatie in 44:

“In voornoemde kazerne te Vilvoorde werd ik ongeveer 3 uur lang op onmenselijke wijze door mannen der Wacht Brigade onder leiding van vaandrig B. mishandeld, omdat ik weigerde een dozijn Witte Brigademannen en werkweigeraars mijnen gemeente aan te duiden.”¹⁹⁰

Zijn doktersattest liegt er bovendien niet om: schrammen over heel zijn lichaam, inwendige bloedingen, meerdere gebroken ribben en beenderen...¹⁹¹ Uiteindelijk slaagt de gemeentesecretaris erin om zijn mond te houden, maar passages zoals deze tonen aan dat bij het inwinnen van informatie geweld en dreiging niet geschuwd worden tijdens de bezetting. Het strafdossier van Jaak V. staat vol van dergelijke voorbeelden van terreur, en sommige anderen kunnen de marteling of dreigingen niet zo goed weerstaan als gemeentesecretaris Pierre B. Een zeer intrigerende, maar ingewikkelde zaak in het strafdossier van Jaak V. illustreert hoe door middel van geweld en dreiging hoe een heel netwerk van weerstanders wordt opgerold. Op 10 november 1943 begeven Georges W., René D. en Robert B. zich naar de weg die Beverst en Hoeselt met elkaar verbinden. De drie heren zijn lid van de weerstand en hebben de taak gekregen om twee Amerikaanse piloten op deze weg op te pikken en ze naar een het volgende

¹⁸⁸ A. Plato, “Denunziation in Systemwechsel. Verhaftete, Deportierte und Lagerhäftlinge in der SBZ um 1945”, p. 183.

¹⁸⁹ P.V. van verhoor Albert B., (2/8/1946), vonnis 1406/59.

¹⁹⁰ Brief van Pierre B., gemeentesecretaris, aan de Heer Krijgsauditeur van Tongeren, (6/11/1944), vonnis 1406/59.

¹⁹¹ Afschrift doktersrapport, (18/4/1944), vonnis 1406/59.

schuiladres te brengen. In plaats van de Amerikaanse piloten wacht hen echter een Duitse hinderlaag. Ze worden alle drie gearresteerd en weggevoerd naar de *Feldkommandatur* te Hasselt, waar zij bijna twee weken lang onophoudelijk worden ondervraagd.¹⁹²

Enkele dagen later, op 24 november 1943 om precies te zijn, vinden er massale arrestaties plaats in Beverst, Bilzen, Hoeselt en Tongeren.¹⁹³ Onder de personen die zijn aangehouden bevindt zich ook Emma W., de zus van Georges W. Ook zij wordt naar de *Feldkommandatur* naar Hasselt gebracht en wordt ook bijna twee weken lang onophoudelijk ondervraagd. Aanvankelijk weigert zij iets van de aantijgingen te bekennen: maar op de tweede dag van haar aanhouding ondervragen de Duitsers haar in het bijzijn van een andere verdachte, namelijk Hugo S. Tijdens haar verhoor wordt Hugo S. zorgvuldig bewerkt door de ondervragers. Emma houdt het niet langer uit en zegt dat Hugo S. helemaal niets te maken heeft met de affaire van de Amerikaanse piloten (die op dat moment nog altijd niet gevonden zijn door de Duitsers):

‘J’ai alors dit aux Allemands qu’ils devaient cesser de battre Hugo S. et qu’il ne savait rien des aviateurs et que parlerais. J’ai alors dit que j’ étai mis au courant des aviateurs par un certain ‘Gérard’ de Bilzen, Spurk.’¹⁹⁴

De Duitse ordediensten nemen haar ogenblikkelijk mee naar deze ‘Gérard’. Wanneer ze hem vinden stellen ze hem vragen over de Amerikaanse piloten. Hij ontkent hier iets van af te weten en beweert Emma nooit te hebben ontmoet:

“Gedurende deze ondervraging werd ik gedurig geslagen. Verder zegde ik steeds dat ik niets wist. [...] Ik werd dan verder geslagen tot dat ik buiten kennis was.”¹⁹⁵

Uiteindelijk geeft Gérard toe dat hij op de hoogte is van *een* schuilplaats voor Engelse piloten, in een huisje bij het Albertkanaal. Hij brengt Emma en de Duitse ondervragers erheen, maar het huis is leeg. Hij beweert dan bij hoog en laag dat hij van de zaak verder niets meer afweet. De Duitsers laten hem gaan bij gebrek aan bewijzen, en nemen Emma terug mee naar de

¹⁹² P.V. verhoor van Emma, W., Elisabeth S., Gérard L., Elisabeth S., Herman S., Lambert W., en Louis B., (17/7/1945), vonnis 1406/59.

¹⁹³ P.V. verhoor van Emma, W., Elisabeth S., Gérard L., Elisabeth S., Herman S., Lambert W., en Louis B., (17/7/1945), vonnis 1406/59.

¹⁹⁴ P.V. verhoor van Emma, W., Elisabeth S., Gérard L., Elisabeth S., Herman S., Lambert W., en Louis B., (17/7/1945), vonnis 1406/59.

¹⁹⁵ P.V. verhoor van Emma, W., Elisabeth S., Gérard L., Elisabeth S., Herman S., Lambert W., en Louis B., (17/7/1945), vonnis 1406/59.

Feldkommandatur te Hasselt. In die maand wordt een uitgebreid netwerk aan weerstanders opgerold, waarbij Duitse ondervragers het brute geweld niet schuwen. Naar alle waarschijnlijkheid zijn de eerste drie aangehouden bezweken onder de mishandelingen en de langdurige ondervragingen, en hebben de personen die op 24 november zijn aangehouden verklikt. Wie echter Georges W., René B. en Robert B. heeft verklikt en de bal aan het rollen heeft gebracht, blijft vooralsnog een mysterie...

Deze dwang om informatie te geven kan echter ook op een niet-gewelddadig, meer subtiel manier opgelegd worden. Neem bijvoorbeeld Anna P., een meisje dat op jonge leeftijd samen met haar familie is verhuisd van het zuiden van Duitsland naar België. Voor het begin van de oorlog wordt zij ingeschakeld door de Belgische luitenant Kinet om inlichtingen te verzamelen over de Duitse gasten in het hotel Cosmopolite, waarin Anna als een barmeisje werkt. Bij het uitbreken van de oorlog komt ze echter in de problemen door haar contacten met luitenant Kinet en probeert daarom alle verdenkingen van zich af te gooien door zich vrijwillig op te geven om te werken in Duitsland, hetgeen zij tot 1942 zal doen. Haar verleden laat haar echter niet los en in 1942 wordt zij in Duitsland gearresteerd en naar het concentratiekamp Dachau gestuurd, waar zij opnieuw wordt ondervraagd over haar relatie met luitenant Kinet. Door een gebrek aan bewijzen, en door het feit dat zij ernstig ziek is na een operatie waarbij haar appendix is verwijderd, wordt zij in vrijheid gesteld. Niet vooraleer echter, haar ondervragers haar – in ruil voor haar vrijheid – een contract onder de neus duwen dat stipuleert dat zij zich gedurende de rest van de oorlogstijd zal moeten blijven inspannen voor de Duitse diensten.¹⁹⁶ Dit contract houdt in dat zij zal moeten werken in een Duitse instelling, onder de voogd van de Duitse legerleiding en al het nodige zal moeten doen om de Duitse zaak te helpen, waaronder: het meedelen van belangrijke informatie. Ze ondertekent het contract, wordt onmiddellijk uit Dachau vrijgelaten en keert terug naar België. In 1943 wordt ze nog eens gearresteerd en ondervraagd omwille van haar betrekkingen met luitenant Kinet. Ze ontkent alles en krijgt weer een contract voorgeschoteld waarin zij haar trouw aan de Duitse autoriteiten moet herbevestigen:

“Dienvolgens heb ik moeten ondertekenen dat ik de Duitse anhängigkeit aannam en dat ik voor de duur van de oorlog voor de Duitsers zou blijven werken.”¹⁹⁷

In het volgende deel van de definitie van Gellately en Fitzpatrick, stellen zij dat verklikking bestaat uit informatie die op rechtstreekse wijze van de individuele burger naar de autoriteiten (

¹⁹⁶ P.V. verhoor van Anna P., (17/9/1945), vonnis 1628.

¹⁹⁷ P.V. verhoor van Anna P., (17/9/1945), vonnis 1628.

de staat, de Kerk) wordt gecommuniceerd. In hun omschrijving maken zij geen melding van tussenpersonen, intermediaire niveaus of netwerken. Uit de strafdossiers komt toch een lichtjes gewijzigd beeld naar voor: we mogen natuurlijk ook niet vergeten dat de definitie van Gellately en Fitzpatrick is gecreëerd met het oog op de studie naar totalitaire samenlevingen, en niet naar de gebieden die door zo'n totalitaire staat voor lange tijd zijn bezet. In een dictatoriale staat zoals het Derde Rijk is er maar één staatsapparaat, één administratie, omkaderd door één duidelijk wettenstelsel. Toegegeven, de vele instituties die het *Reich* telt bekampen elkaar om macht en invloed, maar voor de Duitse bevolking zijn zij nog altijd de vertegenwoordigers van één enkel staatsgezag, het naziregime. De situatie in de bezette gebieden is veel gecompliceerder: hier verkrijgen we een bizarre situatie waarbij zowel een Duits als een Belgisch bestuur met elkaar verenigd moeten worden. Er is een Belgische en Duitse administratie, Duitse verordeningen die in strijd zijn met de Belgische wetgeving, en verschillende Belgische en Duitse autoriteiten die instaan voor de ordehandhaving. Daar komt nog bij dat België bestuurd wordt door een *Militärverwaltung*, waardoor de grenzen tussen de bevoegdheden van het Duitse en het Belgische gezag voortdurend onderhevig zijn aan discussie. Voor een gewone burger is het met andere woorden niet simpel om zo maar even een aangifte te doen bij de Duitse overheden, omdat de mogelijkheden tot direct contact niet zo voor de hand liggend zijn. Bovendien heeft men bij verklikking de keuze tussen het Duitse of Belgische gerecht. Als men wetovertreders wenst aan te geven, waarom dan niet bij de Belgische lokale politie of de Rijkswacht? Eens te meer wordt duidelijk dat de definiëring van verklikking sterk afhangt van de context waarin het zich voordoet. In het volgende hoofdstuk 'Context' – en in de hoofdstukken daarna - zal ik met behulp van de strafdossiers aantonen dat 'gewone burgers' tijdens de bezetting veelal tussenpersonen inschakelen om hun aangifte tot bij de Duitse overheden te krijgen.

Het volgende aspect van de definiëring van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick handelt over de inhoud van de denunciaties: beschuldigingen aan het adres van personen die bepaalde wetten of normen overtreden hebben. Dit element geldt ook in de bezette gebieden, alleen wordt deze opnieuw bemoeilijkt door de introductie van een lijst aan nieuwe Duitse verordeningen en geboden, die bovendien gedurende de bezetting onderhevig zijn aan verandering. In het uitgebreide fragment hierboven hebben we kunnen zien dat een aantal leden van de weerstand Amerikaanse piloten een helpen, maar de verdachten die op 24 november worden gearresteerd, geven ook toe dat zij ontsnapte Russische krijgsgevangenen voorzien van onderdak en kleding.¹⁹⁸ De verordening die het verbiedt om dit toen, is pas in werking getreden op 22 juni 1941, bij de

¹⁹⁸ P.V. verhoor van Emma, W., Elisabeth S., Gérard L., Elisabeth S., Herman S., Lambert W., en Louis B., (17/7/1945), vonnis 1406/59.

aanvang operatie Barbarossa, de dag dat eensklaps alle communisten (en later ook de Russische krijgsgevangenen die massaal te werk worden gesteld in de Limburgse koolmijnen) die zich in de bezette gebieden bevinden ook vijanden van het *Reich* worden. De inhoud van denunciaties zijn dus logischerwijze afhankelijk van het dominante wettelijke kader, en in dit geval betekent dit dat, om de aandacht van de Duitse ordediensten te trekken, men moet beschikken over de juiste soort informatie.

Op een dag in juni 1942 kruist een zekere George V., het pad met de gebroeders Pierre en Mathieu B, in Maasmechelen. Georges, die met de fiets is en zijn uniform van de Zwarte Brigade aanheeft, rijdt de twee broers, die op weg zijn naar hun werk in de koolmijnen, bijna omver, waarna deze hem uitmaken voor “vuile zwartlap” en wat meer.¹⁹⁹ Er ontstaat een schermutseling en Georges steekt een van de twee broers – al dan niet per ongeluk - in zijn hand met een mes, waarna Georges vertrekt. De dag erna fietst hij voorbij het huis van de familie B. en verschrikt zich wanneer hij de twee broers en hun moeder buiten ziet staan; hij rijdt in op een hoopje stenen voor het huis en valt. Één van de broers B., met name Pierre, loopt vervolgens op hem af en begint hem in elkaar te slaan. Georges slaagt erin weg te vluchten en verwittigt zijn broer, Albert, die onmiddellijk naar de burgemeester belt met de vraag om de Feldgendarmarie te verwittigen. Gemeentesecretaris Hubert E. is erbij wanneer hij het telefoontje pleegt:

‘Ik herinner mij dat Albert V. tijdens de bezetting in mijn bureel op het gemeentehuis is komen telefoneren naar den burgemeester Lambrechts van Eisdien hem vragende dat hij de Feldgendarmarie zou doen komen in Opgrimbie teneinde de gebroeders B. aan te houden. Volgens hij zegde zouden deze laatsten zijn broer Georges, die N.S.K.K. was, half hebben doodgeslagen.’²⁰⁰

Het opmerkelijke aan dit verhaal, is het feit dat de *Feldgendarmarie* aanvankelijk weinig interesse toont voor eenvoudige schermutseling tussen een paar heethoofden. Dit is immers meer iets voor de Belgische Rijkswacht. Het is dan dat Georges zich persoonlijk naar de *Feldgendarmarie* begeeft (als lid van de Zwarte Brigade is hij daar waarschijnlijk geen vreemde) en zijn aangifte aanpast: hij beschuldigt Pierre B. er niet langer van hem in elkaar te hebben geslagen, maar hij beweert nu dat Pierre én zijn broer Mathieu beiden lid zijn van de Weerstand (wat niet onwaar is),²⁰¹ hetgeen de

¹⁹⁹ P.V. verhoor van Georges V., (12/10/45), vonnis 8370.

²⁰⁰ P.V. verhoor van Hubert E., (15/9/45), vonnis 8370.

²⁰¹ P.V. verhoor van Georges V., (12/10/45), vonnis 8370.

Duitse autoriteiten natuurlijk wel aanbelangt. Pierre en Mathieu worden vervolgens door de Duitse krijgsraad veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf.²⁰²

Hoewel Gellately en Fitzpatrick in hun definitie geen belang hechten aan de vorm – schriftelijk of mondeling - waarin verklikkingen zich voordoen, zou ik hier toch even bij willen stilstaan. In het historisch onderzoek naar verklikking dat tot nu toe is gevoerd eisen verklikkerbrieven de meeste aandacht voor zich op, maar gevoelige informatie kan ook via alternatieve media worden doorgegeven. Een van de voordelen van de strafdossiers is het feit dat tevens deze vormen van denunciatie kunnen bestudeerd worden. Een aangifte kan namelijk ook mondeling gebeuren, en dit kan zich direct tussen twee personen afspelen, of met de hulp van tussenpersonen, of zelfs via een medium op afstand; de telefoon. Wat mij net opviel tijdens mijn analyse van de strafdossier is de afwezigheid van verklikkerbrieven uit de periode van de bezetting. In de meeste gevallen van verklikking tijdens de oorlog, begeeft men zich fysiek naar een contactpersoon, het kantoor van de Rijkswacht, en in mindere mate naar de burelen van de Feldgendarmarie te Tongeren of die van de Feldkommandatur te Hasselt, ofwel neemt men telefonisch contact op met hierboven vermelde instanties. Het enige dossier waarin ik aanwijzingen van een schriftelijke aanklacht heb gevonden is bij de strafdossiers van Regina en Irma V., beide behorende tot de familie V. Het slachtoffer, Joseph P. getuigt over de huiszoeking die de *Feldgendarmarie* bij hem heeft verricht teneinde er wapens te ontdekken. Tijdens deze huiszoeking verklaren de twee heren van de *Feldgendarmarie* dat zij een brief hebben gekregen van de familie V., de burelen van Joseph P., waarin zou staan dat Joseph P.

“aan deze familie een stuk grond onrechtvaardig had afgenomen, dat [hij] in het bezit was van een revolver en Engelse kentekens droeg en zo meer”²⁰³

Merk ook hier op dat, naast de waarschijnlijke oprechte motivering achter deze aangifte (het stelen van land) de familie V. vermeldt dat Joseph P. in het bezit zou zijn van een wapen (een ernstig vergrijp) en dat hij Engelsgezind zou zijn, onderwerpen waarvan men zeker kan zijn dat deze tenminste nader onderzocht zullen worden door de Duitse autoriteiten. De verklikkerbrief zelf was niet opgenomen in het strafdossier.

De brieven met daarin aangiftes van wetovertredend gedrag die ik in de strafdossiers heb gevonden dateren van na de bezetting, zijn gericht naar de Krijgsauditeur en handelen meestal

²⁰² P.V. verhoor van Pierre B., (14/9/1945), vonnis 8370.

²⁰³ P.V. van verhoor van Joseph P., (3/8/1945) , vonnis 8515.

over de beklaagde zelf.²⁰⁴ We mogen natuurlijk niet vergeten dat een groot aantal van de geopende repressiedossiers, en zeker deze i.v.m. verklikking, uiteindelijk het gevolg zijn van aangiftes van individuen die tijdens de bezetting net het slachtoffer van dergelijke praktijken zijn geweest. De studie van schriftelijke aangiften gericht naar de Veiligheid van de Staat of de Krijgsauditoren in de naoorlogse periode zou volgens mij dan ook een zeer boeiend thema zijn voor toekomstig onderzoek.

Mondelinge aangiftes hebben enkele voordelen op het schrijven van brieven, vooral in de woelige context van een bezetting: ten eerste is het bijna onmogelijk om de werkelijke bron van de verklikking terug te traceren. Een handtekening, adres of zelfs handschrift kunnen makkelijk aan een bepaalde persoon gekoppeld worden, maar naar de werkelijke herkomst van een orale boodschap is het meestal gissen, tenzij er voldoende getuigen aanwezig zijn die de mondelinge overdracht van de boodschap hebben kunnen vaststellen. En zelfs dan is het, zoals we eerder hebben gezien, nog altijd ontzettend moeilijk om de denunciaties daadwerkelijk te bewijzen, zeker ten aanzien van het gerecht. Gesproken woorden kan men terugnemen, geschreven woorden niet. Tot slot is een mondelinge overdracht vlugger, en in vele gevallen zelfs ‘efficiënter’. Hiermee bedoel ik het volgende: het is natuurlijk logisch dat een mondelinge mededeling zijn beoogde ontvanger sneller bereikt dan een brief dat doet. Maar niet alleen is een mondelinge overdracht sneller, het is ook efficiënter in die zin dat het meer kans heeft om het vooropgestelde doel te bereiken. Bij een orale boodschap – zowel bij direct contact als telefonisch - kan de ‘zender’ de reactie van de ‘ontvanger’ onmiddellijk zien of horen en inschatten, en kan dan eventueel ook zijn boodschap aanpassen. Bij een brief kan de ‘ontvanger’ de boodschap interpreteren en er gevolg aan geven zoals hij dat zelf wil, waardoor de bedoelde impact van de ‘zender’ niet meer in zijn eigen handen ligt en misschien zelfs verloren gaat.

Het vernoemde voorbeeld van de gebroeders V. illustreert dit mooi: de originele aanklacht handelt over slagen en verwondingen toegebracht door Pierre B. Wanneer de *Feldgendarmerie* ongeïnteresseerd reageert, gaat Georges over tot het aangeven van Pierre B. en Mathieu B. als weerstanders, om toch nog het beoogde doel – de bestraffing van de gebroeders B. – te bereiken.

Daarmee zijn we gekomen tot het laatste element van de definitie van Gellately en Fitzpatrick: de “call for punishment”. Gellately en Fitzpatrick beweren dat verklikkers bij een aangifte zowel

²⁰⁴ Dit is het geval in de strafdossiers van Albert V., Jean T., Willem, Regina en Irma V., en Simone J

impliciet als expliciet vragen om een bestraffing. Dit is niet noodzakelijk het geval. Indien de verklikking via dwang is verkregen, is de eis tot bestraffing noch impliciet, noch expliciet aanwezig, logischerwijze. Als de aangiftes spontaan gebeuren liggen de zaken anders. Tijdens de bezetting vindt de Duitse bezetter er namelijk geen doekjes om. Iedereen weet dat de Duitse repressie hard kan toeslaan en dit ook zeker zal doen als er bewijzen worden gevonden van verzet tegen het *Reich*.

We kunnen dit hoofdstuk besluiten door te stellen dat de definitie van Robert Gellately en Sheila Fitzpatrick uit 1996 een goede standaarddefinitie voor het fenomeen van verklikken is, maar dat het tegelijkertijd niet volledig toepasbaar is op de bezettingscontext in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de plaats daarvan kunnen we stellen dat verklikking, in een vorm van communicatie is, waarbij er een informatiestroom ontstaat tussen de burger en het uitheemse staatsapparaat, 'from the bottom up'. D.w.z.: het is de burger die de bezetter informatie verschaft, niet andersom. Deze informatiestroom kan spontaan tot stand komen, of kan door vertegenwoordigers van de staat zijn afgedwongen door middel van dreiging of marteling. Zoals we in het volgende hoofdstuk zullen zien, verplaatsen deze inlichtingen zich echter niet altijd rechtstreeks tussen de burger en de uitheemse staat, maar, maken meestal een omweg via tussenpersonen, op intermediair niveau. Deze kunnen tegelijkertijd optreden als ontvanger en zender van de denunciatie. De inhoud van verklikkingen handelt altijd over normenschendend en onwettig gedrag van andere burgers, en is dus afhankelijk van het dominante wettelijke kader. In de gebieden die tijdens de Tweede Wereldoorlog werden bezet door het Derde Rijk, betekende dit de verordeningen van het Reich.

3. Context

3.1 De mogelijke ‘ontvangers’ van denunciaties

Wanneer een Belgische burger tijdens de bezetting wenst over te gaan tot de verklikking van één van zijn medeburgers, heeft hij keuze uit een hele waslijst aan groeperingen en instanties die als ‘ontvangers’ kunnen optreden. Ik geef hier een overzicht van zowel de Duitse als de Belgische ordediensten, omdat deze laatste in principe ook konden fungeren als ontvangers van denunciaties door Belgische burgers.

3.1.1 De ordediensten en hulptroepen van de Duitse bezetter

Abwehr

De Abwehr is de inlichtingendienst van het Duitse leger. Hun voornaamste taak bestaat uit spionage en contraspionage, waarvoor zij geregeld gebruik maken van Belgische agenten die – meestal in ruil voor grof geld – zich inwerken bij een weerstandsorganisatie, om deze binnen de kortste keren te ontmaskeren. Zij geven hun inlichtingen door aan de Geheime Feldpolizei, de uitvoerende kracht van de Abwehr.²⁰⁵

Feldgendarmerie (FG)

De Feldgendarmerie behoort tot de Kommandostab en fungeert als militaire politie voor de Duitse soldaten in het bezette gebied. Maar gaandeweg gaan ze zich steeds meer bezighouden met het opsporen van Belgische arbeiders die geen gehoor geven aan de oproep om in Duitsland te gaan werken en het bestrijden van de zwarte markt. Wanneer in de zomer van 1941 oorlog uitbreekt met Rusland, sluit het Reich zoveel mogelijk troepen naar het oostfront, waaronder leden van de Feldgendarmerie. Om de gelederen van de FG aan te vullen wordt er een beroep

²⁰⁵ M. Van den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 156-159.

gedaan op collaborateurs. Deze komen bekend te staan als 'Hilfsgendarmerie'.²⁰⁶ Uit de strafdossiers blijkt dat de Feldgendarmerie de meest bekende Duitse ordedienst is in de lokale gemeenschappen. Ze zijn het makkelijkst te bereiken, met hun bronzen borstplaat duidelijk herkenbaar in het straatbeeld, en bij een verklikking zijn zij de ordedienst die men het eerst en het vaakst zal waarschuwen. In Tongeren bevindt er zich tijdens de bezetting een bureel van de Feldgendarmerie.

Geheime Feldpolizei (GFG)

De Geheime Feldpolizei legt ook verantwoording af aan de Kommandostab, maar zij houdt zich bezig met de jacht op die individuen die een aanslag hebben gepleegd op leden van het Duitse leger, en arresteert iedereen die als een bedreiging voor de 'Ordnung und Ruhe' wordt beschouwd. Dit kunnen zijn: weerstanders, communisten, vrijmetselaars, joden en de personen die hen helpen. De GFP steunt vooral op informatie die het verkrijgt van de Abwehr.²⁰⁷

Sicherheitspolizei en Sicherheitsdienst (Sipo-SD)

Wanneer bij de aanvang van de bezetting van België de Militärverwaltung wordt geïnstalleerd, is het de bedoeling dat deze in de toekomst zelf zal instaan voor de politionele ordehandhaving. Al snel blijkt echter dat de FG, GFP en de Abwehr niet voldoende zijn om de 'Ordnung und Ruhe' in België te garanderen. De SS grijpt deze kans met beide handen aan en introduceert vervolgens haar eigen politiediensten in het bezette gebied. De eerste Sipo-SD Dienststelle wordt al in juli 1940 opgericht in Brussel. Technisch gezien ressorteren zij onder het militaire bestuur, maar naarmate de bezetting vordert en het verzet hand over hand toeneemt, treedt de Sipo-SD steeds onafhankelijker én gewelddadiger op. Vooral de Gestapo, de Geheime Staatspolizei (een onderdeel van de Sipo) krijgt hierin een zeer beruchte reputatie. Sipo-SD houdt zich in grote mate bezig met de vervolging van communisten, vrijmetselaars, vreemdelingen en joden.²⁰⁸ In de strafdossiers die ik heb onderzocht heb ik geen enkele verwijzing naar de Jodenvervolging gesignaleerd. Dit heeft tot gevolg dat ik de jacht op joden en het belang van verklikking daarin, in deze masterproef buiten beschouwing laat.

²⁰⁶ M. Van den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 156-159.

²⁰⁷ *Op. cit.*

²⁰⁸ *Ibidem*, p. 159-163.

Collaborerende paramilitaire milities

Paramilitaire milities maakten al voor de oorlog deel uit van de politieke cultuur van het VNV en Rex. Hun voortbestaan werd echter bemoeilijkt door de wet op de private milities van 29 juli 1934, die wilde voorkomen dat dergelijke milities de taken van de reguliere politie zou overnemen. De belangrijkste paramilitaire ordetroepen met een sterke band met ofwel het VNV ofwel Rex zijn de Dietse Militie-Zwarte Brigade, de Vlaamse Fabriekswacht en de Formations de Combat.²⁰⁹ Collaborerende paramilitaire milities die op verzoek van de Duitse bezetter zijn opgericht, zijn de Vlaamse Wacht (VW) en de Garde Wallon (GW), die evenwel ook de steun kregen van de collaborerende partijen.²¹⁰

3.1.2 De Belgische ordediensten

Belgische Rijkswacht

Wanneer de Militärverwaltung overgaat tot de installatie van eigen Duitse ordediensten, rijst natuurlijk de vraag welke rol de Belgische ordehandhaving zal toebedeeld krijgen in het nieuwe staatsbestel?

Net zoals alle andere ambtsdragers worden de agenten van de Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting te handelen volgens de regels die uiteengezet zijn in het Burgerlijk Mobilisatieboekje: de plichten van het ambt moeten nauwgezet en trouw uitgevoerd worden, en dit zonder de bezettende macht te hinderen.²¹¹ Samenwerking met de vijand wordt dus aangemoedigd, maar tegelijkertijd mogen de Rijkswachters natuurlijk ook niet ingaan tegen de Belgische wetgeving.²¹² Om de daaropvolgende verwarring te bestrijden komt er in 1941 een beleidsnota van kolonel Dethise: Rijkswachters mogen onder geen beding acties uitvoeren die in strijd zijn met Belgische wetten, en bij verzoek om medewerking met de Duitse ordediensten moet men onmiddellijk de

²⁰⁹ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 161.

²¹⁰ N. Wouters, *De Führerstaat*, p. 161.

²¹¹ W. De Geet, *De Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting*, p. 68.

²¹² B. Majerus en X. Rousseaux, "The World Wars and their Impact on the Belgian Police Systems", in: C. Fijnaut (ed.), *The impact of World War II on Policing in North-West Europe*, Leuven, Leuven University Press, 2004, p. 67.

Procureur des Konings en de plaatselijke commandant vragen om een advies. De Feldgendarmerie mag zich in principe niet bemoeien met Rijkswachtaangelegenheden.²¹³ De samenwerking tussen Rijkswacht en Feldgendarmerie loopt vooral scheef in de provincie Limburg.²¹⁴

Dat de relatie tussen de Feldgendarmerie en de Rijkswacht in Limburg wat stroever verlopen, illustreert dit incident uit het strafdossier van Jaak V.: op 21 januari 1942 deelt Jaak V. samen met enkele van zijn makkers propagandastrooibriefjes uit in Tongeren. Enkele van deze makkers zijn toevallig ook rijkswachters, die evenwel niet in uniform zijn. Agenten R. en T. van de Rijkswacht – in dienst en in uniform – komen hen tegen en vertellen dat het verboden is voor Rijkswachters om zich bezig te houden met politiek. Agent T. en R. nemen de strooibriefjes af en verklaren dat de mannen mogen meekomen naar het bureau. Op weg naar het politiebureau slaat Jaak V. agent T. in de buikstreek, waarop deze de strooibriefjes die hij eerst heeft afgenomen laat vallen. Wanneer agent T. en agent R. ook Jaak V. willen meenemen naar het politiekantoor, roepen hij en de rest van de groep de hulp in van Duitse soldaten die op dat moment in de buurt zijn. Later worden agenten T. en R. door de Feldgendarmerie op het matje geroepen en delen ze hen mee dat de strooibriefjes mogen blijven liggen omdat het Duitse propaganda is. Hun oversten geven agenten R. en T. echter de raad bewijsmateriaal tegen Jaak V. en zijn makkers te blijven verzamelen, “zonder zich het telefoneren van de Feldgendarmerie aan te trekken”.²¹⁵ Ook de collaborerende rol van burgemeester Henri Hanssen wordt hier eens te meer benadrukt: agenten R. en T. hebben namelijk verantwoording moeten afleggen voor hun acties bij de burgemeester:

“De burgemeester Henri Hanssen dreigde het politiepersoneel van de oude gedachte, mondeling en ook schriftelijk omdat zij niet optraden tegen de personen die anti-duitsche propaganda maakten, terwijl hij zijn lievelingskinderen maakte van diegenen, onder de politiebedienden, die hem hielpen het nationaal-socialisme te verspreiden.”²¹⁶

Uit deze passage blijkt ook dat de relatie tussen de Rijkswacht en de collaborerende partijen niet goed verliep. Dit had vooral te maken met het feit dat de Belgische ordediensten en het Belgisch gerecht nogal passief bleven ten opzichte van het toenemend geweld tegen collaborateurs vanaf 1942.²¹⁷

²¹³ W. De Geet, *De Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting*, p. 74-75.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 67.

²¹⁵ P.V. van verklaring agent Henri V., (26/8/1945), vonnis 1406/59.

²¹⁶ P.V. van verklaring agent Henri V., (26/8/1945), vonnis 1406/59.

²¹⁷ J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 60.

Andere mogelijke ontvangers zijn de gemeentelijke politie en zoals we zullen zien, de burgemeester.

3.2 Het intermediaire niveau: burgemeesters en tussenpersonen

In het overzicht van de wetenschappelijke literatuur hebben we al opgemerkt dat, in totalitaire regimes, het verkrijgen en beheren van informatie van cruciaal belang is voor de succesvolle controle en repressie van de bevolking. We hebben ook gezien dat het noodzakelijk is dat de bevolking een zekere mate van bereidwilligheid tot medewerking aan de dag legt, door de vertegenwoordigers van de staat te voorzien van broodnodige informatie omtrent illegaal gedrag van hun medeburgers, in de vorm van verklikkingen op grote schaal. Verklikking is met andere woorden een doorslaggevende factor in het op poten zetten en het in stand houden van een totalitair systeem.²¹⁸ Deze nood aan informatie is ook aanwezig bij de Duitse overheden tijdens de bezetting van België. Hoe meer informatie zij bezitten over de sociale, economische en culturele dynamiek in het territorium, én over hun eventuele tegenstanders, des te gemakkelijker het is om de ‘Ordnung und Ruhe’ in het bezette gebied te continueren. Maar, in tegenstelling tot de situatie in het thuisland, krijgt de Duitse legerleiding in België te maken met enkele bijkomende problemen die specifiek zijn voor een bezettingscontext. Ten eerste worden zij beschouwd als vreemdelingen, een kleine minderheid in een vijandige omgeving. Zij zijn de bezettende macht, de agressor, en kunnen daarom maar op weinig vertrouwen of sympathie van de bevolking rekenen. Een tweede belangrijke obstakel is de taalbarrière. Er zijn niet zoveel Duitse bevelhebbers die de Vlaamse en/of Franse taal machtig zijn, en nog minder gewone Belgen die zich kunnen uitdrukken in het Duits, laat staan dat zij een begrijpbare brief in het Duits kunnen opstellen. Vooral inlichtingen over de kleinere, lokale gemeenschappen zijn moeilijk te verkrijgen voor de Duitse overheden. Om die reden doen zij met de regelmaat van de klok beroep op die personen die in staat zijn om toch enig inzicht in dergelijke kleine gemeenschappen te verschaffen: de burgemeesters.²¹⁹ Zij weten wat er leeft in hun gemeenschap, wie de sleutelfiguren zijn, welke personen voor last zouden kunnen zorgen, de aard en de gewoontes van de lokale bevolking... Volgens Nico Wouters hebben deze ‘informatiestromen’ tussen de burgemeesters

²¹⁸ R. Gellately, “Denunciations in Twentieth-Century Germany. Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, p. 951.

²¹⁹ N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters*, p. 304-305.

en de Duitse overheid zowel een ‘georganiseerd’ als een ‘spontaan’ aspect.²²⁰ Het georganiseerde aspect maakt deel uit van de ‘normale dienstuitoefening’ van de burgemeesters. Deze samenwerking is aanvankelijk in het kader van de convergerende belangen van de lokale en de Duitse overheden en de ‘politiek van het minste kwaad’ zeer logisch. Om het land op een efficiënte manier te blijven besturen zijn nauwe contacten tussen de Belgische en Duitse administratie immers onontbeerlijk. Vele burgemeesters aarzelen dan ook niet om persoonlijke informatie van Belgische burgers door te geven aan Duitse gezagsdragers in de naam van goed en efficiënt bestuur. Deze structurele uitwisseling van informatie komt vooral van pas bij het regelen van de voedselvoorziening, de ordehandhaving, en het opsporen van saboteurs en weerstanders.²²¹

Naast een structureel informatiebeheer onderscheidt Wouters een meer ‘spontaan’ of ‘incidenteel’ aspect. Deze laatste vorm van informatiebeheer valt buiten de normale ambtsuitoefening en doet zich enkel voor wanneer burgemeesters bezwarende persoonsinformatie doorgeven aan de Duitse autoriteiten naar aanleiding van incidenten en individuele situaties waarbij het gezag van de bezetter of van de burgemeester zelf wordt gecontesteerd.²²² Deze incidentele inlichtingen kunnen volgens Wouters op twee manieren begrepen worden: enerzijds heeft een meerderheid van de Nieuwe Orde -burgemeesters last van een zekere mate van ‘gezagsonzekerheid’: ze zijn zich ten volle bewust dat de ambt die zij uitoefenen niet door iedereen als volledig legitiem wordt beschouwd. De enige manier om hun eigen machtspositie te laten gelden en te consolideren, is het dreigen met of het werkelijk inschakelen van de Duitse repressie. Hun ambt wordt bovendien steeds meer gepolitiseerd, waardoor elke openlijke contestatie tegen de burgemeester of zijn bestuur, onmiddellijk ook kan opgevat worden als een politieke daad. Anderzijds is het kunnen terugvallen op de Duitse ordediensten een gegeven van pure macht voor de burgemeesters: “De Nieuwe Orde-burgemeesters maakten misbruik van hun macht, omdat zij die macht hadden.”²²³ zegt Nico Wouters hier nog over.

De burgemeester en de Duitse overheden worden door deze voortdurende uitwisseling van informatie steeds afhankelijker van elkaar. Voor vele Nieuwe-Orde burgemeesters wordt het tijdens de loop van de bezetting steeds vanzelfsprekender om een beroep te doen op de Duitse macht, terwijl deze laatste in grotere mate op de Nieuwe-Orde burgemeesters rekenen voor betrouwbare informatie over allerhande kwesties en personen in hun gemeenschap. Dat de

²²⁰ Ibidem, p. 307.

²²¹ N. Wouters, Oorlogsburgemeesters, p. 310-315.

²²² Ibidem, p. 318.

²²³ Ibidem, p. 319.

Duitse ordediensten het oordeel van de lokale burgemeesters hoog waarderen wordt in het volgend voorbeeld uit het strafdossier van Regina V. heel duidelijk naar voren gebracht:

Een zekere Joseph P., een handelaar die woont in de Dorpstraat van Henis, Tongeren, krijgt in de loop van het jaar 1942 bezoek van twee Feldgendarmerie die al gauw overgaan tot een huiszoeking. Zij komen naar eigen zeggen zoeken naar een revolver, “kentekens der Engelsen” en papieren. De heren van de Feldgendarmerie verklaarden dat zij een brief hadden gekregen van de familie V., de burens van Joseph P. In deze brief zou geschreven staan dat Joseph “aan deze familie een stuk grond onrechtvaardig heb afgenomen” en dat hij “in het bezit is van een revolver en Engelse kentekens droeg en zo meer”. De Feldgendarmerie wil echter niet zeggen welk familielid de brief heeft ondertekend. Joseph P. is op dat moment wel degelijk in het bezit van een revolver en beseft dat hij in grote problemen kan komen indien deze gevonden wordt. Het bezitten van vuurwapens is sinds de zomer van 1940 verboden en er staan zware straffen te wachten voor diegene die deze wet overtreedt. Daarom gebruikt Joseph een smoesje om bij de Feldgendarmerie weg te komen om zijn revolver op een andere plaats te gaan verstoppen. Hij vraagt aan een van hun of het oké is dat hij even gaat kijken hoe met zijn kind, dat boven aan het huilen is van angst, gesteld is. De bezoekers laten hem gaan en hij maakte van dat onbewaakt moment gebruik om zijn revolver uit zijn originele verstopplaats weg te nemen en onder een hoop kolen te verstoppen. De Feldgendarmerie vindt echter nog 20 revolverkogels en een Duitse sabel uit 1914-1918. Ze worden woedend en eisen dat Joseph zijn wapen laat zien, maar deze houdt de lippen stijf op elkaar. De revolver wordt uiteindelijk niet gevonden.²²⁴ Omdat de Feldgendarmerie echter nog altijd zijn twijfels heeft over Joseph, gaan ze langs bij de burgemeester van Henis, Engel P., om inlichtingen over hem te vragen. De burgemeester verklaart dat Joseph een eerlijk en goed burger is, en geeft vervolgens een zeer slecht advies over de familie V.²²⁵ Op basis van deze verklaring laten zij Joseph P. verder met rust, maar gaan wel over tot de ondervraging van de leden van de familie V. Ineens lijkt niemand zich meer te herinneren Joseph P. te hebben gezien met Engelse kentekens...²²⁶

Uit dit voorbeeld blijkt eens te meer dat de Duitse ordediensten een groot vertrouwen hebben in de informatie die de burgemeesters hun verschaffen. Ondanks het vinden van de kogels bij Joseph P. volgen zij het advies van burgemeester Engel P. en roept de familie die hem heeft aangegeven op het matje. Joseph P. wordt gedurende de rest van de oorlog met rust gelaten...

²²⁴ P.V. verhoor van Joseph P., (3/8/1945), vonnis 8515.

²²⁵ P.V. van Terechzitting, (27/9/1945), vonnis 8515.

²²⁶ P.V. verhoor van Regina V., (21/9/1945), vonnis 8515.

Nico Wouters ziet de Nieuwe Orde-burgemeesters als de principiële bronnen van inlichtingen over lokale gemeenschappen voor de Duitse overheid. Volgens zijn inzichten vertrekt de informatiestroom bij de oorlogsburgemeesters en eindigt deze bij de Duitse legerleiding. Maar in de strafdossiers komt er een nieuw element naar de oppervlakte: De burgemeester komt hier niet alleen aan bod als de principiële bron van informatie, maar als een *tussenpersoon* die op zijn beurt vertrouwt op inlichtingen van ofwel leden van collaborerende organisaties of ‘gewone burgers’ die rechtstreeks, of *via* leden van collaborerende organisaties, hun aanklachten overbrengen. Eerder hebben we al kunnen vaststellen dat het voor de ‘gewone burger’ niet zo voor de hand liggend is om zelf op de Duitse autoriteiten toe te stappen met een aangifte. Dit wordt zowel bemoeilijkt door de verwarrende concurrentie tussen de verschillende Belgische en Duitse ordediensten, als door de hierboven genoemde obstakels – het wantrouwen ten opzichte van de Duitse bezetter en de taalbarrière.

Een duidend fragment in deze kwestie vinden we terug in het strafdossier van Johan C. Deze persoon is een “permanente inlichtingsagent” en verschaft burgemeester Hanssen van Tongeren blijkbaar op geregelde tijdstippen informatieve lijsten:

“Zijn medebedienden op hetzelfde bureel vreesden C. omdat deze zijn dienst met zoveel vlijt en vooringenomenheid waarnam dat hij spoedig het vertrouwen van oorlogsburgemeester Hanssen had gewonnen, hetgeen gemakkelijk was vermits het volstond lijsten te overhandigen met namen van personen die voor Duitsland moesten opgeëist worden. Getuigenissen bewijzen dat C. dat vuil werkje met een opvallende regelmatigheid heeft verricht.[...] Zijn eigen schoonzoon verklaart dat hij in zijn bezit een lijst heeft gezien waarom personen vermeld waren die het V.N.V. vijandig gezind waren en die later door de Gestapo werden aangehouden.”²²⁷

De burgemeester bevindt zich als het ware op een intermediair niveau met de individuen die hem informatie verschaffen aan de ene kant en de Duitse macht aan de andere kant. En net zoals er een wederzijdse afhankelijkheid ontstaat tussen de oorlogsburgemeester en de Duitse overheden, zo ontstaat er ook een reciprociteit van informatie en privileges tussen de oorlogsburgemeester en zijn ‘informanten’: de burgemeester verkrijgt nuttige informatie, waarmee deze de Duitse overheden tevreden kan stellen, en de aanbrengrers hebben de mogelijkheid om via de burgemeester een beroep te doen op de Duitse macht. Niet alleen zijn nu de burgemeesters in

²²⁷ Uiteenzetting der Zaak², (1944), vonnis 128.

staat om aangiftes aan te wenden als een machtsinstrument, ook hun informatieve tentakels in de lokale gemeenschap durven hier misbruik van te maken:

“De verklaring van getuige B. bewijst eveneens dat [Johan] C. zelfs voor minieme feiten lijkt een redetwist onmiddellijk de burgemeester op de hoogte bracht.”²²⁸

Ook Joseph L., een pianohandelaar uit Tongeren, heeft geregeld contact met burgemeester Hanssen. Van Joseph doet in Tongeren het gerucht de ronde dat hij bij de Gestapo zou zijn, wat hij in dronken buien vaak luidkeels bevestigt.²²⁹ Het is echter waarschijnlijker dat hij slechts goede contacten heeft met enkele Gestapomannen uit Luik, en dat hij deze connecties uitbuit om individuen schrik aan te jagen of te bedreigen. Vermoedelijk geeft Jo burgemeester Hanssen regelmatig inlichtingen, maar niet voor niets:

“Ik weet ook dat Joseph L. inlichtingen gaf aan de burgemeester. Ik herinner me dat toen de paarden werden opgeëist, Joseph L. door zijn [de burgemeester] tussenkomst de vrijstelling van twee ervan heeft gekregen.”²³⁰

Deze fragmenten uit verscheidene strafdossiers tonen aan dat oorlogsburgemeester Henri Hanssen van Tongeren verscheidene lokale informanten tot zijn beschikking had die hem op de hoogte dienden te houden van alle ontwikkelingen in de gemeente, en dat in ruil voor enkele persoonlijke privileges – de vrijstelling van de opgeëiste paarden – en/of de mogelijkheid om bij elke “kleine redetwist” de hulp van de burgemeester – en dus ook het Duitse repressie-apparaat – in te roepen.

Ook buiten Tongeren komt deze praktijk blijkbaar voor: kijken we even naar de getuigenis van veldwachter Hubert D. te Opgrimbie, Maasmechelen, die in juni 1942 wordt geroepen naar aanleiding van het gevecht tussen Georges V., en de gebroeders Pierre en Mathieu B.:

“Aangaande de zaak B., kan ik verklaren dat ik zonder het jaar te kunnen bepalen geroepen ben tijdens een gevecht welk ontstond tussen de gebroeders B. en Georges V., toen ik daar aankwam heb ik gezien dat de velo van Georges V. kapot was daar hij tegen een hoop stenen had gereden, dan heb ik zijn broer Albert naar het gemeentehuis zien lopen om de zwarte burgemeester van

²²⁸ Uiteenzetting der Zaak', (1944), vonnis 128.

²²⁹ P.V. verhoor van Chrétien B, (12/10/1944), arrest, 3206/45.

²³⁰ P.V. verhoor van Chrétien B, (12/10/1944), arrest 3206/45..

*Eisden te verwittigen, te telefoneren, dat bij de Feldgendarmerie moest verwittigen dat de gebroeders B. zijn broer Georges bijna hadden doodgeslagen; en dat zij deze moesten komen aanhouden.*²³¹

Ook hier is het opvallend dat Albert eerst naar de burgemeester belt en aan hem vraagt om de Feldgendarmerie te verwittigen. Merk ook op dat Albert ervan uitgaat dat de burgemeester de macht en de invloed heeft om de Feldgendarmerie naar Opgrimbie te commanderen en hen een arrestatie kan later verrichten. Misschien is Albert ervan overtuigd dat de aangifte van een vertrouwde oorlogsburgemeester meer impact heeft op de Duitse ordediensten.

Niet alleen burgemeesters kunnen optreden als tussenpersonen: ook lokale, toonaangevende figuren binnen collaborerende organisaties werken als een informatieve geleider tussen de individuele burger en het Duitse repressie-apparaat. Een nader onderzoek van het strafdossier van Simone J. resulteert in een merkwaardige vaststelling: op het proces waarbij Maria R. en Jean R. terecht staan voor het verstoren van de openbare orde, zijn er drie individuen die tegen hen getuigen: Simone J, haar moeder, Paula C. en Pierre B., een lokale en beruchte SS-man uit Tongeren.²³² Op het eerste gezicht is er niets vreemd aan deze situatie, ware het niet dat Pierre B. geen getuige is geweest van het gevecht tussen Maria R. en Simone J. Hij stond op dat moment zo'n tweehonderd meter verder weg,²³³ en is zelfs voor het einde van de schermutseling een herberg ingegaan.²³⁴ Mocht hij al iets gezien hebben, het zou zeker onmogelijk zijn geweest om op zo'n afstand het woord 'Pruisenhoer' op te vangen. Later blijkt dat het kleine zusje van Simone, Irène, hem uit de herberg heeft gehaald en meegetroond heeft naar het huis van de familie J.²³⁵ Enkele weten later worden Maria R. en Jean R. voor het gerecht gesleept en krijgen elk 6 maanden celstraf.²³⁶ Wat er precies gebeurd is, is niet zeker – heeft Simone Pierre in een vlaag van woede en frustratie op de hoogte gebracht of was het een meer berekende beslissing? – maar wat wel zeker is, is dat zij met de hulp van de collaborateur Pierre B. het Duitse machtsapparaat op een doeltreffende manier heeft weten te benutten.

3.3 Een 'self-policing society'?

²³¹ P.V. verhoor van Hubert D., (14/9/45), vonnis 8370.

²³² P.V. verhoor van Simone J. (16/2/1945), vonnis 6222.

²³³ P.V. verhoor van François R., (14/2/1945), vonnis 6222.

²³⁴ P.V. verhoor van Paula C., Yvonne L. en Jean P. (23/1/1945), vonnis 6222.

²³⁵ P.V. verhoor van Jean R., Maria D., Henri R., Maria R., Joseph L., Jean G. en Paula C., (4/1/1945), vonnis 6222.

²³⁶ P.V. verhoor van Simone J., (26/9/1944), vonnis 6222.

Kunnen we na al het voorgaande tot het besluit komen dat er in het bezette België – of toch in Tongeren en omstreken - in zekere zin sprake is van een “self-policing society”, zoals dat volgens Gellately en anderen van toepassing is op totalitaire samenlevingen? Een maatschappij waarin de burgers overgaan tot een zelfopgelegde disciplinerende en aanpassing aan de regels en wetten die de nieuwe situatie met zich meebrengt, omdat zij onder de indruk zijn dat hun medeburgers hen in de gaten houden en eventueel kunnen verklikken? En dat zij op hun beurt geneigd zouden zijn om hun medeburgers te verklikken wanneer deze de wet overtreden?

Op basis van een handvol strafdossiers kan ik hier natuurlijk geen sluitende uitspraken over doen die gelden voor heel België of zelfs voor het zuiden van Limburg. Maar na de zorgvuldige analyse van dat geringe aantal repressiedossiers vermoed ik toch van niet. Het idee van de ‘self-policing society’ rust op de veronderstelling dat het terreursysteem een vrij passieve houding aanneemt en rekent op de bevolking om hen te verwittigen van illegale activiteiten. Wat ik uit de strafdossiers heb kunnen afleiden is dat de Duitse ordediensten - en hun helpers, de collaborerende paramilitaire milities – verre van passief afwachten. Denk terug aan het hierboven aangehaalde voorbeeld van Emma W., en hoe een bijna volledig netwerk van weerstanders werd opgerold, niet met behulp van spontane aangiftes, maar met afgedwongen verklikkingen. Het repressief systeem in bezet België heeft allesbehalve een afwachtende houding: Duitse ordetroepen gaan er zelf op uit, collaborerende milities plegen willekeurige razzia’s en de Duitse ondervragers zijn in staat om gewelddadige ondervragingstechnieken te hanteren om de nodige informatie te bekomen. Alweer vinden we in het strafdossier van Jaak V. hier een duidend voorbeeld van: in oktober 1943 wordt een lid van de Zwarte Brigade, genaamde ‘Meesters’, vermoord in Kleine-Spouwen door leden van het verzet. Jaak V., die op dat moment de commandant van de Zwarte Brigade te Tongeren is, verzamelt vlug een paar mannen van de Zwarte Brigade en de SS, en gaat onmiddellijk ‘op jacht’. De groep mannen vindt diezelfde avond nog drie verdachten die zij vervolgens murw slaan: De burgemeester van Kleine-Spouwen getuigt:

“Zij hadden ze geslagen met de kolf van het geweer tot de drie aangehouden er bij neer vielen.”²³⁷

Vervolgens levert commandant Jaak V. de verdachten uit aan de Zwarte Brigade en SS, die ze terug meenemen naar de Feldkommandatur Hasselt, om er mee te handelen ‘naar hun eigen goeddunken’.

²³⁷ P.V. verhoor van Jaak V., (12/7/1945), vonnis 1406/59.

4. Identiteit

Wie zijn deze verklikkers? Het is een vraag die menig onderzoeker al heeft bezig gehouden en waar nog niemand echt een eenduidig antwoord op heeft kunnen vinden. Grotendeels omdat uit onderzoek blijkt dat ‘de verklikker’ gewoonweg niet bestaat. Man of vrouw, rijk of arm, bourgeois, adel of arbeider... Beide genders en alle sociale klassen tellen verklikkers onder hun rangen. Dit betekent natuurlijk niet dat zij op dezelfde schaal of om dezelfde redenen tot aangiften zijn overgaan. De dominante opvattingen over verklikkers zijn nog altijd zeer negatief. Ze zijn niets meer of minder dan schaamteloze, verachtelijke en achterbakse mensen die er enkel en alleen op uit zijn om henzelf te verrijken. Uit de strafdossier zal echter blijken dat in de realiteit, personen zich niet altijd strikt houden aan de duidelijk uitgeschreven rollen die achteraf voor hen worden weggelegd.

4.1 Een ongewoon profiel van ‘de verklikkers’ tijdens de Tweede Wereldoorlog

Voor het grote publiek wordt het beeld van de verklikker nog altijd in grote mate beïnvloed door stereotype overtuigingen. In de wetenschappelijke literatuur zijn het Luc Huyse en Steven Dhondt die in hun standaardwerk over de repressie *Onverwerkt verleden* getracht hebben om een profiel van ‘de verklikkers’ op te stellen. Zij namen een steekproef van alle repressiedossiers waarvan de beschuldigde enkel is veroordeeld voor verklikking. Deze steekproef bestond uit 289 personen. Aan de hand hiervan maken zij enkele opmerkelijke vaststellingen: zo zijn 170 van deze veroordeelde individuen vrouwelijk. Dat betekent dat met bijna 60%, vrouwen in deze vorm van collaboratie het best vertegenwoordigd zijn. Huyse en Dhondt geven echter ook toe dat dit cijfer vertekend kan zijn door het feit dat zij een steekproef hebben genomen uit die zaken waarin de personen *enkel* voor artikel 121bis zijn veroordeeld.²³⁸ Verklikking kwam nog veel vaker voor, maar dan in combinatie met andere soorten collaboratie, zoals wapendracht, propaganda, politieke of economische hulp, en hier waren de mannen duidelijk in de meerderheid. Dat doet hen vermoeden dat vrouwen meer tot de incidentele verklikkers behoren, waarbij het motief veelal in de privésfeer moet gezocht worden. Een tweede vaststelling die zij maakten waardoor verklikking eerder “een geval apart” was: bijna 70% van de uitspraken was in het Frans opgesteld,

²³⁸ L. Huyse en S. Dhondt, *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België. 1942-1952*, p. 203-204.

terwijl slechts 30% van de vonnissen in het Nederlands. Zij merken bovendien op dat “dit het perfecte spiegelbeeld [is] van wat [zij] in de vonnissen en arresten inzake politieke collaboratie te zien hebben gekregen.”²³⁹ Hieruit concluderen zij verder dat de “collaboratie in de twee taalgroepen verschillend van aard was: veelal politiek in Vlaanderen, meer apolitek in het zuiden van het land.”²⁴⁰

Zij baseren deze conclusie verder op hun overtuiging dat politieke collaboratie en verklikking iets geheel anders was. Politieke collaborateurs werkten mee met de Duitse overheden uit “ambitie, overtuiging of een mengeling van beide” terwijl bij verklikking de motivering geheel anders was: “het was winstbejag bij mensenjagers, wraak bij de gelegenheidsverklikkers. Aangifte aan de vijand wekt totale afkeer op”.²⁴¹ Ik verwijs hier opnieuw naar Nico Wouters, die ondertussen al heeft aangetoond dat deze beeldvorming moet bijgestuurd worden, en dat politieke collaboratie en verklikking – of in zijn woorden: informatiebeheer – in de praktijk niet zo makkelijk te onderscheiden zijn. In die zin bevestigen Huyse en Dhondt niet alleen de stereotypen die over verklikkers bestaan, maar voegen zij er nog aan toe door te stellen dat vrouwen een overgrote meerderheid van de incidentele verklikkers uitmaakten (enige zinnen nadat zij beweren dat dergelijke gelegenheidsverklikkers enkel op wraak uitzijn), en dat verklikking meer zou zijn voorgekomen in het Franstalig gedeelte.

4.2 Eens een verklikker, altijd een verklikker?

Mensen delen andere mensen graag op in hokjes. Het creëert een soort van verwachtingspatroon waarop individuen hun gedrag en hun denken kunnen afstemmen. Het is een manier om de wereld rondom ons, en de mensen erin, te structureren en te ordenen; voorspelbaar te maken. Tijdens de bezetting waren er twee zulke categorieën: ‘wit’ of ‘zwart’. Tot de ‘witten’ behoorden de weerstanders; diegenen die zich verzetten tegen het Duitse regime. De ‘zwarten’ waren diegenen die samenwerkten met de Duitse overheden. Bij elk van deze categorieën behoorden bovendien een reeks van eigenschappen die op iedereen van de ‘witten’ of de ‘zwarten’ toepasbaar was. De ‘witten’ waren per definitie ‘goede mensen’ en werden geassocieerd met heldhaftigheid, onzelfzuchtigheid en moed. De ‘zwarten’ daarentegen werden beschouwd als

²³⁹ L. Huyse en S. Dhondt, *Omverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België. 1942-1952*, p. 203-204.

²⁴⁰ *Op. cit.*

²⁴¹ *Op. cit.*

verraders die hun eigen landgenoten in de steek hadden gelaten. Vandaag weten we natuurlijk dat er maar weinig individuen volkomen ‘zwart’ of volkomen ‘wit’ waren. Het overgrote deel van de bevolking schipperde tussen deze twee uitersten in, in een soort grijze zone waar de continuïteit van een zo normaal mogelijk leven het allerbelangrijkste was. Maar hetzelfde principe gold – en geldt vandaag nog altijd – voor het begrip ‘verklikker’. De idee over ‘de verklikker’ dat bij het grote publiek dominant is, komt niet overeen met een persoon in de realiteit, maar met een abstract concept. Het is een rol die bepaalde individuen aangemeten wordt, een rol die automatisch enkele karaktereigenschappen – schaamteloosheid, winstbejag, wraakzucht en egoïsme, om er een paar op te noemen – met zich meebrengt en enkele andere – empathie, medelijden, een gevoel van eer en geweten – uitsluit. Maar individuen zitten te complex in elkaar om hun hele identiteit samen te vatten in slechts één woord. Uit de strafdossiers zal blijken dat de rollen van dader en slachtoffer snel omgekeerd kunnen worden en dat niet alle ‘verklikkers’ elk verdacht gedrag van hun medemensen aangeven bij de hogere autoriteiten. Eens een verklikker is niet noodzakelijk altijd een verklikker: Sommigen onder hen waren blijkbaar in staat hun eigen burens te verlinken, terwijl ze tegelijkertijd een weerstander verstopten in hun eigen huis.

Laten we even teruggaan bij Simone J., de vrouw die naar alle waarschijnlijkheid de vader en dochter van de familie R. heeft verklikt aan de *Feldgendarmarie* omwille van een uit de hand gelopen straatgevecht. Uit de vele verklaringen van haar burens die zijn afgenomen in opdracht van de krijgsauditeurs blijkt dat zij en haar familie bekend stonden als zwartgezind.²⁴² Er deed zelfs een gerucht de ronde dat zij aanpakte met een Duitse soldaat en op vriendschappelijke voet stond met Pierre B., een beruchte collaborateur die bij de S.S. hoorde.²⁴³ Het klinkt dan ook aannemelijk dat dochter en moeder J. hun connecties hebben gebruikt om de vete met de familie R. op te lossen door hen aan te geven bij de *Feldgendarmarie*. Maar anderzijds beweren zowel Simone J., als haar moeder Paula C. dat zij Pierre B. in het oog hielden in opdracht van het verzet.²⁴⁴ En de naam die zij noemt is niet van de minste: zij en haar vader zouden gewerkt hebben voor de communistische partij, en propagandamateriaal hebben gekregen van een zekere Moreau – een van de leidersfiguren van de weerstand in Limburg²⁴⁵ – met het bevel deze verder te verspreiden²⁴⁶. Ook haar moeder beweert dat zijzelf en Simone de opdracht hadden gekregen om Pierre B. te bespioneren:

²⁴² P.V. verhoor van Jean R., Maria R. en Yvonne L., (4/1/1945), vonnis 6222.

²⁴³ P.V. verhoor van Yvonne L. en Jean P., (23/1/1945), vonnis 6222.

²⁴⁴ P.V. verhoor van Simone J., (26/9/1944), vonnis 6222.

²⁴⁵ P.V. verhoor van Jean R., Maria R. en Yvonne L., (4/1/1945), vonnis 6222.

²⁴⁶ P.V. verhoor van Simone J., (26/9/1944), vonnis 6222.

“Het is waar dat ik nogal eens bij Pierre B. aan huis ging. Ik liet hem in de mening dat het uit vriendschap was. Eigenlijk was het om hem te bespieden, dit op bevel van Moreau(x), een communist gefusilleerd, tijdens de bezetting, door de Duitsers en toen wonende te Piringen.”²⁴⁷

Verder zou Simonne J. haar contacten met Pierre B. hebben gebruikt om personen die dreigden gearresteerd te worden te waarschuwen:

“Ik heb wel mijn vader, Moreau, Moors en Dourée [leden van de weerstand] verwittigd dat zij moesten oppassen, aangezien ik van Pierre B. vernomen had, dat er een strenge actie tegen de communisten zou ingezet worden, door de Duitse diensten.”²⁴⁸

Blijkbaar is ze er zelfs in geslaagd om de arrestatie van haar vader te vrijdelen:

“Ik ondergetekende François D., Maastrichtersteenweg Tongeren verklaar onder eed, dat op een zekere zondag bij mij huiszoeking gedaan werd door [Pierre] B. Ik en verschillende kameraden moesten aangehouden worden. Hetzelfde gebeurde bij Gaspard J. Hetgeen kon belet worden door de tussenkomst van Simonne J., die hem [Pierre B.] bedreigde hem zelf te doen aanhouden indien dit zou gebeuren.”²⁴⁹

Bovendien bevat haar strafdossiers een reeks brieven van arbeiders uit de fabriek van F.N. Herstal, waar zij werkte als bediende. Volgens de schrijvers zou zij altijd de belangen van de werknemers voorop hebben gesteld en altijd correct gehandeld hebben ten opzichte van de arbeiders, ook al betekende dat dat zij dingen moest doen “wat door de Duitsers verboden was”²⁵⁰. Zij zou ook altijd op de hoogte zijn geweest van sabotagedaden die door de arbeiders werden uitgevoerd en zou daarbij nooit iemand verraden hebben. Integendeel, Simonne J. “wist het altijd goed aan boord te brengen” bij de Duitsers, zodat de arbeiders buiten schot bleven.

Een ander aspect dat men niet vaak associeert met verklikkers is spijt. Toch had de moeder van Simonne, Paula C., volgens een ooggetuige last van gewetenswroeging. Yvonne L., een vrouw die geregeld op de kinderen van Pierre B. paste en dus vaak in contact stond met Simonne J. en Paula C., zegt hiervan:

²⁴⁷ P.V. verhoor van Paula C., (23/1/1945), vonnis 6222

²⁴⁸ P.V. verhoor van Simone J., (26/9/1944), vonnis 6222.

²⁴⁹ Ondergetekende brief van François D. (25/9/1944), vonnis 6222.

²⁵⁰ Ondergetekende brieven van Joseph D., (7/11/1944) en ondergetekende brief van Jules C., (5/10/1944), vonnis 6222.

“Over het geval R. [de verklikking van vader en dochter van familie R.] weet ik alleen maar, dat vier dagen na het incident de vrouw J. [Paula C.] me gezegd heeft, dat ze fel spijt had van naar de feldgendarmerie geweest te zijn.”²⁵¹

De Simonne J. die hier naar voor komt in het strafdossier, komt niet volledig overeen met het stereotype beeld van een verklikster. Zij was naar alle waarschijnlijkheid zelfs een goede aanwinst voor het communistisch verzet en op eigen risico zocht zij omgang met de gevaarlijke SS-man Pierre B. Er bestaat echter weinig twijfels over het feit dat zij Jean en Maria R. zou verklikt hebben bij de FG. Bij het onderzoek probeert Simonne de schuld nog af te schuiven op Pierre B., maar die stond volgens een handvol ooggetuigen zo'n 150 tot 200 meter ver van het gevecht, en zou niets van het hele gebeuren gehoord kunnen hebben.²⁵²

Vervolgens is er Henri L., lid van de Fabriekswacht en van het VNV Hij zou op 12 november 1943 het café van Joseph F. een “communistisch, subversief” kot genoemd hebben,²⁵³ waarop een bende van SS- en Zwarte Brigademannen prompt het café van Joseph zijn binnengevallen en daar kostbare spullen hebben vernietigd.²⁵⁴ Zelf antwoordt hij, op de vraag of hij Joseph F. heeft verklikt:

“Ik heb nooit iemand verklikt. Ik wist zelfs dat mijn gebuur een zekere Antoine W. gezocht werd door de Duitsers, doch heb ik hem nooit overgedragen, zelfs de moeder meermalen verwittigd voorzichtig te zijn. Ik wist ook dat weduwe Noben, vroeger wonende [te] Tongeren Maastrichtersteenweg thans te Hoeselt zegeltjes uitdeelde aan personen die ondergedoken waren, ik heb dit echter nooit verklikt.”²⁵⁵

Nu, een alleenstaande verklaring als deze overtuigt natuurlijk niet helemaal. Het is duidelijk dat Henri L. met de toevoeging van deze extra, ongevraagde informatie de krijgsauditeur op tactische wijze probeert te overtuigen van zijn onschuld. Indien hij namelijk op de hoogte was van al deze subversieve activiteiten en ondanks zijn lidmaatschap van de Fabriekswacht en van de VNV die personen niet heeft verklikt, waarom zou hij Joseph F. dan wel verklikt hebben? Spijtig genoeg voor hem zijn er wel degelijk getuigen die zijn gesprek met enkele SS- en Zwarte Brigademannen gehoord hebben. De herbergier Joseph G. vertelt het volgende:

²⁵¹ P.V. verhoor van Yvonne L., (14/2/1945), vonnis 6222.

²⁵² P.V. van de Terechzitting, (13/4/1945), vonnis 6222.

²⁵³ P.V. van de Terechzitting, (4/11/1944), vonnis 1280.

²⁵⁴ P.V. verhoor van Joseph F., François J., Joannes D., (25/10/1944), vonnis 1280.

²⁵⁵ P.V. verhoor van Henri L., (23/9/1944), vonnis 1280.

“Op 12 november 1943 waren in mijn herberg 3 mannen van de Zwarte Brigade en 5 SS.-mannen. Na wat kabaal gemaakt te hebben zegde Henri L., die ook in de herberg was: dat is hier geen communistisch lokaal, ik zal er u een aanwijzen. De hele groep is dan verder gegaan.”²⁵⁶

Diezelfde avond nog zijn een groep van SS- en Zwarte Brigademannen naar het café van Joseph gegaan, hebben daar met stoelen en glazen gegooid en hebben het clientèle bedreigd, enkel en alleen omdat ze ervan overtuigd waren dat dit café een verzamelplaats was voor weerstanders, en met name voor leden van het Partizanenleger, het communistisch verzet. Henri L. was op dat ogenblik niet meer met hen.²⁵⁷ We kunnen ons afvragen wie of wat deze plotselinge mededeling heeft veroorzaakt. Niets in het dossier wijst immers aan dat Henri L. en Joseph G. elkaar niet konden luchten of redetwisten hadden. Henri L. staat bij Joseph G. wel bekend als een collaborateur, maar verder was het contact tussen slachtoffer en dader blijkbaar miniem. Afgaande van deze passage lijkt het er zelfs sterk op dat Henri L. indruk wilde maken op zijn medecollaborateurs door hen ervan te overtuigen dat hij in het bezit was van gevoelige informatie. Waarschijnlijk zullen de mannen onder elkaar hebben gepraat over de recente daden van ‘terreur’ die door de weerstand werden gepleegd. Alcohol ontbrak vermoedelijk ook niet. De ene zal de andere hebben opgejut totdat ze uiteindelijk “wat kabaal” maakten en Henri L. de rest wilde overbluffen door aan te kondigen dat hij wel wist waar die verdomde communisten verstopt zaten. We mogen niet vergeten dat net in die periode het zuiden van Limburg te leiden had onder een ware golf van aanslagen door het communistisch verzet.²⁵⁸ De sfeer was erg grimmig en gespannen, en de groep mannen zal in die hoedanigheid hebben gereageerd op de uitspraken van Henri L. De vraag blijft natuurlijk waarom Henri L. net het café van Joseph G. had bestempeld als een “subversief kot”. Niettemin duikt er ook in het strafdossier van Henri L. een getuige –Elisabeth B. – op die beweert dat hij haar zoon heeft gewaarschuwd voor de komst van de Gestapo.²⁵⁹

“Henri L. heeft mijn zoon verwittigd dat hij gevaar liep, mijn zoon is weggestoken geworden en de Feldgendarmeerie kwam zoeken.”²⁶⁰

Dan zijn er nog de broers V. Hierboven konden we al zien dat zij verantwoordelijk waren voor de verklikking van de gebroeders B. en misschien ook van hun moeder. Ze waren beiden

²⁵⁶ P.V. verhoor van Joseph F., François J., Joannes D., (25/10/1944), vonnis 1280.

²⁵⁷ P.V. verhoor van Joseph F., François J., Joannes D., (25/10/1944), vonnis 1280.

²⁵⁸ J. Bouveroux, *Terreur in Oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 51.

²⁵⁹ P.V. van de Terechzitting, (4/11/1944), vonnis 1280.

²⁶⁰ P.V. van de Terechzitting, (4/11/1944), vonnis 1280.

bovendien lid van de Zwarte Brigade hun hele familie stond als “min of meer Duitsgezind”²⁶¹ bekend in hun oorspronkelijk woonplaats, Opgrimbie in Maasmechelen. Maar aan het einde van de bezetting heeft een van de broers, Albert, blijkbaar een weerstander in zijn huis verstopt. Zijn strafdossier bevat namelijk een ondergetekende brief van een zekere Alfons R, die een adjudant was bij de B.N.B (Belgische Nationale Beweging).

“Alfons R. wonende te ’s Heerenbelderen adjudant der B.N.B. sector Bilzen onder bevel van luitenant Roelants D.V. van Rijkhoven, verklaart te zijn ondergedoken gedurende een tien à vijftien dagen in het begin van augustus tot rond de 20de augustus, bij de genaamde Albert V. en zijn echtgenote Jozée W. wonende Kielenstraat nr. 3 te Tongeren.”²⁶²

Zagen Albert en zijn vrouw de bui al hangen en gaven zij Alfons onderdak om na de oorlog een goede indruk te kunnen maken en te kunnen ontsnappen aan de repressie? Misschien. Het is echter ook mogelijk dat zij Alfons hebben opgevangen vanwege hun familiale banden. Albert V. was immers de broer van de schoonbroer (de echtgenoot van de zus) van Alfons. Zij waren blijkbaar perfect op de hoogte van elkaars hoedanigheid – Albert als een collaborateur, Alfons als een weerstander – maar dat hield hen niet tegen om toch een zeker vertrouwen te hebben in elkaar. Alfons R. zelf zegt hierover:

“Albert V. was de broeder van mijn schoonbroeder; het was daarom dat ik mij bij hem ging verstoppen. Hij wist dat ik deel uitmaakte van een weerstandsgroepering, doch ik vertrouwde hem in dat opzicht.”²⁶³

Ook de andere broer van Albert, Pierre V., heeft gedurende de bezetting personen verstopt voor de Duitse overheden, met medeweten van Albert. Het strafdossier bevat namelijk nog een brief waarin een andere onderduiker getuigt van zijn contacten met Albert en Pierre:

“Wanneer ik op 12 januari 1944, middernacht verplicht werd mijn huis te ontvluchten, daar ik door de Gestapo achtervolgd werd, vond ik bij Pierre V., broeder van de betichte, een veilig onderkomen. Albert V. ontmoette mij telkenmale hij zijn broeder Pierre kwam opzoeken. [...] Een verrader of een verklikker is hij absoluut niet, want nooit heeft hij aan zulks gedacht. Wanneer ik hem over deze zaken sprak, antwoordde hij mij dat verraders mensen zijn zonder

²⁶¹ P.V. verhoor van Hubert E., (26/10/1944), vonnis 8370.

²⁶² Ondergetekende brief van Alfons R. adjudant B.N.B. sector Bilzen, (geen datum, onderzoeksstuk 13), vonnis 8370.

²⁶³ P.V. verhoor van Alfons R., (11/10/45), vonnis 8370.

*geweten. Eens heeft hij mij gezegd, in tegenwoordigheid van Pierre, dat zo er gevaar dreigde voor mij, bij mij een ander schuilplaats zou bezorgen, hetzij bij hemzelf, hetzij bij zijn moeder.*²⁶⁴

Merk op dat Albert hier zelf over het fenomeen verklikken heeft gesproken en zou verklaard hebben dat zulke mensen “mensen zijn zonder geweten”, en dat hij volgens de getuige er zelfs “nooit heeft aan gedacht” om de onderduiker te verklikken. Dat staat in schril contrast met zijn eigen acties en die van zijn broer Georges V., die er uiteindelijk toe hebben geleid dat de gebroeders B. een jaar lang hun vrijheid werd ontnomen.²⁶⁵ In hun ‘praxis van het verklikken’ legden zij een zekere selectiviteit aan de dag, net als Simonne J. en Henri L. De verklikkingen waarvoor zij zijn veroordeeld kwamen heel spontaan tot stand; aanklachten die nog in de volle emoties van de confrontatie werden gesteld, en waarvan een enkeling later zelfs spijt betuigde. Het ziet er naar uit dat deze ‘incidentele verklikkers’ gebruik – eerder misbruik – maakte van de Duitse noodzaak tot informatie van het lokale niveau, en dat zij omwille van persoonlijke redenen deze mensen hebben aangegeven. Het steunt natuurlijk ook de veronderstelling dat verklikking door ‘gewone mensen’ als een machtsinstrument kon gebruikt worden om hun eigen sociale conflicten op te lossen. De aanwezigheid van de Duitse ordehandhaving bood een unieke kans om bijvoorbeeld aanslepende familievets, zoals deze tussen de families V. en B. en de families J. en R. op een snelle en effectieve manier te beëindigen. De Belgische Rijkswacht of lokale politie kon niet op dezelfde manier interveniëren als de Duitse ordediensten, en daar speelden sommige individuen handig op in.

Wat ik hoofdzakelijk met deze fragmenten uit de strafdossiers heb willen aantonen is dat de identiteit van de personen die zich schuldig hebben gemaakt aan verklikking heel wat complexer en gelaagder is dan de eendimensionale term ‘verklikker’ doet vermoeden. Zij waren niet per definitie ‘slechte mensen’ die zonder scrupules of wroeging hun medemens om het minste aanklaagden. Ook zij waren – misschien verbazingwekkend genoeg – in staat om het risico van de eventuele Duitse repressie op zich te nemen om hun medeburgers te waarschuwen en zelfs te beschermen.

Om te eindigen zou ik nog even bij het strafdossier van de gebroeders V. willen blijven. Tot nu toe heb ik alleen maar gesproken over de gebroeders B., en over hun situatie. Maar ook hun moeder heeft bijna 6 maanden in een gevangenis verbleven nadat zij is aangegeven bij de

²⁶⁴ Ondergetekende brief, handtekening onleesbaar, (geen datum, onderzoeksstuk 45), vonnis 8370.

²⁶⁵ P.V. verhoor van Maria M., (12/10/1944), vonnis 8370.

Feldgendarmarie.²⁶⁶ Albert en George zijn V. zijn uiteindelijk ook hiervoor veroordeeld, maar beiden ontkennen zij in alle toonaarden dat zij iets met die zaak te maken hebben gehad, terwijl ze de verklikking van de gebroeders B. wel toegeven.²⁶⁷ In een brief die zij in april 1945 naar de Krijgsauditeur van Tongeren schrijft, beschuldigt zij maar liefst drie verschillende mensen: mevrouw Anna H. van het café Opgrimbie zou haar en haar zoon Matthieu hebben aangegeven bij de Waffen SS. Haar dochter, Marie H., zou met de hulp van een Duitse soldaat kostbare goederen – voedsel, sigaretten – over de Nederlandse grens hebben gesmokkeld en zou er het “grootste plezier”²⁶⁸ in hebben gehad toen Matthieu werd gearresteerd. Dan klaagt zij nog een zekere Joanna H. aan, een medegevangene van haar. In hun cel circuleerde ‘Mein Kampf’, en Joanna zou haar aangegeven hebben bij de gevangenisbewaking omdat zij met het boek van Hitler zou hebben gespot.²⁶⁹ De getuigenis van Joanna H. vertelt een ander verhaal:

“Onder de bezetting in het jaar 1942 [...] bevond ik mij als politieke gevangene in de gevangenis te Hasselt, alwaar mevrouw B. in dezelfde cel van mij was opgesloten. Ik had op zekere dag met deze vrouw een woordenwisseling gehad om reden dat zij mij aan de Feldweibel, die met het toezicht over de vrouwendeling was gelast, had overgedragen dat ik binnen gesmokkelde brieven ontving, alsmede van tijd tot tijd geheime bezoeken ontving van familieleden van mij.”²⁷⁰

Wanneer de politie verder een onderzoek instelt naar deze zaak, komen zij tot de conclusie dat

“[...] de vrouw B. algemeen in de gemeente Opgrimbie bekend staat als een twistzieke vrouw en meermaals met haar burens woordenwisselingen heeft gehad, hetgeen ook het geval is met mevrouw H., waarmee zij tegenwoordig in onenigheid leeft.”²⁷¹

Zo zie je maar dat de rollen snel omgekeerd kunnen worden. Ook de ‘onschuldige slachtoffers’ zagen de voordelen die verklikking met zich mee kon brengen in. Terwijl zij in de gevangenis was, heeft ook Maria zich schuldig gemaakt aan verklikking en ook na de bezetting was zij verantwoordelijk voor de aangiftes van Anna H. en Joanna H., waar echter geen gevolg meer is aan gegeven bij gebrek aan bewijs.

²⁶⁶ P.V. verhoor van Maria M., (12/10/1944), vonnis 8370.

²⁶⁷ P.V. verhoor van Georges V., (15/4/1945), vonnis 8370.

²⁶⁸ Ondergetekende brief van Maria M. aan de heer Krijgsauditeur van Tongeren, (14/4/1945), vonnis 8370.

²⁶⁹ Ondergetekende brief van Maria M. aan de heer Krijgsauditeur van Tongeren, (14/4/1945), vonnis 8370.

²⁷⁰ P.V. verhoor van Maria M., Maria V., Anna H., Martinus B., Joanna H., (14/4/1945), vonnis 8370.

²⁷¹ P.V. verhoor van Maria M., Maria V., Anna H., Martinus B., Joanna H., (14/4/1945), vonnis 8370.

4.3 De “permanente inlichtingsagenten”

Naast de incidentele verklikkers konden de burgemeesters en de Duitse overheden rekenen op een aantal collaborateurs die op en meer regelmatige basis informatie verschaften over het wel en wee van een lokale gemeenschap. Deze personen duid ik hier – in overeenstemming met de bronnen - aan als ‘permanente inlichtingsagenten’. Zij hebben goede contacten met of zijn zelf lid van een collaborerende organisatie, zoals het VNV., of een van de paramilitaire milities zoals de Dietse Militie- Zwarte Brigade. In tegenstelling tot de ‘incidentele verklikkers’ gaan de ‘permanente inlichtingsagenten’ actief op zoek naar informatie die ze later door kunnen spelen, of die later nog van enig nut kan zijn. Hun motivering is een combinatie van instrumentele en affectieve redenen: zij zijn vaak ideologisch geïnspireerd om communisten, saboteurs, werkontduikers en andersdenkenden aan te geven omdat zij deze beschouwen als volksvijanden. Deze ijver zal waarschijnlijk alleen maar toenemen wanneer deze personen en hun medecollaborateurs zelf bedreigd worden door de golf van aanslagen die Limburg vanaf het voorjaar 1943 treft.²⁷² Dat neemt echter niet weg dat ook deze individuen hun machtspositie kunnen misbruiken om persoonlijke rekeningen te vereffenen. En ook hier zien we weer dat de burgemeester een belangrijke rol speelt als de mediator tussen deze personen die hem informatie verschaffen en de hogere leiding van de Duitse instanties. Een zo’n permanente inlichtingsagent was Johan C. Het strafdossier van Johan C. was om een onbekende reden bijna leeg, maar bevatte wel een uitgebreide samenvatting van de zaak, die ons een zeker inzicht verschaft in de werking van deze permanente inlichtingsagenten:

“Het staat eveneens vast dat Johan C. gedurende enige tijd de rol van de gewestleider in het V.N.V. heeft waargenomen, verder was hij een permanent inlichtingsagent daar hij regelmatig de stemmingsverslagen opstelde die bestemd waren voor de hogere leiding van de V.N.V. , in samenwerking eens te meer met de Duitse propagandastelle.”²⁷³

Joseph L. kan ook onder de noemer ‘permanente inlichtingsagent’ gebracht worden:

“Ik weet ook dat Joseph L. inlichtingen gaf aan de burgemeester [...] en dat hij de vertrouwensman was van het V.N.V. en dat hij alles wat zich in de gendarmerie voordeed [liet] overmaken aan Vancoppenolle.”²⁷⁴

²⁷² J. Bouveroux, *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*, p. 51.

²⁷³ ‘Uiteenzetting der zaak’, (1944), vonnis 128.

²⁷⁴ P.V. van de Terechtzitting, (31/10/1944), arrest 3206/45.

Uit deze passage wordt duidelijk dat Joseph L. zelfs aan meerdere instanties informatie doorgaf: de burgemeester, de leiding van het VNV en Vancoppenolle – sinds februari 1943 aan het hoofd van de Belgische Rijkswacht²⁷⁵ - rekenden blijkbaar allemaal op hem. Het is ook mogelijk dat Joseph L. materiële vergoedingen kreeg voor zijn inspanningen. Bijna alle getuigen in de strafzaak merken op dat hij meer uitgaf dan dat hij verdiende met zijn pianohandel:

‘Ik kan er nog bijvoegen dat hij regelmatig dagelijks uitging en heel veel verteerde, meer in elk geval dan dat hij met zijn piano’s verdienen kon.’²⁷⁶

En ook:

‘Ik herinner me dat toen de paarden werden opgeëist, Joseph L. door zijn tussenkomst de vrijstelling van twee ervan heeft gekregen.’²⁷⁷

Het is onduidelijk of deze individuen contractueel, en dus officieel verbonden zijn aan een bepaald persoon of bepaalde dienst. In de strafdossiers wordt daar alleszins niet op gezinspeeld, waaruit we kunnen afleiden dat deze contacten op een meer informele manier georganiseerd werden.

4.3 Sociale achtergronden

Op basis van het geringe aantal strafdossiers die ik heb bestudeerd kan ik geen definitieve of kwantitatieve uitspraken doen over de sociale achtergronden van verklikkers in België tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ik kan enkel met zekerheid vaststellen dat de personen die ik ben tegengekomen in mijn strafdossiers gevarieerde en uiteenlopende sociale achtergronden bezitten. Het spectrum van beroepen die uitgeoefend worden door de ‘verklikkers’ varieert van kolenaarbeider²⁷⁸, bakkersgast²⁷⁹, tot handelsreiziger²⁸⁰ en pianohandelaar²⁸¹. De vrouwen die ik heb bestudeerd waren allemaal huisvrouwen op één uitzondering na. Simone J. was voor de oorlog

²⁷⁵ W. Van Geet, *De Rijkswacht tijdens de bezetting*, p. 59.

²⁷⁶ P.V. verhoor van Chrétien B, (12/10/1944), arrest 3206/45.

²⁷⁷ P.V. verhoor van Chrétien B, (12/10/1944), arrest 3206/45

²⁷⁸ Inlichtingenbulletin, vonnis 8515.

²⁷⁹ Inlichtingenbulletin, vonnis 8762.

²⁸⁰ Inlichtingenbulletin, vonnis 128.

²⁸¹ Inlichtingenbulletin, vonnis 3206.

namelijk een bediende.²⁸² De gezusters Irma en Regina van de familie V. hielpen mee in het huishouden, en ook in het landbouwbedrijf van hun ouders.²⁸³ Ook het niveau van onderwijzing varieerde sterk. Sommigen hebben een goede opleiding genoten en kennen verschillende talen²⁸⁴, terwijl anderen dan weer aangeven dat ze slechts “gebrekking” kunnen lezen en schrijven.²⁸⁵ In het algemeen kunnen we stellen dat de personen die in mijn onderzoek heb opgenomen afkomstig zijn uit de lagere – tot de middenklassen.

Ook belangrijk om op te merken is dat de meesten van de veroordeelden voor de oorlog een blanco strafregister hadden. Dit was echter niet het geval voor Jean T. en Johan C. Johan C. was tot in 1928 politiecommissaris te Neerpelt, maar heeft zijn ambt toen moeten neerleggen omdat hij door een Assisenhof in Limburg werd veroordeeld voor “aanslagen gepleegd op de eerbaarheid van kinderen van minder dan 16 jaar oud”.²⁸⁶ Daarna heeft hij met alle mogelijke middelen getracht zich opnieuw een normaal leven aan te meten, maar of hem dit is gelukt is twijfelachtig. Het strafdossier vermeldt namelijk:

“Het is in die omstandigheid dat hij in 1936 tot het Rexisme, die partij van mistevreden, is toegetreden.”²⁸⁷

Dan is er nog Jean T., die voor het begin van de oorlog al in bezit is van een ellenlang strafblad. Zijn eerste veroordeling loopt hij in 1912, op 22-jarige leeftijd, voor bedelarij. In de volgend jaren wordt hij veroordeeld voor tientallen overtredingen waaronder: openbaar dronkenschap, bedreiging, vernieling van publieke goederen, smaad aan de politie, vernieling van eigen huisraad, geweldpleging, slagen en verwondingen, desertie, diefstal, landloperij, het breken van de schoolwet (waarschijnlijk stuurde hij zijn negen kinderen niet voldoende naar school), beledigingen, het bezitten van een verboden wapen en in 1943 nog eens voor smaad aan politieagent Hubert T.²⁸⁸

²⁸² Inlichtingenbulletin, vonnis 6222.

²⁸³ Inlichtingenbulletin, vonnis 8518.

²⁸⁴ Dit is o.a. het geval bij Irma en Regina V., Albert V. en Joseph L.

²⁸⁵ Dit is o.a. het geval bij Willem V., Simone J. en Paula C.

²⁸⁶ ‘Uiteenzetting der zaak’, (1944), vonnis 128.

²⁸⁷ ‘Uiteenzetting der zaak’, (1944), vonnis 128.

²⁸⁸ Strafblad, vonnis 8762.

5. Motief

Als men vlakaf vraagt wat nu precies de motieven van verklikkers zijn, dan wordt hier steevast een stereotype antwoord op geformuleerd: omwille van persoonlijk gewin of geld. Dit is niet fundamenteel onwaar, maar in realiteit zijn er nog vele andere redenen waarom men over zou kunnen gaan tot verklikking: ambitie, frustratie, angst, sociale nijd, echtelijke problemen, om een paar beweegredenen op te noemen. In dit hoofdstuk zou ik enkele van deze motivaties, die aan bod zijn gekomen in de strafdossiers, van dichtbij willen onderzoeken. Merk op dat het hier enkel over de motivatie van *vrijwillige* denunciatie gaat.

5.1 “Pruisenhoeren en zwarte rotzakken”

Zomer, 1942. Een kleine zesjarige jongen plukt een rijpe pruim uit de bomen van één van zijn burens en begint deze smakelijk op te eten. Spijtig genoeg voor hem heeft een van de eigenaren van de pruimenbomen dit gezien en stapt op het jongetje af om hem te disciplineren. Simone J. de dochter van de heer des huizes, grijpt het jongetje bij de kraag en verkoopt hem een “paar flinke oorvijgen”.²⁸⁹ Maria J., de moeder van het onfortuinlijke jongetje, heeft op haar beurt gezien dat haar zoon geslagen wordt door Simone en stapt onmiddellijk op haar af. Simone J. zegt het volgende, op haar zelf doelende:

‘Ja, hier is de Pruisische hoer, wat moet gij van haar hebben?’²⁹⁰

Maria J. grijpt Simone J. bij de haren en een gevecht ontstaat. De moeder van Simone, Paula en haar broer, George, komen haar te hulp en eisen dat het onmiddellijk ophoudt, maar al snel zijn zij zelf in het gevecht verwickeld waardoor Maria J. slagen van drie verschillende mensen moet verdragen. Op het lawaai komen verschillende personen af, waaronder de vader van Maria die een spade bij zich heeft. Vader J. moedigt zijn dochter aan om te slaan – “*Houwt temet*”²⁹¹ -, waarop Maria de spade van hem afneemt en ermee in de richting van de familie V. slaat, toch zonder gevolg sinds deze zich achter hun hek hebben teruggetrokken. Vader J. roept vervolgens:

²⁸⁹ P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222.

²⁹⁰ P.V. verhoor van Jean R., Maria R., Paula C., Maria D., Joseph V., Gaspard J., (23/1/1945), vonnis 6222.

²⁹¹ P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222.

“Pruisenhoer: ge hebt het in 1914-1918 gedaan en nu doet ge het weer.”²⁹²

Vervolgens hebben Simone J. en haar moeder, Paula C., vader en dochter van de familie J. aangegeven bij de *Feldgendarmarie*, met de hulp van Pierre B., een beruchte SS-man uit Tongeren.²⁹³ Een tijd later worden zowel Maria R. als Jean R. voor het Duitse krijgsgerecht gebracht en veroordeeld tot 6 maanden gevangenisstraf elk.²⁹⁴ Het lijkt vreemd dat de Duitse autoriteiten deze kwestie zo ernstig nemen. Het gaat immers om een straatgevecht tussen twee personen, een kwestie die de Belgische Rijkswacht toch evengoed kan afhandelen? Maar in het volgende fragment uit de bronnen is er een bepaalde passage die mij opviel. Aan het dossier van Simone J. is een Duitse P.V. toegevoegd waarop de aanklachten aan het adres van Jean R. als volgt lezen:

“Sie werden beschuldigt am 7/8/1942 in Tongeren bewusst den inneren Frieden im besetzten Belgischen Gebiet gestört zu haben, indem Sie aus politischen Gründen ihrer Tochter Maria W., geb. R., einen Spaten in die Hand gaben und sie aufforderten, damit auf die Simone J. und ihre Mutter Marie J., geb.[Paula] C., einzuschlagen, und die beiden letztgenannten dabei als “Preussenburen” bezeichnete.”²⁹⁵

Uit deze officiële P.V. blijkt dat de Duitse ordediensten de scheldnaam “Pruisenhoer” als een volwaardige overtreding beschouwen. Maria R. en Jean R. worden beiden beschuldigd van het verstoren van de openbare orde en het slaan “op basis van politieke gronden” van Simone en Paula, waarbij ze deze bovendien “Pruisenhoeren” hebben benoemd.

In de loop van het jaar 1942 krijgt Joseph P., een handelaar uit Tongeren, bezoek van de *Feldgendarmarie*. Ze hebben een bevel tot huiszoeking bij hun omdat Joseph P. ervan wordt verdacht wapens in zijn huis te verstopten. Naast een brief van de familie V. waarin staat dat hij Engelsgezind zou zijn en er een wapen in zijn huis verstopt zit, heeft de vader van het gezin V. nog een mondelinge verklaring afgelegd aan één van de *Feldgendarmarie*.²⁹⁶

²⁹² P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222.

²⁹³ P.V. verhoor van Jean R., Maria R., Paula C., Maria D., Joseph V., Gaspard J., (23/1/1945), vonnis 6222.

²⁹⁴ P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222.

²⁹⁵ Strafverfügung ten laste van Jean R., *Feldkommandatur* Hasselt, (1/9/1942), vonnis 6222.

²⁹⁶ P.V. van Terechzitting, (27/9/1945), vonnis 8518.

Deze laatste geeft aan dat Joseph P. de vader V.

“had verweten voor smerige Pruis en zwartlap”²⁹⁷

Hetgeen volgens Joseph P. niet helemaal waar is:

“[...] ik had hem namelijk wel verweten voor smerige zwartlap, maar niet voor smerige Pruis.”²⁹⁸

Op het eerste zicht lijkt dit slechts een nuanceverschil: vanuit een hedendaags standpunt is de kloof tussen iemand een “smerige zwartlap” of een “smerige Pruis” noemen immers niet zo groot. Maar toch moet het voor Joseph P., en zijn omgeving, van enig belang zijn geweest. En voor de Duitse autoriteiten ook. Klaarblijkelijk worden scheldwoorden die uiting geven aan misprijzen voor de Duitse bezetter niet getolereerd. Mochten Maria R. en Jean R. Simonne gewoon een hoer hebben genoemd, in plaats van een ‘Pruisenhoer’, zou dit dan nog altijd opgenomen zijn in het officiële PV? Waarschijnlijk niet. Zou het voor de aanklacht tegen Joseph P. hebben uitgemaakt of hij nu ‘smerige zwartlap’ of ‘smerige Pruis’ had gezegd? Volgens zijn eigen getuigenis kennelijk van wel.

De vraag is nu natuurlijk of deze individuen hun medeburgers verklikken omwille van het feit dat zij hen een ‘Pruisenhoer’ of een ‘zwartlap noemen’, of dat dit slechts een voorwendsel is om dieperliggende conflicten aan te pakken en daarbij de Duitse repressie in te roepen, wetende dat zij dergelijke beschuldigingen ernstig nemen? En waarom nemen de Duitse ordediensten dit schelden eigenlijk zo serieus? Zijn zij er misschien van overtuigd dat het schelden met woorden als ‘Pruisenhoer’ en ‘zwartlap’ gelijk is aan het stellen van een politieke daad die de ‘Ordnung und Ruhe’ in het bezette gebied kan verstoren? Uit de Duitse PV kunnen we opmaken dat dit wel degelijk het geval is.

Simone J, Paula C. en de familie V. zijn niet de enige die om deze reden hebben verklikt. Ook Jean T. heeft een van zijn medeburgers aan de Feldgendarmerie aangegeven omdat deze hem een ‘zwartlap’ had genoemd:

²⁹⁷ P.V. verhoor van Joseph P., (15/11/1944), vonnis 8518.

²⁹⁸ P.V. verhoor van Joseph P., (15/11/1944), vonnis 8518.

“Tijdens de bezetting, ik weet niet meer juist wanneer, heb ik Jean T. tegen zijn stiefdochter horen zeggen dat hij R. had verraden bij de Feldgendarmarie te Hasselt, omdat hij hem voor “zwartlap” had uitgemaakt.”²⁹⁹

Jean T. en Hubert R. hadden op straat namelijk een discussie gehad over de vrijwillige tewerkstelling in Duitsland. Jean T., die op dat moment in België op verlof was van zijn vrijwillige tewerkstelling in Duitsland, verdedigt zijn standpunt door te beweren dat de Belgische arbeiders in Duitsland goed behandeld worden, dat er betere werkvoorwaarden zijn en dat zij tenminste fatsoenlijk te eten krijgen, wel driemaal per dag. Hubert R. verklaart dat hij dan zou teruggeroepen hebben dat:

“Indien hij in Duitsland driemaal te eten kreeg, hij nog driemaal slaag moest krijgen ook”³⁰⁰

Jean T. herinnert zich ook nog dat Hubert R. hem daarbij had verweten een ‘zwartlap’ en een ‘landverrader’ te zijn. Hij zou ook gezegd hebben dat, indien hij (Hubert R.) de baas was, hij Jean T. met een “mitrailleuse” zou omverschieten. Jean T. heeft Hubert R. dan gewaarschuwd dat hij op moest passen en dat hij hem met rust moest laten. Hij is onmiddellijk daarna naar de Feldgendarmarie van Tongeren geweest om - naar eigen zeggen – te vragen of zij Hubert R. enkel wat wilde bang maken:

“Ik heb hen niet gezegd dat Hubert R. mij uitgescholden had, maar vertelde hen wat hij wat hij gezegd had over de “mitrailleuse”.”³⁰¹

De Feldgendarmarie is de dag erna maar liefst drie keer langs geweest bij de woonst van Hubert R. Een opletende buur had echter een gesprek tussen Jean T. en zijn stiefdochter overhoord (zie passage hierboven) en is hem onmiddellijk gaan waarschuwen, waardoor Hubert R. zich tijdig heeft kunnen verstoppen. De Feldgendarmarie heeft dit verder niet opgevolgd en zij hebben Hubert R. met rust gelaten,³⁰² wat de bewering van Jean T. dat hij Hubert R. enkel wat schrik wilde aanjagen misschien deels kan bevestigen. Bemerkt ook hier dat in deze passage geïnsinueerd wordt dat het schelden met ‘zwartlap’ en ‘landverrader’ een valide kwestie van aangifte is voor de Duitse ordediensten. Nadat Jean T. verklaart dat hij Hubert R. enkel bang wou maken, getuigt hij dat hij niets gezegd heeft over het feit dat Hubert R. hem zou uitgescholden hebben, maar wel

²⁹⁹ P.V. verhoor van (19/4/1945), vonnis 8762.

³⁰⁰ P.V. aanklacht Hubert R. ten aanzien van Jean T., (19/4/1945), vonnis 8762.

³⁰¹ P.V. verhoor van Jean T., (12/6/1945), vonnis 8762.

³⁰² P.V. aanklacht Hubert R. ten aanzien van Jean T., (19/4/1945), vonnis 8762.

gesproken heeft over de (loze) bedreiging met de “mitrailleuse”. Betekent dit dat, indien Jean T. hem wel had aangegeven omwille van de scheldwoorden ‘zwartlap’ en ‘landverrader’, de Feldgendarmerie zich dan verplicht zag meer te doen dan hem enkel schrik aan te jagen? Misschien. Het is alleszins duidelijk dat de Duitse overheden het verwijten van iemand een ‘Pruisenhoer’ of een ‘zwartlap’ te zijn, beschouwen als het uiten van een politiek mening die tegen de Duitse belangen indruist, en dus als een geldige aangifte. De vraag die nu nog rest is of deze mensen werkelijk diep beledigd waren en vonden dat de personen die hen hadden verweten bestraffing verdienden, of dat het als een welkome kans werd gezien, waarmee zij hun rivalen (tijdelijk) konden uitschakelen?

5.2 Instrumentele vs. affectieve motivering

In het overzicht van de literatuur heb ik al verwezen naar het onderscheid dat Robert Gellately maakt tussen instrumentele en affectieve motivering tot verklikking. In het eerste geval verklikt men omwille van persoonlijke beweegredenen, om een bepaalde (persoonlijke) doelstelling te bereiken. Bij affectieve motivatie verklikt de burger uit een geloof of vertrouwen in de legitimiteit van het heersend politiek kader of uit pure ideologische redenen. Gellately benadrukt echter dat het onderscheid tussen beide vormen van motivatie niet te sterk overdreven mag worden, omdat er vaak sprake is van “mixed motives”, een combinatie van instrumentele en affectieve redenen dus.³⁰³

Ook in de strafdossiers zijn er verschillende voorbeelden van dergelijke “mixed motives”. Bij instrumentele motivatie verklikt men meestal *uiterlijk* omwille van een affectieve reden, die blijk geeft van een kennis van en een vertrouwen in de Duitse wettelijkheid. Maar bij nader onderzoek komt de oprechte instrumentele beweegreden tevoorschijn. Instrumentele motivering heeft zijn wortels in alledaagse sociale conflicten, zoals familievetes en echtelijke problemen. ‘Gewonen mensen’ grijpen hier hun kans om geschillen in de privésfeer op te lossen door de exploitatie van het repressie-apparaat van de bezetter. In de strafdossier heb ik geen voorbeeld gevonden van individuen die puur omwille van affectieve redenen verklikken. Zelfs indien de verklikkers beweren dat zij uit zuivere ideologische redenen andere personen hebben aangegeven, blijkt uit andere passages in de strafdossiers dat persoonlijk gewin bij conflicten ook vaak een rol speelde bij deze ‘overtuigde’ verklikkers.

³⁰³ R. Gellately, “Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic”, p. 944-945.

Er is nog een andere vorm van instrumentele motivering, die echter niet in de context van sociale conflicten gezien kan worden. Een van dé instrumentele beweegredenen bij uitstek is geld. Zelfverrijking kon immers ook een zeer motiverende factor zijn. Ik heb hiervan geen aanwijzingen gevonden bij de getuigenissen van de veroordeelden, maar wel in de 30-pagina lange verklaring van Anna P. die in het dossier van Jean P. besloten is. Anna P. werkte, nadat zij in 1942 en 1943 een contract had ondertekend waarin zij beloofde voor de rest van de oorlog de Duitse zaak gediensig te zijn, op de SS-Dienststelle in Limburg, onder leiding van Jan Morael. Daar was zij getuige van de werking en van de uiteenlopende activiteiten van de SS-diensten in Limburg. Jan Morael kreeg bijna op dagelijkse basis inlichtingen van een zekere 'Jefke Claes' uit Hasselt, die meestal in een benevelde toestand zijn verslag kwam uitbrengen. Anna verklaart dan Morael dit van niemand anders duldde dan van 'Jefke Claes', en dat hij hem bovendien veel geld gaf voor zijn bewezen diensten. Later vernam Anna dat 'Jefke Claes' een lid van de Abwehr was.³⁰⁴

5.2.1 Familievetes

Aanslepende conflicten of vijandigheid tussen verschillende families, lijkt een belangrijke, dieperliggende motivatie om iemand aan te geven bij het Duitse gerecht. Dit is namelijk het geval bij de drie volgende families, die ik al in eerdere hoofdstukken heb aangehaald. In de strafdossier van zowel Paula C. als Simone J. zijn er elementen die verwijzen naar een langlopende ruzie tussen de familie J. en de familie R., die uiteindelijk heeft geleid tot de gewelddadige uitbarsting tussen Simonne J. en Maria R. in de zomer van 1942. Zo zou Simone J. als eerste Maria R. hebben aangesproken met de woorden: "Hier is de Pruisische hoer",³⁰⁵ waarmee ze op zichzelf doelde. Simone identificeert zich hier klaarblijkelijk met een 'Pruisische hoer', wat erop kan wijzen dat zij op eerdere ogenblikken zo al is genoemd door Maria R. of door anderen. Ook verwijst de vader van Maria R. naar 1914-1918, een periode waarin de familie J. ook al aan de verkeerde kant zou hebben gestaan.³⁰⁶ Verder blijkt nog dat de zesjarige bengel die een pruim had gestolen bij de familie J. - en daardoor de aanleiding was tot het gevecht tussen Simone en Maria - niet aan zijn proefstuk toe was. Bij een verhoor beweert Simone J. immers dat

³⁰⁴ P.V. verhoor van Anna P., (27/9/1945), p. 8, vonnis 7517.

³⁰⁵ P.V. verhoor van Jean R., Maria R., Paula C., Maria D., Joseph V., Gaspard J., (23/1/1945), vonnis 6222.

³⁰⁶ P.V. verhoor van Jean R., (17/9/1944), vonnis 6222.

“de kinderen R. immer aan onze pruimen zaten”.³⁰⁷

Het kan verklaren waarom Simone de zesjarige zoon van Maria onmiddellijk fysiek strafte toen ze hem betrapte op het stelen van pruimen. Zij, of een van haar familieleden, had hem waarschijnlijk eerder al eens gesnapt, maar hadden hem toen laten gaan met een waarschuwing. We mogen ook niet vergeten dat het stelen van voedsel in volle oorlogstijd, een tijd waarin voedsel steeds schaarser en duurder wordt, niet wordt beschouwd als een lichtzinnig vergrijp, ook al gaat het slechts over een paar pruimen. Bovendien toont Simone niet al teveel medelijden wanneer zij spreekt over de gevolgen die haar verklikking heeft gehad voor vader en dochter van de familie R.:

*“Daarna zijn vader en dochter R. voor het Duitse gerecht gekomen en hebben ieder 6 maanden gevangenis opgelopen, echter hebben zij maar 3 maanden hoeven te zitten.”*³⁰⁸

Een ander duidend voorbeeld in deze materie is de verklikking van Joseph P. door de familie V. uit Tongeren. In 1942 schrijft een van de familieleden van de familie V. – naar alle waarschijnlijkheid Regina – een brief naar de Duitse *Feldgendarmarie* met daarin beschuldigingen aan het adres van Joseph P. Hij zou ‘Engelsgezind’ zijn en bovendien een wapen bezitten, hetgeen natuurlijk de aandacht van de Duitse ordediensten trekt. Verder vermeldt de brief ook nog dat de familie van Joseph P. zich schuldig heeft gemaakt aan het stelen van land van de familie V. Tot slot zou vader V. ook mondeling een aanklacht aan de *Feldgendarmarie* hebben overgemaakt, die zegt dat Joseph p. hem had uitgemaakt voor een “smerige Pruis” en “smerige zwartlap”.³⁰⁹ De instrumentele reden die de verklikking van de familie P. aan de Duitse bezetter werkelijk motiveert is waarschijnlijk het feit dat de familie V. hen ervan verdenken land te stelen. In die tijd worden landbouwgronden nog in sommige instanties gemarkeerd door grenspalen, die mits enige moeite kunnen verschoven worden. Daarbij is er ook nog sprake van een eerdere confrontatie tussen Ernest, het oudste kind in de familie V., die op zekere dag bij Joseph P klaagt dat zijn paard aan het grazen is op de grond van de familie V.³¹⁰ Omdat dergelijke disputen tussen landbouwers van weinig belang zijn voor de Duitse overheden, voegen ze aan de brief nog informatie toe waarvan zij weten dat het zal leiden tot een onderzoek van de Duitse ordediensten. Nu is het niet langer de ene landbouwer die de andere aanklaagt, maar een gehoorzame en oplettende burger die de ‘Engelsgezinde’ verklikt. Ook de plotselinge confrontatie tussen de gebroeders B. en Georges V. te Oprgimbie in juni 1942 is geen losstaand

³⁰⁷ P.V. verhoor van Simone J., (21/9/1944), vonnis 6222.

³⁰⁸ P.V. verhoor van Simone J., (21/9/1944), vonnis 6222.

³⁰⁹ P.V. verhoor van Joseph P., (15/11/1944), vonnis 8518.

³¹⁰ P.V. verhoor van Joseph P., (15/11/1944), vonnis 8518.

feit. Hubert E. gemeentesecretaris van Opgrimbie is er namelijk vrij zeker van dat de familie V. en B. al geringe tijd met elkaar in de clinch liggen:

“Ik weet dat er voordien reeds ruzie bestond tussen de [familie] B. en [familie] V.”³¹¹

Ook hier is de aanleiding tot de verklikking – een gevecht - niet zuiver politiek te noemen, maar door de gebroeders B. aan te duiden als weerstanders, en niet als persoonlijke vijanden, garandeert Georges dat Pierre en Mathieu worden aangepakt door de Duitse repressie. Net als in autoritair Duitsland zien sommige mensen in het bezette België hun kans schoon om persoonlijke conflicten in de privésfeer te neutraliseren door gebruik te maken van de overmacht van de bezetter.

Het is echter ook noodzakelijk te vermelden dat in alle drie net besproken voorbeelden, de verklikkers in de gemeenschap bekend stonden als ‘zwarten’ of als ‘Duitsgezind’. Geen van hen had een bijzonder functie in de organisatie van een collaborerende partij of paramilitaire militie, maar lidmaatschap kwam wel voor. Georges V. bijvoorbeeld was een oostfronter (Waffen SS) en lid van N.S.K.K. (de *Luftwaffe* Brigade),³¹² zijn broer Albert was lid van de V.N.V en de Zwarte Brigade.³¹³ Simone J. en Paula C. gingen vaak – al dan niet uit noodzaak - om met Pierre B., een beruchte SS-man in Tongeren³¹⁴ en zowat de hele familie V. uit Tongeren was openlijk Duitsgezind.³¹⁵ Het is zeer waarschijnlijk dat dit de drempel heeft verlaagd om de toevlucht te nemen tot de Duitse ordediensten. Verder blijkt uit de volgende passage dat de familie J. niet veel vertrouwen had in de Belgische ordehandhaving:

“We trekken hen voor het Duits gerecht; voor het Belgisch gerecht zouden zij niet genoeg gestraft worden.”³¹⁶

Bij deze verklikkingen zijn er dus zowel affectieve als instrumentele componenten aan het werk: affectief omdat de verklikkers in kwestie daadwerkelijk meer vertrouwen hadden in het Duitse gerecht dan in het Belgische gerecht, instrumenteel omdat zij de macht van de bezetter misbruikten voor persoonlijke doeleinden die vaak niets te maken hadden met het verzekeren van de ‘Ordnung und Ruhe’ in het grondgebied.

³¹¹ P.V. verhoor van Hubert E., (22/8/1945), vonnis 8370.

³¹² Aanmeldingsformulieren Waffen SS en N.S.K.K., (november 1942), vonnis 8370.

³¹³ ‘Uiteenzetting der zaak’, vonnis 8370.

³¹⁴ P.V. van Terechzitting, (), vonnis 6222.

³¹⁵ P.V. verslag bevindingen Rijkswacht (17/11/1944), vonnis 8518.

³¹⁶ P.V. verhoor van Jean R., (15/9/1944), vonnis 6222.

5.2.2 Echtelijke conflicten

Uit de literatuur is gebleken dat, hoewel noch mannen noch vrouwen numeriek een overwicht hebben als het aankomt op verklikking, er wel degelijk kwalitatieve verschillen zijn in de context en motivering van de denunciatie. In mijn onderzoek heb ik echter geen beduidende kwalitatieve verschillen kunnen waarnemen. Dit omdat mijn onderzoek slechts vier vrouwen omvat (Paula, Simone en Regina en Irma) die deel uitmaakten van twee aparte gevallen van verklikking en die bovendien niet in de hoedanigheid van echtgenotes verklikten. En de these uit de wetenschappelijke literatuur stelt net dat vrouwen sneller geneigd zijn om het repressie-apparaat te misbruiken om disputen in de *intrafamiliale* context op te lossen.³¹⁷ Hoewel geen van de veroordeelden een misnoegde echtgenote was, zijn er wel degelijk enkele voorbeelden in de strafdossiers van verklikking bij echtelijke conflicten, die allemaal door vrouwen werden gesteld. De eerste is – opnieuw – afkomstig uit de geschreven verklaring van Anna P.:

“Jefke woonde op het Begijnenhof te Sint-Truiden en was verkleikt door zijn vrouw die beweerde dat Jefke de moord had gepleegd op de leden van de DeVlag te Wellen, hij werd daarna vrijgelaten. Ik weet dat Jefke fel geslagen is geworden in het bureel,[...]”³¹⁸ Jefke was door zijn echtgenote aangeklaagd geworden als zijnde in het bezit van twee geweren en een pistool [...] deze vrouw had als minnaar een lid van de De Vlag, tezelfdertijd SS en lid van het Veiligheidskorps.³¹⁹

Het is glashelder dat deze vrouw in kwestie haar echtgenoot heeft verklikt om hem uit de weg te ruimen opdat zij vrij spel zou krijgen met haar minnaar. Let ook nu op de combinatie van het voorwendsel van de affectieve motivering (haar man zou leden van DeVlag vermoord hebben en in het bezit zijn van wapens) en de eigenlijke, instrumentele beweegredenen (de fysieke verwijdering van haar echtgenoot). Dan is er nog de uitbaatster van de herberg ‘Le Phare’ te St. Truiden die aan Jan Morael had gevraagd of het niet mogelijk was haar man aan te houden. Zij had eerder al ‘Jefke Claes’ een aanzienlijk bedrag aangeboden om hem aan te geven bij Morael. Daarna bood zij Anna P. zelfs juwelen aan, in ruil waarvoor zij Morael diende te bewerken, teneinde deze tot de arrestatie van haar echtgenoot kon overgaan. Vrouwen die hun echtgenoten aangaven omwille van echtelijke problemen – zij het uit wraak voor de minnares van de man, geweld, of het uit de weg ruimen van de man ten voordele van de eigen minnaar – was dus geen fenomeen dat zich beperkte tot Nazi-Duitsland.

³¹⁷ V. Joshi, “The ‘Private’ became ‘Public’: Wives as Denouncers in the Third Reich”, p. 419-421.

³¹⁸ P.V. verhoor van Anna P., (27/9/1945), p.II, vonnis 7517.

³¹⁹ P.V. verhoor van Anna P., (27/9/1945), p.18, vonnis 7517.

5.2.3 Ideologische overtuigingen?

Het ideale prototype van een ‘affectieve verklikker’ is een persoon die zijn medeburgers verklikt enkel en alleen omwille van zijn ideologische opvattingen, en zijn vertrouwen in het heersend regime. Ongewenste elementen aangeven bij de Duitse autoriteiten is niets meer of minder dan een daad van burgerlijke plicht. In de strafdossiers heb ik niemand gevonden die enkel en alleen omwille van affectieve redenen verklikte. En waarschijnlijk is het aantal personen in het algemeen die alleen affectieve motivering ervaren bij het verklikken zeer gering. Want zelfs als personen ideologisch geïnspireerd zijn om andersdenkenden te verklikken, dan nog kunnen persoonlijke doeleinden een rol spelen in hun praktijk van denunciatie.

Johan C. bijvoorbeeld is een permanente inlichtingsagent voor burgemeester Hanssen en de leiding van het V.N.V., die naar eigen zeggen “uit zuiver ideaal gehandeld heeft”.³²⁰ Volgens hem zijn de aangiftes die hij doet niet het gevolg van persoonlijke berekeningen, maar van de vaste overtuiging dat de individuen die hij aangeeft volksvijanden zijn die zo snel mogelijk uit de samenleving geweerd moeten worden.

Aan het begin van het jaar 1944 zit Johan C. op de tram Luik-Tongeren. Bij hem in de tram zijn vier nogal beschonken mannen die terugkeren van een voetbalwedstrijd in Luik. Johan C. raakt met deze mannen slaags, waarbij hij lichte verwondingen oploopt. Hij dient eerst een klacht in bij de Gemeentelijke Politie, maar deze zijn niet bereid de vier mannen te vervolgen. Dan gaat hij met zijn aangifte naar de Feldgendarmerie te Tongeren, in de hoop dat zij actie zullen ondernemen. Wanneer ook zij echter niet de indruk geven zich te willen engageren in de zaak, begeeft Johan C. zich persoonlijk naar de Feldkommandatur in Hasselt, waar hij eist dat de vier personen in kwestie voor het Duitse gerecht worden gedaagd, hetgeen uiteindelijk ook gebeurt. Op het proces verdraait Johan C. de waarheid, en zorgt hij ervoor dat de vier mannen een zware straf toebedeeld krijgen: zij krijgen elk meer dan twee jaar gevangenisstraf en worden vervolgens gedeporteerd naar Duitsland...³²¹ Zelfs bij de zelfverklaarde idealisten kon er dus sprake zijn van “mixes motives”.

³²⁰ ‘Uiteenzetting der Zaak’, (1944), vonnis 128.

³²¹ ‘Uiteenzetting der Zaak’, (1944), vonnis 128.

6. Tijdspectief

Zoals verwacht ben ik wat betreft het tijdspectief niet tot een noemenswaardige ontdekking gekomen op basis van de geanalyseerde strafdossiers. Hier zijn twee principiële verklaringen voor: ten eerste situeert mijn onderzoek zich binnen een welbepaalde, relatief korte timeframe. Een perspectief op verklikking in de ‘longue durée’ was dus bij voorbaat al uitgesloten. Ten tweede was het aantal strafdossiers waarover ik kon beschikken te gering om een gefundeerde uitspraak te vormen over de ontwikkeling van de praktijk van het verklikken in de tijd.

Aanvankelijk was het mijn bedoeling om na te gaan of de verklikkerpraktijken in het bezette België evolueerden gedurende de periode van de bezetting. In de strafdossiers zijn er echter geen voldoende aanwijzingen die zo’n hypothese kunnen staven of weerleggen. We kunnen wel vermoeden dat de kansen tot verklikking toenamen naarmate de bezetting vorderde. Er kwamen immers steeds meer Duitse verordeningen die de meest vanzelfsprekende dingen – persvrijheid, vrijheid van meningsuiting o.a. – de illegaliteit in dwong. Hier kunnen we twee waarschijnlijke kantelmomenten aanduiden: de eerste is de ‘Sonnewende’-operatie in navolging van de Duitse inval in Rusland in 1941. Wanneer het Derde Rijk zich tegen Rusland keert op 22 juni 1941, worden ook de communisten in de bezette gebieden staatsvijand nr. 1.³²² Dan is er in 1942 nog de introductie in het Belgisch grondgebied van de verplichte tewerkstelling in Duitsland.³²³ Beide gebeurtenissen hebben ervoor gezorgd dat eensklaps een heleboel mensen in de clandestiniteit terecht kwamen. Deze individuen en hun helpers werden zo allemaal potentiële slachtoffers van verklikking. Dit zijn natuurlijk slechts enkel vermoedens. Verder onderzoek moet uitwijzen of deze specifieke momenten werkelijk een invloed hebben gehad op de praxis van het verklikken..

Wat we wel met enige zekerheid kunnen stellen is dat het verklikken niet ophield bij het einde van de bezetting. Integendeel, de slachtoffers van de Duitse terreur, al dan niet veroorzaakt door verklikkingen, gingen nu zelf over tot het aangeven van de ‘daders’ bij de Veiligheid van de Staat, de Krijgsauditoren of de Belgische Rijkswacht. Vaak werden deze aanklachten schriftelijk opgesteld. Een aantal van de dossiers uit mijn analyse zijn het directe gevolg van zo’n aangifte. Dit is het geval bij de dossiers van Albert V., Jean T., Willem, Regina en Irma V., en Simone J. In elk van deze dossiers zit er nog zo’n schriftelijke aanklacht, of een verslag ervan in de vorm van

³²² N. Wouters, *Oorlogsburgemeesters*, p. 328-330.

³²³ M. Van den Wijngaert, B. De Wever, F. Maerten, e.a., *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*, p. 170-171.

een P.V. In het dossier van Jaak V. bevindt zich ook nog een verklikkerbrief die dateert van na de bezetting, maar deze heeft niet direct geleid tot zijn vervolging. Na vier lange jaren Duitse bezetting, liepen de oorspronkelijk daders, de verklikkers, nu zelf het risico om slachtoffer te worden van vervolging en repressie.

Besluit

Met deze masterproef heb ik getracht een tipje van de sluier op te lichten over een historisch onderwerp dat tot nu toe nog maar weinige systematische aandacht heeft verkregen in de Belgische historiografie. Het onderzoek in Centraal- en Oost Europa is ondertussen al vergevorderd, maar de Belgische academische wereld heeft de weg naar het onderwerp nog altijd niet gevonden, hoewel over andere vormen van collaboratie wel al uitvoerig onderzoek is verricht.

Verklikking wordt dan ook nog altijd gezien als het laagste van het laagste: burens die elkaar verklikken om de minste redenen, vrienden die elkaar een mes in de rug steken, mensenjagers die voor het grote geld andere mensen het verderf in storten: allemaal mannen en vrouwen zonder gevoel van eer of empathie. We hebben echter ook gezien dat verklikking tweezijdig werkt: in totalitaire staten kan het inderdaad leiden tot perverse uitwassing en persoonlijke willekeur, maar ook in democratische regimes is een mate van medewerkingbereidheid van de bevolking onontbeerlijk. Ook de politie in liberale staten rekent op haar burgers om hen tips of inlichtingen te geven over gepleegde misdaden. Sommige verklikkers kunnen zelfs uitgroeien tot echte helden, wanneer zij met gevaar voor eigen leven praktijken aan het licht brengen die niet door de beugel kunnen. Maar deze associaties maken we niet meteen als we denken aan de verklikkers tijdens de bezetting. Zij behoorden tot het allerlaagste echelon van de collaborateurs in België. Voor andere vormen van collaboratie kon men in sommige instanties nog begrip opbrengen, maar dit gold niet voor verklikking.

Ik heb – hoop ik – met deze masterproef dit beeld toch enigszins weten te nuanceren. Denunciatie wordt niet langer voorgesteld als een eenduidige verwerpelijke praktijk, maar als een complex systeem dat een rol kan spelen in de bredere processen in de samenleving. Met de hulp van vijf analytische concepten heb ik getracht deze complexiteit op een heldere manier weer te geven.

Wat betreft de definiëring en van verklikking, en de context waarin het zich voordoet, hebben we kunnen besluiten dat datgene wat voor totalitaire staten geldt, niet noodzakelijk ook opgaat voor de gebieden die zij bezetten. Het bezette België werd gekenmerkt door de machtsstrijd tussen vele tegenstrijdige en vijandige factoren: het resulteerde in een ‘organisierte chaos’, met een amalgaam van bestuurlijke instanties, paramilitaire milities die naar persoonlijk goeddunken werden in gezet, kleine Führers die autonome beslissingen namen, ordediensten die elkaar beconcurrerden,

Belgische en Duitse wetten die met elkaar in botsing kwamen... In tegenstelling tot zuivere totalitaire staatsystemen, is er in de Belgische bezettingscontext daarom niet altijd sprake geweest van een “direct contact tussen burger en staat”, maar eerder van een wirwar aan tussenpersonen, netwerken, en informanten die op intermediair niveau mogelijk konden functioneren als ‘informatieve geleiders’ tussen ‘gewone burgers’ – met ‘gewone burgers’ doelen we op die personen die zelf geen machtspositie bekleden – en de Duitse overheden. Ook burgemeesters hadden de mogelijkheid om op dit intermediair niveau te navigeren. Dit was een systeem met wederkerige voordelen waarbij macht en invloed werden ingeruild voor kennis en informatie. Ik hanteer het woord ‘mogelijk’ om te benadrukken dat deze bevindingen niet overal en altijd gelden in de bezettingscontext van België, maar toevallig wel in de voorbeelden uit de strafdossiers die ik heb aangehaald. Er is ook geen sprake van een ‘self-policing society’ waarbij burgers de nieuwe wetten en regels interioriseren ten gevolge van hun overtuiging dat zij niet alleen in de gaten worden gehouden door het repressie-apparaat, maar ook door hun medeburgers. Deze hypothese is verder gebaseerd op het geloof dat in dergelijke samenlevingen, het repressief apparaat passief optreedt in afwachting van aangiftes van burgers, maar in de strafdossiers zijn er net talloze voorbeelden van hoe lokale milities, de Duitse ordediensten en hun Belgische handlangers zeer actief op zoek gaan naar weerstanders en informatie daarover, door regelmatig *razzia*’s te plegen en gewelddadige technieken toe te passen bij het verhoor.

Verder heb ik ook het beeld van de identiteit van verklikkers wat kunnen bijschaven: we hebben opgemerkt dat zij niet altijd voldoen aan het abstracte concept van wat een verklikker ‘hoort’ te zijn. Uit de strafdossier blijkt immers dat ook diegene die schuldig zijn bevonden aan verklikking, in bepaalde situaties net hun medeburgers hebben afgeschermd van de Duitse repressie, soms met het gevaar zelf het slachtoffer te worden van vervolging. Een enkele andere persoon getuigde zelfs spijt te hebben van haar daden. Hier zien we dus dat de complexe psyche van een individu niet te reduceren is tot één gestelde daad. Wat betreft de sociale achtergronden van de verklikkers heb ik slechts kunnen vaststellen dat de personen die ik heb bestudeerd weinig met elkaar gemeen hebben, en dus blijken te geven van een zekere diversiteit.

In de analyse van de motieven van de verklikkers zijn we tot de vaststelling gekomen dat de meeste denunciaties worden gemotiveerd door een combinatie van instrumentele en affectieve redenen. Instrumentele redenen voeren echter de boventoon, en zijn zelfs aanwezig bij die personen die beweren dat zij handelen uit pure ideologische beweegredenen. Ook opmerkelijk is het veelvuldig voorkomen van het schelden met ‘Pruisenhoer’ en ‘zwartlap’ als aanleiding tot een

denunciatie bij de Duitse bezetter, die deze – vrij futiele – aanklacht als legitiem aanvaardde. Terwijl het voor de een een oprechte belediging leek, was het voor de andere een welkome aanleiding om de Duitse bezetter in te schakelen ten einde kwesties in de privésfeer – zoals bijvoorbeeld inter-familiale conflicten - te neutraliseren.

De vaststellingen die ik in deze masterproef heb gemaakt zijn natuurlijk verre van sluitend. Het geringe aantal strafdossiers die ik heb kunnen analyseren zijn in dat opzicht een nadeel. Maar met de middelen die ik had, heb ik getracht de praktijk van verklikken tijdens de Tweede Wereldoorlog in Tongeren en omstreken te reconstrueren. Om het gebrek aan bronnen te compenseren heb ik geprobeerd om alles eruit te halen wat er in de strafdossiers voorhanden was, door het te analyseren vanuit diverse perspectieven. En het is net door deze casi vanuit verschillende optieken grondig te bestuderen dat er een totaalbeeld naar voor komt. Zo heb ik veel gebruik gemaakt van het strafdossier van Simone J. Op het eerste zicht lijkt de zaak van Simone J. heel simpel: ze geeft de zoon van Maria R. een oorvijs, waardoor er een gevecht ontstaat, waar Simone J. een Pruisenhoer wordt genoemd. Ze pikt deze belediging niet en stapt naar de Feldgendarmerie om Maria R. en haar vader . aan te geven. Maar als we dieper afdalen in het strafdossier komen enkele verrassende elementen boven water; zoals haar relatie met zowel het verzet als met de SS-man Pierre B, die bovendien als een ‘informatieve geleider’ voor haar denunciatie lijkt op te treden. Simone J. is bovendien een geliefde vrouw op haar werk, en we leren ook over de langer aanslepende familievete tussen de families V. en J. , Het is in casi zoals deze waarin bredere maatschappelijke processen en alledaagse dingen convergeren. In die zin is het strafdossier van Simone J. een momentopname die de complexiteit van een mensenleven in de realiteit aanwijst.

Natuurlijk zijn er nog vele vragen niet opgelost: wat was de werkelijke schaal van verklikking in het bezette België? Gebeurde de aangiftes vooral schriftelijk of mondeling? Wat was de rol van *spontane* aangiftes in de Jodenvervolging? En hoe verliep het informatiebeheer tussen de verschillende ordediensten eigenlijk? Werden er inlichtingen gedeeld of was het ieder voor zich.? Er is nog veel te doen, en het onderzoek naar denunciatie is nog zeer jong. Maar ik hoop dat ik alvast een bescheiden aanzet heb kunnen geven en – zoals ik aan het begin van deze masterproef al heb vermeld - dat ik hiermee anderen zal aansporen om hetzelfde te doen.

Bibliografie

Onuitgegeven primaire bronnen

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de archieven- incivisme, strafdossier Albert V., vonnis 8370 (strafdossier Georges V. bijgevoegd)

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Henri L., vonnis 1280.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Jaak V., vonnis 1406/59.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Jean P., vonnis 1628.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Jean T., vonnis 8762.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Johan C., vonnis 128.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, strafdossier Joseph L., arrest 3206/45.

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, Strafdossier Simone J., vonnis 6222 (strafdossier Paula C., bijgevoegd).

Justitiepaleis Brussel: Dienst van de Archieven militaire rechtscolleges - incivisme, Strafdossier Familie V. (Willem V., Regina V., en Irma V.), vonnis 8515.

Boeken en periodieken

ALLEN (W.S.). *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a single German Town, 1922-1945*. New York, F. Watts, 1984, xix + 388 p.

BERGERSON (A.S.), HEALY (M.), STEEGE (P.) en SWETT (P.M.). "The History of Everyday Life: A Second Chapter". In: *The Journal of Modern History*, 80 (2008), 2, pp. 358-378.

BOUVEROUX (J.). *Terreur in oorlogstijd: het Limburgse drama*. Kapellen, Nederlandsche Boekhandel, 1984, 239 p.

BRODEUR (J.P.) en JOBARD (F.), (eds.). *Citoyens et Délateurs. La délation peut-elle être civique ?*. Parijs, Editions Autrement, 2005, 213 p.

BROSZAT (M.). "Politische Denunziation in der NS-zeit: Aus Forschungserfahrungen im Staatsarchiv München". in: *Archivalische Zeitschrift*, 101 (1977), 73, pp. 221-238.

BROWN (R.D.). "Microhistory and the Post-Modern Challenge". In: *Journal of the Early Republic*, 23 (2003), 1, p. 1-20.

CARLIER (J.). *Discoursanalytische en mentaliteitshistorische benadering van seksualiteitsbeleving in het interbellum: fragmentarische geschiedenissen op basis van strafdossiers van zedenzaken in het archief van de correctionele rechtbank van Antwerpen (1920-1940)*. Gent, Onuitgegeven licentiaatverhandeling UGent (promotor Prof. Dr. Gita Deneckere), 2003, 2 dln.

CARLIER (J.). " 'De wil tot weten' en 'de list van de leugen'. Methodologische suggesties voor de historische kritiek van gerechtelijke bronnen met het oog op de studie van seksualiteitsbeleving *from below*". In: *BTNG-RHBC*, 38 (2008), 3/4, pp. 297-322.

CHASSIN (J.). "La délation sous l'Occupation dans le Calvados". In: *Annales de Normandie*, 54(2004), 1, pp. 77-103.

CONWAY (M.). *Collaboratie in België. Léon Degrelle en het Rexisme, 1940-1944*. Groot-Bijgaarden, Globe, 1994, 378 p.

CREW (D.F.). “Alltagsgeschichte: A New Social History ‘From below?’”. In: *Central European History*, 22 (1989), 3/4, pp. 394-407.

CZECHOWSKI (N.) en HASSOUN (J.), (eds.). *La Délation. Un archaïsme, une technique*. Parijs, Editions Autrement, 1992, 237 p.

DE WEVER (B.). *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV, 1933-1945*, Gent, Uitgeverij Lannoo 1994, 701 p.

DÖRNER (B.). “NS-Herrschaft und Denunziation: Anmerkungen zu Defiziten in der Denunziationsforschung”. In: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 55-69.

DIEWALD-KERKMANN (G.). “Politische Denunziation im NS-regime. Die kleine macht der ‘Volksgenossen’”. In: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.), RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 146-156.

DÖRDELMANN (K.). “Denunziationen im Nationalsozialismus. Geschlechtsspezifische Aspekte”. In: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.), RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 157-167.

ELDER, (S.). “Murder, Denunciation and Criminal Policing in Weimar Berlin”. In: *Journal of Contemporary History*. 41(2006), 3, pp. 410-419.

FITZPATRICK (S.) en GELLATELY (R.). “Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History”. In: *Journal of Modern History*, 68 (1996), 4, pp. 747-767.

FITZPATRICK (S.). “Signals from Below: Soviet Letters of Denunciation of the 1930s”. In: *Journal of Modern History*, 68 (1996), 4, pp. 831-866.

FOUCAULT (M.). *Discipline, Toezicht en Straf. De geboorte van de gevangenis*. Groningen, Historische Uitgeverij Groningen, 1989, 445 p.

FÖBEL (A.). “Denunziation im Verfahren gegen Ketzer im 13. und beginnenden 14. Jahrhundert”. In: JEROUSHEK (G.), MARBOLEK (I.) en RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 48-63.

GAYRAUD (J.F.). *La Dénonciation*. Parijs, Presses universitaires de France, 1995, 428 p.

GELLATELY (R.). “The Gestapo and German Society: Political Denunciation in the Gestapo Case Files”. In: *The Journal of Modern History*, 60 (1988), 4, pp. 654-694.

GELLATELY (R.). “Situating the “SS-State” in a Social-Historical Context: Recent Histories of the SS, The Police and the Courts in the Third Reich”. In: *The Journal of Modern History*, 64 (1992), 2, pp. 338-365.

GELLATELY (R.). “Denunciations in Twentieth-Century Germany: Aspects of Self-Policing in the Third Reich and the German Democratic Republic.” In: *The Journal of Modern History*, 68 (1996), 4, pp. 931-967.

GELLATELY (R.). “Denunciations and Nazi Germany: New Insights and Methodological Problems”. In: *Historical Social Research*, 22 (1997), 3/4, pp. 228-239.

GELLATELY (R.). “Denunciation as Subject of Historical Research”. In: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 16-29.

GERSMANN (G.). “Schattenmänner. Schriftsteller im Dienst der Pariser Polizei des Ancien Régime”, in: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.), RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 99-126.

GILISSEN (J.). *Etude statistique de la répression de l'incivisme. Extrait de la Revue de droit pénal et de criminologie*. Leuven, Rega, 1951, 116 p.

GINZBURG (C.). “Microhistory: Two of three things that I know about it”. In: *Critical Inquiry*, 20 (1993), 1, pp. 10-35.

GRUNBERGER (R.). *A Social History Of the Third Reich*. Londen, Weidenfield & Nicholson, 1971, 544 p.

HALIMI (A.). *La Délation sous l'Occupation*. Paris, Alain Moreau, 1983, 337 p.

HENNIG (H.). "Ohnmacht, Macht und Rivalität – zur Psychodynamik der Denunziation". In JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.) en RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 224-240.

HERGEMÖLLER (B.U.). "Accusatio en Denunciatio im Rahmen der spätmittelalterlichen Homosexuellenverfolgung in Venedig und Florenz". In: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.), RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 64-79.

HINRICH (R.). "Denunziation und Strafjustiz im Führerstaat". In: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.), RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, pp. 127-145.

HUYSE (L.) en DHONDT (S.). *Onverwerkt verleden. Collaboratie en repressie in België 1942-1952*. Leuven, Uitgeverij Kritak, 1991, 312 p.

JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.) en RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, 302 p.

JEROUSKEK (G.). "Denunziation – ein interdisziplinäres Forschungsfeld". In: JEROUSCHEK (G.), MARBOLEK (I.) en RÖCKELEIN (H.), (eds.). *Denunziation: Historische, juristische und psychologische Aspekte*. Tübingen, Fuldaer Verlagsanstalt, 1997, 302 p.

JEROUSHEK (G.). "Mit Worten töten. Historische und psychologische Überlegungen zur Denunziation". In: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 44-54.

JEROUSHEK (G.), en MÜLLER (D.). “Die Ursprünge der Denunziation im Kanonischen Recht”. In: LÜCK (H.) en SCHILDT (B.), (eds.). *Recht-Idee-Geschichte, Festschrift für Rolf Lieberwirth zum 80. Geburtstag*. Köln, Weimar und Wien, 2000, pp. 3-24.

JOLY (L.). “La délation anti-Semite sous l’Occupation”. In: *Vingtième Siècle. Revue d’histoire*, 96, (2007), 3/4, pp. 137-149.

JOSHI (V.). “The ‘Private’ became ‘Public’: Wives as Denouncers in the ‘Third Reich’”. In: *Journal of Modern History*, 37 (2002), 3, pp. 419-435.

LANDWEHR (A.) en ROSS (F.), (eds.). *Denunziation und Justiz: Historische Dimensionen eines sozialen Phänomens*, Tübingen, Diskord, 2000, 283 p.

LE ROY LADURIE (E.). *Montaillou. Een ketters dorp in de Pyreneeën (1294-1324)*. Amsterdam, Uitgeverij Bert de Bakker, 1984, 500 p.

LÜDTKE (A.). *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton, Princeton University press, 318 p.

MANN (R.). *Protest und Kontrolle im Dritten Reich: Nationalsozialistische Herrschaft im Alltag einer rheinischen Großstadt*. Frankfurt am Main, Campus Verlag, 1987, 413 p.

MARSZOLEK (I.). “‘Die Zeichen an der Wand’. Denunziation aus der Perspektive des jüdischen Alltags im ‘Dritten Reich’”. In: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 204-218.

MAJERUS (B.) en ROUSSEAUX (X.). “The World Wars and their Impact on the Belgian Police Systems”. In: FIJNAUT (C.), (ed.). *The impact of World War II on Policing in North-West Europe*, Leuven, Leuven University Press, 2004, pp. 67-81.

PELTONEN (M.). “Clues, Margins, and Monads: The Micro-Macro Link in Historical Research”. In: *History and Theory*, 40 (2001), 3, pp. 347-559.

SCHUBERT (H.). *Judasfrauen : Zehn Fallgeschichten weiblicher denunziation im Dritten Reich*. Frankfurt am Main, Luchterhand, 1990, 171 p.

STIEGLITZ (O.). “Sprachen der Wachsamkeit: Loyalitätskontrolle und Denunziation in der DDR und in den USA bis Mitte der 1950er Jahre”. *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 119-135.

REUBAND (K.H.). “Denunziation im Dritten Reich. Die Bedeutung von Systemunterstützung und Gelegenheitsstrukturen”. In: *Historical Social Research*, 26(2001), 2-3, pp. 219-234.

RUTTEN (M.). *Oorlog 40-45 in Zuid-Oost Limburg*. Koressem, Uitgeverij JoChriLy/Falize, 303 p.

VAN GEET (W.). *De Belgische Rijkswacht tijdens de bezetting*. Kapellen, Nederlandsche Boekhandel, 1985, 238 p.

VAN DEN WIJNGAERT (M.). *Nood breekt wet: economische collaboratie of accommodatie. Het beleid van Alexandre Galopin, gouverneur van de Société Général tijdens de Duitse bezetting, 1940-1944*, Tielt, Uitgeverij Lannoo, 1990, 172 p.

VAN DEN WIJNGAERT (M.), DE WEVER (B.) en MAERTEN (F.). e.a. *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, 317 p.

VON PLATO (A.). “Denunziation im Systemwechsel. Verhaftete, Deportierte und Lagerhäftlinge in der SBZ um 1945”. In: *Historical Social Research*, 26 (2001), 2/3, pp. 179-203.

WEYRAUCH (O.). “Gestapo Informants: Facts and Theory of Undercover Operations”. In: *Colombia Journal of Transnational Law*, 24 (1986), 1, pp. 553-596.

WILLIAMS (B.). Letters of Denunciation in the Lyon region, 1940-1944. In: *Historische Sozialforschung*, 26 (2001), 2-3, pp. 136-152.

WOUTERS (N.). *Oorlogsburgemeesters 40/44. Lokaal bestuur en collaboratie in België*. Tielt, Uitgeverij Lannoo, 2004, 750 p.

WOUTERS (N.), “Localisation in the Age of Centralisation: local government in Belgium and Pas-de-Calais”. In: DE WEVER (B.), VAN GOETHEM (H.), en WOUTERS (N.), (eds.). *Local Governments in Occupied Europa*. Gent, Academia Press, 2006, pp. 83-108.

WOUTERS (N.). *De Führerstaat*. Tiel, Uitgeverij Lannoo, 2006, 264 p.

Online bronnen

DE WEVER (B.). “Laat nu ook de geschiedenis oordelen”. In: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, pp. XXVIII-XXXIII. Online op: http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf.

MINE (J.Y.). “De raadpleging van de archieven van de repressie: procedures, mogelijkheden en beperkingen”. In: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, pp. XXIV-XXVII. Online op: http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf.

HADLEY (K.). “International colloquium sheds new light on denunciation in France during the Second World War”. In: *History Today*, 3/12/2008. Online op: <http://www.historytoday.com/blog/news-blog/kathryn-hadley/international-colloquium-sheds-new-light-denunciation-france-during-se>.

HORVAT (S.). “Het verloop van de incivismeprocessen voor de militaire rechtbanken 1944-1949”. In: *Berichtenblad CEGE-SOMA*, Dossier repressie en gerechtelijke archieven: problemen en perspectieven, 2003, nr. 38, pp. III-XIII. Online op: http://www.cegesoma.be/docs/media/Berichtenblad/med38_dossier.pdf.

SCHRIJVERS (L.). “Bradley Manning”. In: *DeWereldMorgen.be*, 16/12/2010. Online op: <http://www.dewereldmorgen.be/blog/luc-schrijvers/2010/12/16/bradley-manning>.

VAN DEN EECKHOUT (V.). *Ninoofse vrouwen en de naoorlogse repressie: de rol van getuige en verdachte in de repressieonderzoeken*. Gent, Onuitgegeven Masterproef UGent (promotor: Antoon Vrints),

2009, 161 p. Online op:

http://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/361/156/RUG01001361156_2010_0001_AC.pdf.

Bijlagen

Inhoudelijke samenvattingen van de strafdossiers

Strafdossier Simone J., vonnis 6222 (dossier van Paula C. toegevoegd)

Simone J. (11/02/1924) wordt op 16 april 1945 schuldig bevonden voor het aangeven van Maria R. en Jean R., met meer dan een maand vrijheidsberoving tot gevolg. De verklikking komt er naar aanleiding van een dispuut tussen Simone en haar moeder Paula C. aan de ene kant en Jean R. en zijn dochter Maria R. aan de andere kant. Zij zouden Paula en Simone hebben uitgemaakt voor 'Pruisenhoeren'. Paula C. en Simone J. hebben tijdens de bezetting veel contact met Pierre B., een beruchte SS-man te Tongeren. Zij zijn vaak te gast bij zijn thuis. Gedurende het onderzoek wordt het echter duidelijk dat Simone en haar moeder (deels) in opdracht van het verzet Pierre B. in de gaten hielden. Tussen 1940 en 1944 werkt Simone in F.N. Herstal op een kantoor als bediende. Paula wordt uiteindelijk vrijgesproken, maar Simone wordt veroordeeld tot vijf jaar celstraf.

Strafdossier Joseph L., arrest 3206/45

In 1940 vlucht Joseph L. (16/01/1903) tijdens de vijandelijkheden naar Frankrijk, op een motto van de Rijkswacht. Wanneer hij terugkeert in het land pikt hij zijn leventje terug op, wat volgens zijn moeder en zuster bestaat uit weinig werken en veel uitgaan. De eerste twee oorlogsjaren komt hij geregeld in de herberg in het gezelschap van vooraanstaande Rexisten, VNV'ers en Duitsgezinden. Hij komt ook in andere herbergen en spendeert daar geld dat hij met zijn beroep eigenlijk niet kan uitgeven. Hij maakt deel uit van een Duitse politieke politiedienst, waarbij hij inlichtingen verzamelt voor verschillende diensten. In de laatste maanden van de bezetting hebben verschillende getuigen hem herkent bij huiszoeken door de Gestapo. Het is echter onduidelijk of het werkelijk gaat om Joseph L., omdat andere getuigenissen erop wijzen dat het zou gaan om een dubbelganger, een uitleg die hij ook zelf verleent aan de Krijgsauditeur. Leyser ontkent en verklaart deze getuigenissen aan de hand van een dubbelganger. Op 31 oktober 1944 vindt de Krijgsraad Joseph schuldig aan verklikking en politieke collaboratie, waarvoor hij de

doodstraf krijgt. Hij tekent beroep in tegen deze beslissing. Op 10 december 1945 wordt hij opnieuw schuldig bevonden aan verklikking, maar nu wordt hij veroordeeld tot twintig jaar buitengewone hechtenis.

Strafdossier Jean P., vonnis 1628

Aan het begin van de bezetting is Jean P. (28/09/1919) een bakkersgast in Tongeren. Tijdens de loop van de oorlog wordt hij lid van de Fabriekswacht, de Zwarte Brigade en uiteindelijk de Waffen SS. Hij staat in nauw contact met Jan Morael, leider van de SS-Dienststelle te Sint-Truiden, die hij geregeld inlichtingen geeft. Op 1 september 1944 vertrekt hij met zijn fiets en wordt daarna niet meer teruggezien. Volgens sommigen begeeft hij zich naar het Oostfront. Op 2 januari 1945 wordt Jean P. bij verstek ter dood veroordeeld voor verklikking en omwille van zijn lidmaatschap van de Fabriekswacht en de Waffen SS.

Strafdossier Albert V. (dossier van George V. toegevoegd), vonnis 8370

Albert V. (21/10/1918) was sinds september 1940 lid van de Zwarte Brigade. Hij beweert zijn ontslag ingediend te hebben in september 1943 maar wordt daarna nog altijd in zijn uniform gesignaleerd. Hij en zijn broer Georges (16/05/1912) zijn betrokken bij de verklikking van de gebroeders B. Georges, die oorspronkelijk op de koolmijn in Eisden werkte, wordt lid van de Vlaamse Wacht, de Luftwaffebrigade en uiteindelijk de Waffen SS. Hij wordt in 1944 in Lübeck krijgsgevangene genomen door de Engelse strijdkrachten. Beiden broers wonen oorspronkelijk in Opgrimbie (Maasmechelen), maar Albert verhuist omwille van huwelijk aan het einde van de bezetting naar Tongeren.

Strafdossier Familie V. (Willem V., Regina V., en Irma V.), vonnis 8515

Willem (3/04/1916), Regina (25/07/1923) en Irma (3/03/1925) worden samen berecht voor de verklikking van Joseph P. Tijdens de bezetting schrijven zij een brief naar de Feldgendarmerie, waarin zij Joseph P. beschuldigen van diefstal van hun land. Verder beweren ze dat hij Engelsgezind is en in het bezit is van een vuurwapen. De Feldgendarmerie verricht een

huiszoeking bij Joseph P., maar deze blijft zonder gevolg. De hele familie V. staat tijdens de oorlog bekend als zwartgezind. Tijdens de repressie worden zij elk veroordeeld tot achttien maanden celstraf.

Strafdossier Jaak V., vonnis 1406/59

Jaak V. (15/05/1915) is tijdens de bezetting geruime tijd de commandant van de Zwarte Brigade te Tongeren, waardoor hij een grote rol krijgt toebedeeld in de lokale repressie van weerstanders en communisten. Tijdens de “kleine burgeroorlog” in Limburg verricht hij talloze razzia’s en mishandelt hij systematisch al verdachten die worden opgepakt. Hij wordt bij verstek ter dood veroordeeld.

Strafdossier Henri L., vonnis 1280

Vanaf 1941 werkte Henri L. (10/05/1904) in de kazerne van Tongeren voor de private firma Massart. In April 1943 heeft hij zich ingelijfd bij de V.N.V. en vervolgens de Fabriekswacht. In december 1943 wordt hij overgeplaatst naar Bevekom waar hij het vliegveld moet bewaken. Op 13 november 1944 Henri L. duidt de herberg van een zekere Joseph G. aan als een subversief, communistisch kot, Deze verklikking had voor gevolg dat twee SS-soldaten en twee Zwarte Brigademannen een bezoekje aan deze herberg hebben gebracht waarbij de hele boel in elkaar hebben geslagen. In 1944 wordt hij veroordeeld tot levenslange opsluiting omwille van verklikking, politieke collaboratie en militaire collaboratie.

Strafdossier Johan C., vonnis 128

Johan C. (28/04/1880) heeft sterke nationaalsocialistische overtuigingen. In 1936 al voegt hij zich bij het Rex, en wanneer de oorlog uitbreekt, wordt hij lid van het V.N.V. en nog later, de Zwarte Brigade. Hij houdt zich tijdens de bezetting bezig met propaganda en wordt voor enige tijd een gewestleider binnen het V.N.V. Hij staat bovendien bekend als een permanente inlichtingsagent die verschillende partijen van informatie zou voorzien. Na de oorlog wordt hij door de Krijgsraad veroordeeld tot levenslang.

Strafdossier Jean T., vonnis 8762

Jean T. (13/11/1890) staat in Tongeren bekend als een luie dronkaard. Al voor het begin van de bezetting is hij in het bezit van een ellenlang strafblad. De meest frequente aantijgingen zijn openbaar dronkenschap en landloperij. Tijdens de bezetting gaat hij vrijwillig naar Duitsland om daar te werken. Tijdens een verlof heeft hij hierover een dispuut. Hij gaat zijn tegenstander aan de Feldkommandantur te Hasselt aanklagen. Na drie vruchteloze pogingen om de betrokkene aan te houden laat de Feldgendarmerie de zaak zonder gevolg. Omwille van deze verklikking wordt hij veroordeeld tot vijf jaar cel.